ગુજરાતી

કુમારભારતી

ધોરણ - નવમું

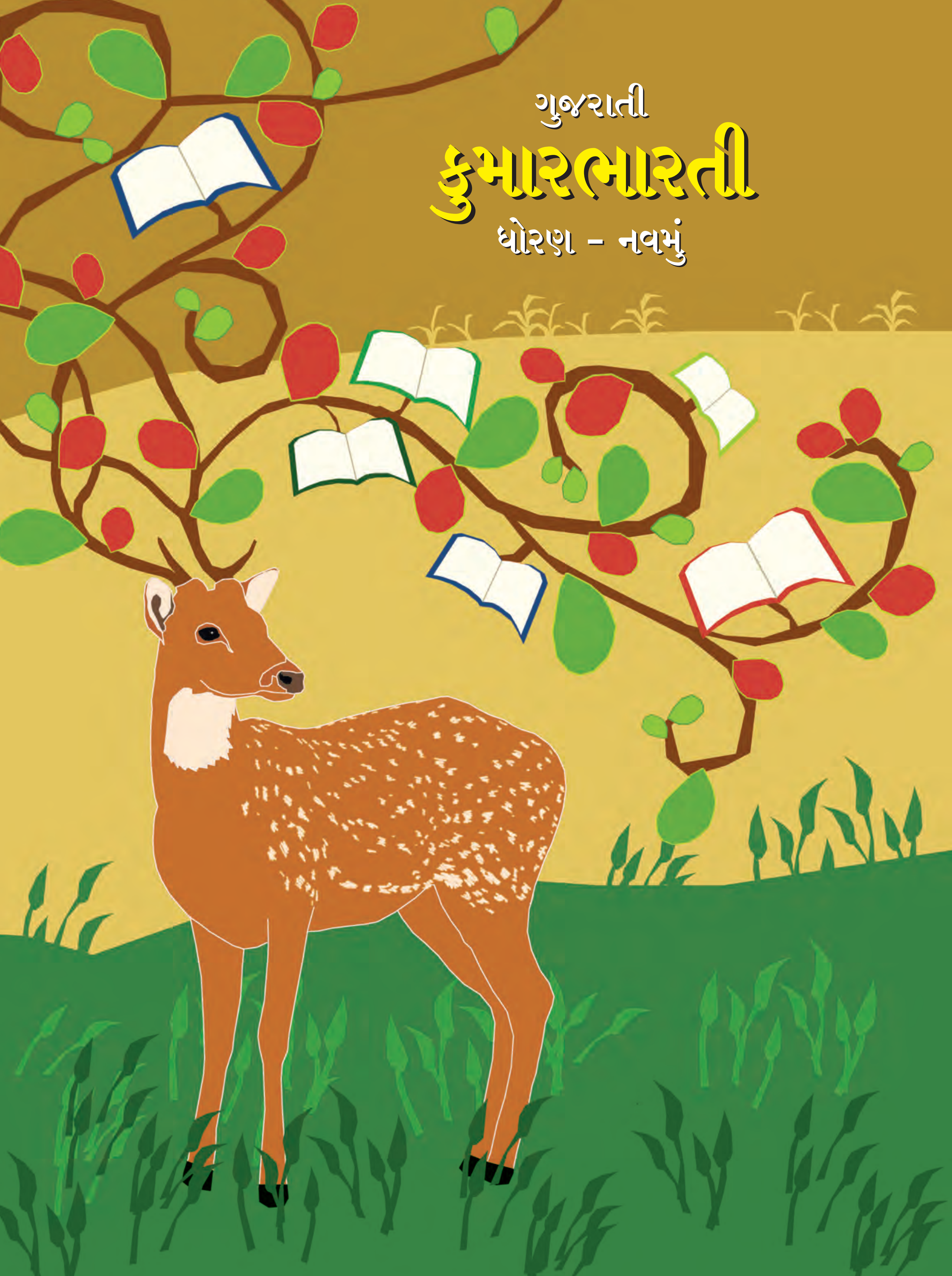

ભારતનું સંવિધાન

ભાગ ૪ ક

નાગરિકોના મૂળભૂત કર્તવ્યો

અનુચ્છેદ ૫૧ ક

મૂળભૂત કર્તવ્ય - ભારતના પ્રત્યેક નાગરિકનું એ કર્તવ્ય છે કે તેણે -

(ક) સંવિધાનનું પાલન કરવું. સંવિધાનના આદર્શો, રાષ્ટ્રધ્વજ અને રાષ્ટ્રગીતનો આદર કરવો.

(ખ) સ્વાતંત્ર્ય ચળવળની પ્રેરણા આપનારા આદર્શોનું પાલન કરવું.

(ગ) દેશના સાર્વભૌમત્વ, એકતા અને અખંડતા સુરક્ષિત રાખવા પ્રયત્નશીલ રહેવું.

(ઘ) આપણા દેશનું રક્ષણ કરવું, દેશની સેવા કરવી.

(ઙ) દરેક પ્રકારના ભેદભાવને ભૂલીને એકતા અને બંધુત્વની ભાવના વિકસાવવી. સ્ત્રીઓના સન્માનને ઠેસ પહોંચાડનારી પ્રથાઓનો ત્યાગ કરવો.

(ચ) આપણી સંમિશ્ર સંસ્કૃતિના વારસાનું જતન કરવું.

(છ) નૈસર્ગિક પર્યાવરણનું જતન કરવું. સજીવ પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયાભાવ રાખવો.

(જ) વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ, માનવતાવાદ અને જિજ્ઞાસાવૃત્તિ કેળવવી.

(ઝ) સાર્વજનિક માલમત્તાનું જતન કરવું. હિંસાનો ત્યાગ કરવો.

(ઞ) દેશની ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ માટે વ્યક્તિગત તેમજ સામૂહિક કાર્યમાં ઉત્તમતા-શ્રેષ્ઠતાનું સ્તર જાળવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો.

(ટ) ૬થી ૧૪ વય જૂથના બાળકોને તેમના વાલીએ શિક્ષણની તક પૂરી પાડવી.

શાસન નિર્ણય ક્રમાંક : અભ્યાસ-૨૧૧૬/(પ્ર.ક્ર.૪૩/૧૬) એસડી-૪ દિનાંક ૨૫-૪-૨૦૧૬ અન્વયે સ્થપાયેલ સમન્વય સમિતિની દિ. ૩-૩-૨૦૧૭ રોજની બેઠકમાં આ પુસ્તક નિર્ધારિત કરવા માન્યતા આપવામાં આવી છે.

ગુજરાતી

કુમારભારતી

ધોરણ - નવમું

મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક નિર્મિતિ અને અભ્યાસક્રમ સંશોધન મંડળ, પુણે ૪૧૧ ००४.

3QC7I3

આ પાઠ્યપુસ્તકમાં દરેક પાઠની અંતમાં આપેલો 'ક્યૂઆર કોડ' સ્માર્ટ ફોનથી સ્કેન કરીને વાપરી શકાય છે. સ્કેન કર્યા પછી તમને પુસ્તકનાં અધ્યયન – અધ્યાપન માટે ઉપયોગી લિંક/લિંક્સ (URL) મળશે.

પ્રથમાવૃત્તિ : ૨૦૧૭ ©
પુનર્મુદ્રણ : ૨૦૨૨

મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક નિર્મિતિ અને અભ્યાસક્રમ સંશોધન મંડળ, પુણે-૪૧૧૦૦૪.

મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક નિર્મિતિ અને અભ્યાસક્રમ સંશોધન મંડળ પાસે આ પુસ્તકના બધા હક્ક રહેશે. આ પુસ્તકનો કોઈ પણ ભાગ સંચાલક, મહા ાષ્ટ્ર રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક નિર્મિતિ અને અભ્યાસક્રમ સંશોધન મંડળની લેખિત પરવાનગી વગર છાપી શકાશે નહિ.

ગુજરાતી ભાષા સમિતિ સદસ્ય	:	સુશ્રી. કલ્પના મહેતા, અધ્યક્ષ ડૉ.મધુ સંપટ શ્રીમતી સ્મિતા દવે શ્રી. ઇલેશકુમાર આર. ગાંધી
ગુજરાતી અભ્યાસજૂથ	:	સુશ્રી. ઇલા શુક્લ ડૉ. દિપ્તી શુક્લ શ્રીમતી ભગવતી એ. પંડ્યા શ્રીમતી જનક દાવડા, નિમંત્રિત શ્રી. પ્રફુલ શાહ, નિમંત્રિત શ્રીમતી કેતકી જાની, સદસ્ય-સંયોજક
સંયોજન પ્રમુખ	:	શ્રીમતી કેતકી જાની વિશેષાધિકારી ગુજરાતી, પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, પુણે -૪
ચિત્રાંકન	:	શ્રી. સૌરભ ચવ્હાણ, પુણે.
મુખપૃષ્ઠ	:	શ્રીમતી આભા ભાગવત
નિર્મિતિ	:	શ્રી. સચ્ચિતાનંદ આફળે, મુખ્ય નિર્મિતિ અધિકારી શ્રી. રાજેંદ્ર ચિંદરકર નિર્મિતિ અધિકારી શ્રી. રાજેંદ્ર પાંડલોસકર, સહાયક નિર્મિતિ અધિકારી
અક્ષરાંકન	:	મુદ્રા વિભાગ, પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, પુણે - ૪.
કાગળ	:	૭૦ જી.એસ.એમ. ક્રિમવોવ્હ
મુદ્રણાદેશ	:	
મુદ્રક	:	
પ્રકાશક	:	શ્રી. વિવેક ઉત્તમ ગોસાવી, નિયંત્રક પાઠ્યપુસ્તક નિર્મિતિ મંડળ, પ્રભાદેવી, મુંબઇ - ૨૫.

પ્રસ્તાવના

પ્રિય વિદ્યાર્થી મિત્રો,

નવમા ધોરણમાં આપ સૌનું સ્વાગત છે. કુમારભારતીનું આ પુસ્તક આપના હાથમાં મૂકતાં આનંદ થાય છે.

આ પાઠ્યપુસ્તકમાં બોધાત્મક, ગુણાત્મક, જ્ઞાનાત્મક કૃતિઓ સાથે રાષ્ટ્રીયતાને પોષક, મૂલ્યસંવર્ધક, એકાગ્રતા કેળવનારી અને લાગણીસભર કૃતિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

વૈજ્ઞાનિક, સામાજિક અને બૌદ્ધિક દૃષ્ટિકોણને વિકસાવી શકાય, નૈતિક મૂલ્યોને જીવનમાં દૃઢ કરી શકાય, રાષ્ટ્રપ્રેમની ભાવના જાગૃત કરી શકાય, ધાર્મિક વૃત્તિનો આવિર્ભાવ કરી શકાય, રમૂજવૃત્તિ ખીલવી શકાય અને સ્ત્રીસશક્તિકરણને પ્રોત્સાહિત કરી શકાય, તેવો પૂરેપૂરો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. ભાષિક સમજ અંતર્ગત અલંકાર અને છંદનો પરિચય સરળ ભાષામાં કરાવવામાં આવ્યો છે. ભાષાકીય સમજ ખીલવે તેવા વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નોનો સ્વાધ્યાયમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

અહીં આપેલા પ્રકલ્પો કરવાથી નવી ટેક્નોલોજી અને ઇંટરનેટનો તમારા વિકાસ માટે ઉપયોગ કેમ કરાય તે પણ તમને ખબર પડશે જ. વિચારશીલ સ્વાધ્યાયો કરવાથી આકલનશક્તિમાં વૃદ્ધિ થશે તે નિશ્ચિત છે.

વર્ષના અંતે અપેક્ષિત ક્ષમતાઓ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરશો તેવો દૃઢ વિશ્વાસ છે.

આપનાં સૂચનો અને પ્રતિભાવો આવકાર્ય છે.

આપ સર્વેને શુભેચ્છા !

ડૉ. સુનિલ મગર
(સંચાલક)
મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક નિર્મિતિ મંડળ,
પુણે - ૪૧૧ ૦૦૪.

પુણે
૨૮ એપ્રિલ ૨૦૧૭, અખાત્રીજ
ભારતીય સૌર દિનાંક : ૮ વૈશાખ ૧૯૩૯

ભારતનું સંવિધાન

આમુખ

અમે ભારતના લોકો ભારતને એક સાર્વભૌમ સમાજવાદી બિનસાંપ્રદાયિક લોકતંત્રાત્મક પ્રજાસત્તાક તરીકે સંસ્થાપિત કરવાનો

તથા તેના સર્વ નાગરિકોને :

સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ....ન્યાય

વિચાર, અભિવ્યક્તિ, માન્યતા,

ધર્મ અને ઉપાસનાની ....સ્વતંત્રતા

દરજ્જા અને તકની ....સમાનતા

પ્રાપ્ત થાય તેમ કરવાનો

અને તેઓ સર્વમાં

વ્યક્તિનું ગૌરવ અને રાષ્ટ્રની

એકતા અને અખંડતા સુદૃઢ કરે એવી ....બંધુતા

વિકસાવવાનો

ગંભીરતાપૂર્વક સંકલ્પ કરીને

અમારી સંવિધાનસભામાં ૨૬ નવેમ્બર, ૧૯૪૯ના રોજ આથી આ સંવિધાન અપનાવી, તેને અધિનિયમિત કરી અમને પોતાને અર્પિત કરીએ છીએ.

રાષ્ટ્રગીત

જનગણમન – અધિનાયક જય હે
ભારત – ભાગ્યવિધાતા.
પંજાબ, સિંધુ, ગુજરાત, મરાઠા,
દ્રાવિડ, ઉત્કલ, બંગ,
વિંધ્ય, હિમાચલ, યમુના, ગંગા,
ઉચ્છલ જલધિતરંગ,
તવ શુભ નામે જાગે, તવ શુભ આશિષ માગે,
ગાહે તવ જયગાથા.
જનગણ મંગલદાયક જય હે,
ભારત – ભાગ્યવિધાતા.
જય હે, જય હે, જય હે,
જય જય જય, જય હે.

પ્રતિજ્ઞા

ભારત મારો દેશ છે. બધા ભારતીયો મારાં ભાઈબહેન છે.

હું મારા દેશને ચાહું છું અને તેના સમૃદ્ધ અને વૈવિધ્યપૂર્ણ વારસાનો મને ગર્વ છે. હું સદાય તેને લાયક બનવા પ્રયત્ન કરીશ.

હું મારાં માતાપિતા, શિક્ષકો અને વડીલો પ્રત્યે આદર રાખીશ અને દરેક જણ સાથે સભ્યતાથી વર્તીશ.

હું મારા દેશ અને દેશબાંધવો પ્રત્યે વફાદારી રાખવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું. તેમનાં કલ્યાણ અને સમૃદ્ધિમાં જ મારું સુખ સમાયેલું છે.

અપેક્ષિત અધ્યયન ક્ષમતા

અ.ક્ર.	ક્ષેત્રો	ક્ષમતા
૧	શ્રવણ	★ ભાષિક રમતોની સૂચના સાંભળીને સમજે. ★ પરિચિત અને અપરિચિત પ્રસંગો તથા સંવાદ સમજપૂર્વક સાંભળે. ★ પ્રાસંગિક ઘટનાઓ રસપૂર્વક સાંભળે. ★ કવિતાના લય અને તાલ ધ્યાનથી સાંભળે અને તેનો આનંદ લે. ★ મિડિયાના માધ્યમ દ્વારા વિવિધ સમાચારો સાંભળે અને દેશની વર્તમાન પરિસ્થિતિથી વાકેફ થાય. ★ નાટકનું શ્રવણ કરીને તેનો આસ્વાદ લે. ★ સાંભળેલી ભાષાને બોલીભાષા અને પ્રમાણભાષામાં સમજવાનો પ્રયત્ન કરે.
૨.	ભાષણ – સંભાષણ	★ શાળામાં આયોજિત વિવિધ કાર્યક્રમ / સંવાદ / પ્રસંગ આત્મવિશ્વાસ પૂર્વક રજૂ કરે. ★ કવિતા આરોહ-અવરોહ સહિત પઠન કરે, લયપૂર્વક ગાન કરે તેમજ તેનો રસાસ્વાદ લે. ★ સાર્વજનિક સ્થળોની માહિતી મેળવી વર્ગમાં રજૂ કરે. દા.ત. બેંક, પોસ્ટ ઑફિસ, પુસ્તકાલય. ★ દરેક રજૂઆત સ્પષ્ટતાથી અસ્ખલિતપણે કરે. વિદ્યાર્થી સભામાં, તહેવારો દરમ્યાન તેમજ અન્ય સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોમાં પોતાના વિચારો આત્મવિશ્વાસપૂર્વક રજૂ કરે. ★ છટાપૂર્વક અદાથી, એકપાત્રીય અભિનય કરે. ★ છંદ, રૂઢિપ્રયોગો, સુભાષિતો, સુવિચારો, દોહા વર્ગમાં સાથે તેમજ સ્વાનુભૂતિ સાથે રજૂ કરે.
૩.	વાંચન	★ પ્રકટવાંચન અને મૂકવાચન વિરામચિહ્નોના યોગ્ય ઉપયોગ સાથે સમય જાળવીને કરે. ★ કવિતાનું યોગ્ય સૂર-તાલ સાથે પઠન કરે. ★ વાર્તા, નિબંધ, હાસ્યકથા, ચરિત્રકથા, નાટક જેવા વિવિધ સાહિત્ય પ્રકારોનું યોગ્ય શૈલીમાં શુદ્ધ ઉચ્ચારણ સાથે વાંચન કરે. ★ સચોટ શૈલી દ્વારા વાંચનને પ્રભાવી બનાવે. ★ વર્તમાનપત્રો, બાલ સામયિકો, વૈજ્ઞાનિક સામયિકો રસપૂર્વક વાંચે. ★ મોબાઈલમાં આવતા સંદેશા વાંચે.
૪.	લેખન	★ પરિચ્છેદ / કાવ્યનું સુલેખન, શ્રુતલેખન, સ્વતંત્ર લેખન કરે. ★ સ્વમત અભિવ્યક્ત કરે. (કૃતિ આધારિત) ★ ગદ્યખંડ / પદ્યખંડ વાંચી તેની સમીક્ષા કરે, પ્રશ્નો બનાવે અને ઉત્તરો લખે. ★ નિબંધ, મુદ્દા પરથી વાર્તા, સંવાદ, પત્રલેખન, અહેવાલ લેખન, જાહેરખબર પોતાના શબ્દોમાં લખે. ★ આપેલી કહેવત / સુભાષિતનો વિચાર-વિસ્તાર કરે. ★ મોબાઈલમાં આવેલા સંદેશાઓના પ્રત્યુત્તર આપે. ★ મોબાઈલ / કૉમ્પ્યુટરમાં ગુજરાતી ફૉન્ટનો ઉપયોગ કરતા શીખે.
૫.	ભાષિક સમજ	★ ધો. ૧થી ૮માં શીખેલા વ્યાકરણનું ઉપયોજન કરે. ★ અલંકાર, અક્ષરમેળ છંદ જાણે.
૬.	અધ્યયન કૌશલ્ય	★ કથાના પાત્રો સાથે સહસંબંધ બાંધે. ★ અન્ય વિષયો સાથે અનુબંધ જોડે. ★ વિવેક સાથે જીવનમૂલ્યો અને રાષ્ટ્રપ્રેમ કેળવવામાં સક્ષમ બને. ★ અનુવાદ કરતા શીખે. ★ શબ્દકોશનો ઉપયોગ કરે.★ નિરીક્ષણ શક્તિ, કલ્પના શક્તિના માધ્યમ દ્વારા સર્જનશક્તિ ખીલે. ★ રોજનીશી તૈયાર કરવાની આદત કેળવે. ★ પાઠ્યપુસ્તકમાં આવતા તેમજ પુસ્તકેતર વિષયો પર તર્ક-વિતર્ક કરે. ★ આઉટ ઑફ ધ બૉક્સ વિચારી સમસ્યાનો ઉકેલ લાવે. ★ સંગણકમાં ગ્રાફ્સ્, આલેખ, વર્ડઆર્ટ, પીપીટી વગેરેનો ઉપયોગ સમજી વાપરે. ★ નેટ પરની વિવિધ માહિતી મેળવીને જ્યાં પણ તેનો ઉપયોગ કરે, ત્યાં જે-તે વેબસાઈટ કે પેજનો ઉલ્લેખ કરી સૌજન્ય દર્શાવતા શીખે.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ.	પાઠ/કવિતાનું નામ	લેખક/કવિનું નામ	પૃષ્ઠ ક્ર.	અપેક્ષિત પિરિયડ
૧.	સુખદુ:ખ મનમાં ન આણીએ	નરસિંહ મહેતા	૧	૭
૨.	છપ્પા	અખો	૬	૭
★	ભાષિક સમજ (છંદ)		૧૧	૧૨
૩.	ગ્રામ્યમાતા	કલાપી	૧૪	૭
૪.	ક્યે અખાડે જશું	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૨૧	૮
૫.	મને એ જ સમજાતું નથી	કરસનદાસ માણેક	૨૭	૭
૬.	હિંડોળાખાટ	અવિનાશ વ્યાસ	૩૧	૨
★	ચાલો, રોકડ વગરની દુનિયામાં (ઉપક્રમ)		૩૬	૮
૭.	સાંઢ નાથ્યો	ઈશ્વર પેટલીકર	૩૭	૮
૮.	અંતરની માટલી	મકરંદ દવે	૪૬	૧૦
★	ભાષિક સમજ (અલંકાર)		૫૧	૮
૯.	શ્રેષ્ઠતા	ફાધર વાલેસ	૫૫	૮
૧૦.	પપ્પા ક્યારે મળશે?	જનક દવે	૬૧	૪
★	ખોલો મનની બારી (ઉપક્રમ)		૭૧	૮
૧૧.	જ્યોતીન્દ્ર દવે	વિનોદ ભટ્ટ	૭૨	૭
૧૨.	ભગવાનનો ભાગ	રમેશ પારેખ	૮૦	૨
★	શબ્દચોરસ (ઉપક્રમ)		૮૫	૭
૧૩.	કન્યાવિદાય	અનિલ જોશી	૮૬	૭
૧૪.	આઝાદીની જ્યોત	ફિલિપ ક્લાર્ક	૯૧	૮
૧૫.	પર્વતોમાં હિમાલય	પ્રીતિ સેનગુપ્તા	૯૬	૮
૧૬.	વાવવું એ જ લણવું	ડૉ. આઈ.કે. વીજળીવાળા	૧૦૨	૪
★	ટ્રેડમીલ (માર્ગદર્શક કૃતિપુસ્તિકા)	અજય ઓઝા	૧૦૯	૨
★	કેટલાં વર્ષે હું આવ્યો છું ગામ (માર્ગદર્શક કૃતિપુસ્તિકા)	મુકેશ જોશી	૧૧૮	૧

નોંધ :

શિક્ષકમિત્રો,

★ અનુક્રમણિકામાં ક્રમ લેખક/કવિઓના કાળક્રમ પ્રમાણે આપેલા છે. પરંતુ શિક્ષકો કસોટી અનુસાર ગદ્ય-પદ્ય કૃતિઓ લેવા માટે સ્વતંત્ર છે.

★ પાના નં. ૩૫ અને પાના નં. ૮૯ પર આપેલી સૂચના અનુસાર લેખન કૌશલ્ય અને વિશેષ વાંચનનો અભ્યાસ કરાવવો.

★ દરેક કૃતિના અધ્યાપન માટે ફાળવેલા પિરિયડો માત્ર માર્ગદર્શન માટે છે. વિશેષવાંચનનો માટે પણ અલગ પિરિયડો ફાળવવા જરૂરી છે.

આપણાં વફાદાર મિત્ર વિશે જાણો.

પાળેલા અથવા શેરીના કૂતરાને મારવા, એ કાયદેસર ગુનો છે.

પાળેલા કૂતરાને અજાણી જગ્યાએ રખડતો મૂકી આવવો, એ પણ કાયદેસર ગુનો છે.

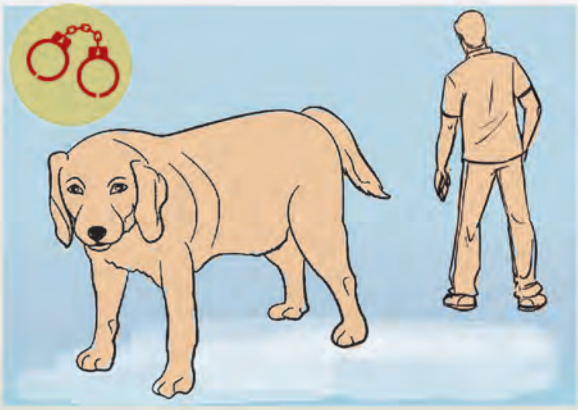

શેરીમાં રહેતા કૂતરાને અજાણી જગ્યાએ મૂકી આવવા, એ પણ કાયદેસર ગુનો છે.

પાળેલા અથવા શેરીના કૂતરાને બાંધી રાખવા, ખોરાક-પાણી ન આપવા, વરસાદ-ગરમી - ઠંડીથી તેમને રક્ષણ ન આપવું, એ પણ કાયદેસર ગુનો છે.

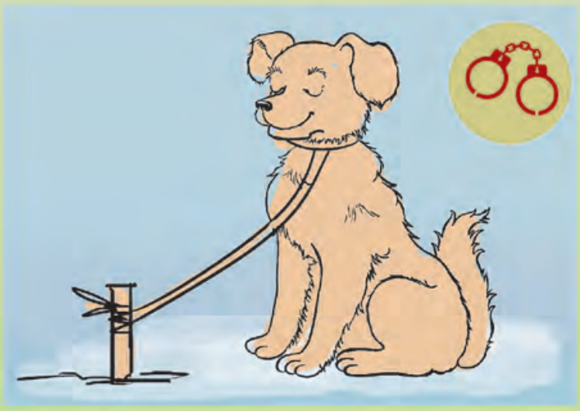

શેરીમાં રહેતા કૂતરા/ગલુડિયા આપણા મિત્રો છે.
તેમને ખોરાક/પાણી/આશરો આપી તેમનું રક્ષણ કરવું આપણો પ્રથમ માનવધર્મ છે.

૧. સુખદુઃખ મનમાં ન આણીએ

નરસિંહ મહેતા : આદિ કવિ નરસિંહ મહેતાનો જન્મ ભાવનગરના તળાજામાં થયો હતો. જૂનાગઢ તેમની કર્મભૂમિ. ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની ઉત્કૃષ્ટ ઊર્મિ કવિતાનો પ્રારંભ નરસિંહ મહેતાની પદરચનાઓથી થાય છે.

અંતરના ઊંડાણમાંથી આવતા એમનાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનાં પદો મર્મસ્પર્શી છે. ઊર્મિકવિતાનો છોડ નરસિંહે ઉછેરીને પોષ્યો છે. તેમનું ''વૈષ્ણવજન' ભજન આજે પણ પ્રચલિત છે. 'શામળશાનો વિવાહ', 'હૂંડી', 'કુંવરબાઈનું મામેરું' જેવી તેમની કૃતિઓ પૌરાણિક પાત્રો પર આધારિત છે. આ ઉપરાંત ઝૂલણાં છંદમાં લખાયેલાં પ્રભાતિયાં આજે પણ ઘરે ઘરે ગવાય છે.

સૂર કૃતિનો : પ્રસ્તુત કૃતિમાં ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતાએ પૌરાણિક કથાઓનાં ઉદાહરણો દ્વારા ભક્તિના મહિમાને મુક્ત કંઠે ગાયો છે. સુખ અને દુઃખ માનવ જીવનની ઘટમાળ છે. તેને કોઈ રોકી શકવાનું નથી.

જેમણે સુખ દુઃખની પરવા કર્યા વગર અનેક કષ્ટ વેઠીને ભક્તિમાર્ગને ઉજ્જ્વળ બનાવ્યો છે તેવા નળરાજા, પાંડવો, સીતામાતા, રાજા હરિશ્ચંદ્ર વગેરેએ અનેક મુશ્કેલીઓનો સામનો કર્યો છે. દુઃખને ગણકાર્યા વગર પોતાના સિદ્ધાંતોને વળગી રહી પ્રભુને હસતા મુખે યાદ કરીને હંમેશ માટે અમર બની ગયા છે.

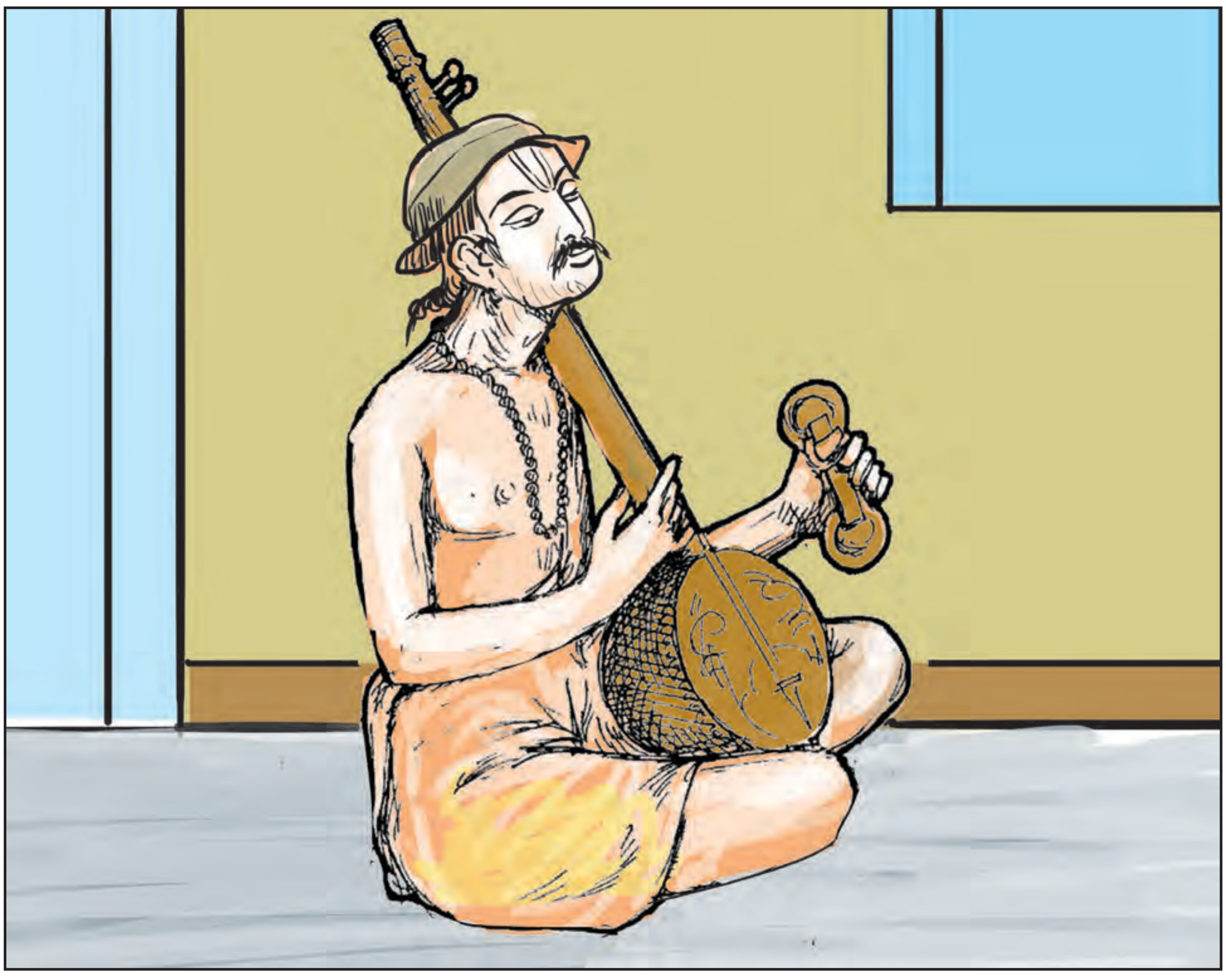

સુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ, ઘટ સાથે રે ઘડિયાં;
ટાળ્યાં તે કોઈનાં નવ ટળે, રઘુનાથનાં જડિયાં...... સુખ

નળ રાજા સરખો નર નહિ, જેની દમયંતી રાણી;
અડધે વસ્ત્રે વનમાં ભમ્યાં, ન મળ્યા અન્ન ને પાણી ....સુખ

પાંચ પાંડવ સરખા બંધવા, જેની દ્રૌપદી રાણી;
બાર વરસ વન ભોગવ્યાં, નયણે નિદ્રા ન આણી.... સુખ

સીતા સરખી સતિ નહિ, જેના રામચંદ્ર સ્વામી,
રાવણ તેને હરી ગયો; સતિ મહાદુઃખ પામી.... સુખ

રાવણ સરખો રાજિયો, જેની મંદોદરી રાણી;
દસ મસ્તક છેદાઈ ગયાં; બધી લંકા લૂંટાણી .... સુખ

હરિશ્ચંદ્ર રાય સતવાદિયો, તારાલોચન રાણી;
તેને વિપત પડી ઘણી, ભર્યા નીચ ઘેર પાણી.... સુખ..

દુઃખ પડ્યું સર્વ દેવને, સમર્યા અંતરજામી;
ભક્તવત્સલ ભૂધર, મહેતા નરસૈયાનો સ્વામી.... સુખ

– નરસિંહ મહેતા

માર્ગદર્શક સ્તંભ : પ્રસ્તુત ભક્તિગીતમાં આપણા આદિકવિ નરસિંહ મહેતાએ પૌરાણિક કથાઓનો ઉલ્લેખ કરી જે જે પાત્રોનાં નામનો નિર્દેશ કર્યો છે તે તે પાત્રોથી વિદ્યાર્થીઓ પરિચિત છે કે નહિ તેની ખાતરી કરી લેવી. જેમનાથી પરિચિત ન હોય તેમના વિશેની વાત કરવી. પછી જીવનમાં સુખ સુખ દુઃખ તો જન્મની સાથે જ અંકિત થઈ જતા હોય તેથી 'સુખમાં આનંદ નહિ અને દુઃખમાં શોક નહિ' તે ભક્તિના સિદ્ધાંતને સરળ ભાષામાં સમજાવવો. અંધારા વગર અજવાળાની, આપણે કિંમત ન આંકી શકીએ તેમ દુઃખ વગર સુખને જીરવી શકાતું નથી.

સુખ કે દુઃખમાંથી કોઈ કાયમી નથી માટે સુખમાં છકી ન જવું કે દુઃખમાં હિંમત ન હારવી. આ જીવનના ચિંતનને સમજવાનો શ્રેષ્ઠ માર્ગ ભક્તિનો માર્ગ છે. માટે ભક્તિનું મહત્ત્વ દર્શાવતા આ નરસિંહ મહેતાના ભજનનું સમૂહગાન કરાવવું.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે કાવ્યમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) શરીર (૨) અંતર્યામી (૩) ધરણીધર (૪) ઊંઘ
(૫) માલિક (૬) માથું (૭) રાજા (૮) અધમ

સ.૨. નીચેના શબ્દોના ઓછામાં ઓછા ૪ (ચાર) સમાનાર્થી શબ્દો લખો.

(૧) આંખ (૨) મસ્તક (૩) રાજા (૪) વિપત (૫) હેત

સ.૩. શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ આપો.

(૧) પતિની પાછળ ચિતામાં બળી મૃત્યુ સ્વીકારનાર -
(૨) હંમેશાં સત્ય બોલનાર -
(૩) અયોધ્યાના રાજા દશરથના પાટવી કુંવર -
(૪) તપ કરનાર -
(૫) બીજાના અંતરની વાત જાણનારા -

સ.૪. નમૂના પ્રમાણે કરો. દસ માથાવાળો - દશાનન - રાવણ

(૧) ચાર ભુજાવાળા -
(૨) પાંચ મુખવાળા -
(૩) આઠ અંગવાળા -
(૪) છ મોઢાંવાળા -
(૫) ત્રણેય કાળનું જ્ઞાન ધરાવનારા -

સ.૫. અર્થ બદલ્યા વગર નીચેનાં વાક્યોને નકારાત્મક બનાવો.

દા.ત. ગાંધીજી હંમેશાં સત્ય જ બોલ્યા.

જવાબ : ગાંધીજી કયારેય અસત્ય બોલ્યા નહિ.

(૧) સુખ આનંદની અનુભૂતિ કરાવે છે.
(૨) દરેક કાર્ય પૂરાં કરવા જોઈએ.
(૩) કરેલા ઉપકારને યાદ રાખો.
(૪) પરિચિત લોકો ઉપર વિશ્વાસ રાખો.

સ.૬ કહો.

(૧) દશ મસ્તક ધરાવતા લંકાના રાજા -
(૨) અર્ધા વસ્ત્રે વનમાં ભમનાર -
(૩) બાર બાર વરસ વનમાં રહેનાર -
(૪) રાજા રાવણની પત્ની -
(૫) નીચના ઘરે પાણી ભરનાર -

સ.૭. યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરીને વાક્ય પૂર્ણ કરો.

(૧) સુખ અને દુ:ખના સમયે સમાન રહેવું. કારણ કે......
અ) તે શરીર અને મન સાથે સંકળાયેલાં છે.
આ) તેને આપણે દૂર કરી શકતાં નથી.
ઇ) જન્મની સાથે જ ભાગ્યમાં લખાયેલાં હોય છે.

(૨) દુ:ખના સમયે બધાં ઇશ્વરને યાદ કરે છે. કારણ કે....
અ) ઇશ્વર દુ:ખ દૂર કરી દે છે.
આ) ઇશ્વરને ભક્તો વહાલાં છે.
ઇ) ઇશ્વર દયાળુ છે.

(૩) રાજા હરિશ્ચંદ્રને ઘણી મુશ્કેલીઓ સહન કરવી પડી. કારણ કે...

અ) તેઓ સત્યવાદી હતા.

આ) તેઓ કદી અસત્ય બોલતા નહિ.

ઇ) તેઓ સત્યના આગ્રહી હતા.

સ.૮. નીચેના અર્થ દર્શાવતી કાવ્યપંક્તિ લખો.

(૧) સુખ કે દુ:ખને આપણે દૂર કરી શકતાં નથી -

(૨) દુ:ખના સમયે બધાએ અંતર્યામીને યાદ કર્યા છે -

(૩) સીતાનું હરણ થવાથી તે બહુ દુ:ખી થઈ હતી -

(૪) પર્યાપ્ત વસ્ત્રો અને ખાધા-પીધા વગર વનમાં ભટકવું પડ્યું હતું -

સ.૯. પાંચ પાંડવોનાં નામ લખી તે દરેકની વિશેષતા તમારા શબ્દોમાં લખો.

સ.૧૦. 'સરખું' પરિવર્તનીય વિશેષણ છે. તે કવિતામાંથી શોધીને ઉદાહરણ પ્રમાણે લખો :

દા.ત. નળરાજા સરખો નર

સ.૧૧. (અ) નમૂના પ્રમાણે લખો. દા.ત. લૂંટાણી-લૂંટાઈ

૧) ગણાણી ૨) ભરાણી ૩) અપાણી ૪) સમજાણી

(બ) યોગ્ય રીતે જોડો.

(અ)	(બ)
(૧) તપસ્વી	(અ) વિદુષી
(૨) સમ્રાટ	(આ) અભિનેત્રી
(૩) વિદ્વાન	(ઇ) ગૃહિણી
(૪) અભિનેતા	(ઈ) તપસ્વિની
(૫) ગૃહસ્થ	(ઉ) સામ્રાજ્ઞી

★ ચાર જૂથ કરી દરેક જૂથ નીચેના દંપતિ વિશે વાત રજૂ કરશે.

(૧) નળ-દમયંતિ (૨) હરિશ્ચંદ્ર-તારામતિ

(૩) પાંડવો-દ્રૌપદી (૪) રાવણ-મંદોદરી

પ્રકલ્પ

આદિ કવિ નરસિંહ મહેતાનાં પ્રભાતિયાં ઇન્ટરનેટ પરથી શોધો. તે લખીને નાની પુસ્તિકા તૈયાર કરો.

(ઈ) વિશેષવાંચન

ઘરમાં કાશી ને ઘરમાં મથુરા

ઘરમાં કાશી ને ઘરમાં મથુરા, ઘરમાં ગોકુળિયું ગામ રે,
મારે નથી જાવું તીરથ ધામ રે............ (ટેક)
માતા-પિતાના ચરણોમાં છે, અડસઠ તીરથ ધામ રે.... મારે નથી........

નિત્ય સવારે પગે લાગીને, પછી કરવાં બીજાં કામ,
પહેલાં માતા અને પછીથી પિતા,
પછી લેવું પ્રભુ કેરું નામ રે........... મારે........
માતા-પિતાની સેવા કરતાં, મરાણા શ્રવણકુમાર (૨)
ઇતિહાસ એનો અમર થઈ ગયો અને
અમર થઈ ગયું નામ રે .... મારે......
ભવસાગરમાં ભટકો નહિ ભાઈ, સાચો છે આતમરામ
માતા-પિતાનું જેણે દિલડું દુભાવ્યું,
તેના તીરથ નહિ આવે કામ રે. .... મારે......
ભક્તિ કરતાં પ્રભુ મળે છે, દેવદેવી મળે છે તમામ
કોઈપણ કિંમતે ગોતો ધરમશી,
માવતર મળે ના કોઈ ગામ રે..... મારે..........

– ધરમશી

સ્વાધ્યાય

સ.૧ કવિતાને આધારે વિચારીને લખો.

૧) માતા-પિતાના ચરણોમાં છે. [ ]

૨) કવિને કાશી, મથુરા અને ગોકુળ દેખાય છે. [ ]

૩) સવારે પગે લાગ્યા પછી કામની શરૂઆત કરવી. [ ]

૪) પ્રભુને મેળવવા માટે કવિ કરવાનું કહે છે. [ ]

સ.૨ કવિતાની લીટીઓને યોગ્ય રીતે લખો.

અ	બ
(૧) માતા-પિતાના ચરણોમાં છે	(૧) દેવદેવી મળે છે તમામ
(૨) માતા-પિતાની સેવા કરતાં	(૨) સાચો છે આતમરામ
(૩) ભવસાગરમાં ભટકો નહિ ભાઈ	(૩) અડસઠ તીરથધામ રે
(૪) ભક્તિ કરતાં પ્રભુ મળે છે	(૪) મરાણા શ્રવણકુમાર

સ.૩ શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ આપો.

(૧) સંસારરૂપી સાગર.......
(૨) સંસારરૂપી અરણ્ય....
(૩) યાત્રાનું સ્થળ
(૪) જેનું મૃત્યુ નથી તે......

સ.૪ શ્રવણની વાર્તા તમારા શબ્દોમાં લખો.

3QL3JQ

બે દુ:ખ વચ્ચેના ટૂંકા ગાળાને ''સુખ'' કહેવાય છે.

૨. છપ્પા

અખા ભગત : ૧૭મા શતકના મધ્યકાલીન યુગના જ્ઞાનમાર્ગી કવિ અમદાવાદ પાસે આવેલા જેતલપુર ગામના વતની હતા. તેઓ વ્યવસાયે સોની હતા.

સંસારમાં કડવા અનુભવો થતાં તેમનામાં વૈરાગ્ય ઊપજ્યો. પરિણામે તેઓ જ્ઞાનમાર્ગી કવિ બની ગયા. ધર્મસ્થાનોમાં દંભ અને પાખંડ જોઈ વ્યથિત થવાથી તેમણે અત્યંત વેધક વાણીમાં ચાબખા મારતાં અનેક છપ્પા રચ્યા છે. છપ્પા એ છ ચરણવાળી રચના છે. 'પંચીકરણ', 'અનુભવબિંદુ', 'ગુરુ-શિષ્ય સંવાદ', 'અખેગીતા' જેવી જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને અધ્યાત્મની સળંગ કૃતિઓ તેમણે આપી છે.

સૂર કૃતિનો : પ્રસ્તુત છપ્પામાં અખા ભગતે સમાજમાં ફેલાયેલી ધાર્મિક વિરૂપતા, બાહ્યાડંબર પર કટાક્ષ કર્યો છે. બીજા છપ્પામાં સાચી સમજણ વગરની કથાવાર્તા કેવી અર્થહીન બની રહે છે તે આંધળા સસરા અને ઘૂમટો તાણીને બેઠેલી વહુના દૃષ્ટાંત દ્વારા સૂચવ્યું છે.

ત્રીજા છપ્પામાં ફરી ધાર્મિક બાહ્યાચાર ઉપર ચાબખા મારતાં જણાવ્યું છે કે પરમેશ્વર એક જ છે. છતાં સમાજના લોકો પથ્થર એટલા દેવ અર્થાત જ્યાં-જ્યાં મૂર્તિઓ જુએ ત્યાં-ત્યાં નમન કરે છે પરંતુ મન સાફ રાખતા નથી. છેલ્લા છપ્પામાં કહેવાતા મોટામોટા સંતોની વિવેક દૃષ્ટિ વગરની વાણી પર કટાક્ષ કર્યો છે. આમ અખાની વાણી વેધક, સબળ, સચોટ, અસરકારક છતાં સરળ છે. તેમની શૈલી ધારદાર છે.

તિલક કરતાં ત્રેપન થયાં, જપમાળાનાં નાકાં ગયાં;
તીરથ ફરી ફરી થાક્યા ચરણ, તોયે ન પોહોતો હરિને શરણ
કથા સૂણી સૂણી ફૂટ્યા કાન, અખા તોયે ન આવ્યું બ્રહ્મજ્ઞાન

આંધળો સસરો સરંગટ વહુ એમ કથા સાંભળવા ચાલ્યા સહુ
કહ્યું કાંઈને સમજ્યું કશું, આંખનું કાજળ ગાલે ઘસ્યું !
ઊંડો કૂવો ફાટી બોક, શીખ્યું સાંભળ્યું સર્વે ફોક.

એક મૂરખને એવી ટેવ, પથ્થર એટલા પૂજે દેવ;
પાણી દેખી કરે સ્નાન, તુલસી દેખી તોડે પાન;
એ અખા બહુ ઉત્પાત, ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત?

જોજો રે મોટાના બોલ ! ઉજ્જડ ખેડે બાજ્યું ઢોલ !
અંધ અંધ અંધારે મળ્યા, જ્યમ તલમાં કોદરા ભળ્યા,
ન થાયે ઘેંસ ન થાય ધાણી, કહે અખો એ વાતો અમે જાણી !

– અખા ભગત

માર્ગદર્શક સ્તંભ : અખાના છપ્પાનું અધ્યાપન કરાવતાં પહેલાં અખા વિશેનો ઉપરછલ્લો છતાં સંપૂર્ણ પરિચય આપવો. તેવી જ રીતે છપ્પાના સ્વરૂપનો પણ ખ્યાલ આપવો. વર્તમાન સમયમાં ધર્મના નામે જે ધતિંગ ચાલી રહ્યાં છે તેના ઉપર પ્રકાશ ફેંકવો. વર્તમાનપત્રોમાં આવતા સમાચારો વાંચવા પ્રેરણા આપવી. અધૂરો ઘડો છલકાય ઘણો, એ કહેવતનો ઉલ્લેખ કરીને દરેક વિગતનું શ્રવણ સમજપૂર્વક કરવા બાબત વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા. માત્ર દેખાવ પૂરતો ભક્તિભાવ ન દર્શાવતા હૃદયની શુદ્ધતા ઉપર વિશેષ ભાર આપવા બાબત તેમને પ્રેરિત કરવા. મહાન વ્યક્તિઓ જે વાત કહે છે તેને સાચા અર્થમાં સમજવી. તે મહાન વ્યક્તિઓએ પણ પોતાના આચાર, વિચાર અને વાણીની એકરૂપતા બાબત પૂર્ણપણે સજાગ રહેવું જરૂરી છે તેવી શીખ અખા ભગતે આપેલી છે, તેમ સમજાવવા પોતાના વર્ગના વિદ્યાર્થી- ઓની કક્ષા પ્રમાણે ચર્ચા કરવી.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે કવિતામાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) ટીલું (૨) પગ (૩) આશ્રય (૪) ઘૂમટો
(૫) ડોલ (૬) રદ (૭) વેરાન (૮) વૃંદા

સ.૨. કાવ્યમાં આવતા તળપદા શબ્દની નોંધ કરી માન્ય ભાષાનો શબ્દ લખો.
દા.ત. પોહોતો – પહોંચતો.

સ.૩. 'કોદરા' એ ધાન્ય છે. આવા અન્ય પાંચ પૌષ્ટિક ધાન્યનાં નામ લખો.

સ.૪. તીરથ ને તીર્થ પણ લખી શકાય. આ પ્રમાણે બે રીતે લખી શકાય તેવા શબ્દોની યાદી બનાવો.

સ.૫. નીચેના રૂઢિપ્રયોગોનો, કહેવતોનો વાક્યમાં ઉપયોગ કરો.
(૧) આંખનું કાજળ ગાલે ઘસ્યું
(૨) ઉજ્જડ ગામમાં એરંડો પ્રધાન
(૩) ધોબીનો કૂતરો ન ઘરનો ન ઘાટનો
(૪) ખાળે ડૂચા ને દરવાજા ઉઘાડા

સ.૬ યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી વાક્ય પૂર્ણ કરો.
(૧) બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવા માટે –
(અ) બાહ્યાડંબર કરવો જ જોઈએ.
(આ) મન શુદ્ધ રાખી પવિત્ર આચરણ કરવું જોઈએ.
(ઇ) બાહ્યાડંબર કરવો જોઈએ નહિ.
(૨) ઊંડો કૂવો ફાટી બોક એટલે –
(અ) કૂવામાંથી પાણી સીંચતા ડોલ તૂટી ગઈ.
(આ) કૂવો ઊંડો હોવા છતાં પાણી ન લેવાથી ડોલ તૂટી ગઈ.
(ઇ) કૂવો ઊંડો હોવા છતાં તૂટેલી ડોલને કારણે પાણી ન નીકળી શક્યું.
(૩) એક મૂરખને ટેવ હતી કે તે –
(અ) જ્યાં પથ્થરની પ્રતિમા જુએ ત્યાં પૂજા કરતો.
(આ) ફક્ત એક જ દેવની પૂજા કરતો.
(ઇ) શ્રદ્ધાળુ હોવાનો દેખાવ કરતો.
(૪) 'ન થાયે ઘેંસ ન થાય ધાણી' એટલે –
(અ) ઘેંસ કે ધાણી કંઈ જ થઈ શકે નહિ.
(આ) તે કશા જ કામના રહ્યાં નથી.
(ઇ) તે ખાઈ શકાય તેમ જ નથી.

સ.૭. અ) વિચારીને લખો.
(૧) ત્રેપન વર્ષ પૂરાં થઈ ગયાં.
(૨) પગ થાકી ગયા.
(૩) કાન ફૂટી ગયા.
(૪) માળાના મણકા તૂટી ગયા / વેરાઈ ગયા.

બ) મૂરખની ટેવ
(૧) પથ્થર જોતાં જ..........
(૨) પાણી જોતાં જ..........
(૩) તુલસીનું કૂંડું જોતા જ ....

સ.૮. નીચેના અર્થ દર્શાવતી કાવ્યપંક્તિ લખો.

(૧) તલમાં કોદરા ભળવાથી બંને નકામા થઈ જાય છે.

(૨) ઊંડો કૂવો અને તૂટેલી ડોલ હોય તો સીંચવાની મહેનત અને પાણી બંને નકામાં થઈ જાય છે.

(૩) સમજણ વગર માત્ર દેખાડો કરવા કથા સાંભળવાથી બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવી શકાતું નથી.

સ.૯. નીચેની પંક્તિને તમારા શબ્દોમાં સમજાવો.

(૧) એ અખા બહુ ઉત્પાત, ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત ?

(૨) કહ્યું કાંઈ ને સમજ્યું કશું, આંખનું કાજળ ગાલે ઘસ્યું !

સ.૧૦. નીચેનાં વાક્યો ઉદાહરણ પ્રમાણે કરો :

દા.ત. કથા સાંભળવા સહુ ચાલ્યા.

જવાબ : કથા સાંભળવા સહુ ચાલ્યા (નીકળ્યા) છે.

(૧) આંખનું કાજળ ગાલે ઘસ્યું.

(૨) તેણે સાત માળા ફેરવી.

(૩) ઉજાણીએ જવા બધા સ્ટેશન ઉપર મળ્યા.

(૪) બાએ જન્માષ્ટમીનો ઉપવાસ કર્યો.

(૫) તેઓ કંઈ સમજ્યા નહિ.

★ **પ્રસ્તુત કૃતિમાં કયા કયા બાહ્યાડંબરની વાત કરેલી છે તે જણાવી તમે તેની સાથે સહમત છો કે નથી તેની ચર્ચા કરો.**

(ઇ) પ્રકલ્પ

''માત્ર દેખાવ ખાતર કરેલું ધર્મકાર્ય ફળ આપતું નથી.'' આ વાક્યને તમારા શબ્દોમાં સમજાવવા માટે ૪થી ૫ વાક્યો એક કાર્ડપેપર ઉપર લખી ભીંતપત્રક બનાવો.

(ઈ) વિશેષવાંચન

અંધશ્રદ્ધા ટાળો

ગામના ચોરામાં લોકોની ઠઠ જામી છે. એક માણસ ડાકલું વગાડતો વગાડતો, માતાનાં સાચાં ખોટાં ગુણ-ગાન ગાઈ રહ્યો છે. પણ ભૂવાને માતા આવતી નથી. પોણો કલાક આમ ચાલ્યું. માણસ વધુ ને વધુ જોરથી ડાકલું ડુગડુગાવે છે. એટલામાં તો માતા આવી. 'હુઉઉઉ હુઉઉઉ. હું આજે ચેતવણી આપુ છું. મને મારા છોકરાંને દૂભવવાં ગમતાં નથી. મારે તો તમે બધાં સરખાં છો.' એમ કહી એક યુવાનની પીઠ થાબડી ભૂવાએ કહ્યું, ''જા, વૈશાખ મહિના સુધીમાં તમારા બે ભાઈમાંથી એકાદનું ઘર બંધાશે. મારો કોલ છે. પછી તને ઠીક લાગે એ કરજે.'' યુવાન ટોપી ઉતારીને ભૂવાને પગે લાગ્યો, ''માજી, તમારી આશિષ જોઈએ. તમારો કોલ ફળશે તો હું મારી શક્તિ જોગું કરીશ.''

પણ એક વૈશાખને બદલે બીજો વૈશાખ પણ ચાલી ગયો, છતાં હજુ બંને ભાઈ વાંઢા જ છે.

ભૂવાઓનું આવું સામ્રાજ્ય હોવા છતાં અંધારામાં ય એકાદ બે કિરણ એવા છે કે જે આ અંધારાને

ભેદીને ય એ બધા તરફ પોતાની અંધશ્રદ્ધા બતાવે છે. પણ એમને કોઈ વખત આવા ભૂવાઓની અવગણના કર્યા બદલ દંડ ભરવો પડે છે. આવો સડો જો આપણે લોકોને બતાવી શકીશું તો મને લાગે છે કે થોડા વખતમાં એની આખી ઈમારત ખખડી પડશે, ધર્મને નામે જે ધતિંગ ચાલી રહ્યું છે એનો અંત આવી જશે.

વળી એક દિવસ હું ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો તો શું જોયું ? છોકરાઓનું એક મોટું ટોળું. ટોળાની આગળ અમારા પડોશી મોતીભાઈની વીસ વર્ષની દીકરી એના માથા ઉપર એક ફૂટેલું કાળું હાલ્લું. મોઢામાં કોઈએ ફેંકી દીધેલું ખાસડું અને એના હાથ પાછળ બાંધેલા. સાથે સાથે એનો નાનો ભાઈ ચાલતો હતો. એના હાથમાં એક નાનકડું મરઘીનું બચ્ચું હતું. આ બધું સરઘસ મારા ઘર પાછળથી કૂવા તરફ ગયું. મેં કોઈને પૂછ્યું, 'અલ્યા આ શું?' તો કહે છે, 'ચતુરીના ડોબાને શીતળા નીકળ્યા'તા ને તેથી મહારાજે (શીતળામંદિરે) જાય છે.' હું તો વિચાર કરતો ઊભો જ રહ્યો.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દોના અર્થ લખો.

અ) ઠઠ, પીઠ, જોગું, વાંઢા, સામ્રાજ્ય, ધતિંગ

બ) રૂઢિપ્રયોગનો અર્થ લખી વાક્યમાં પ્રયોગ કરો.

(૧) પીઠ થાબડવી (૨) ખખડી પડવું

સ.૨. સમજીને લખો.

ટોળાની આગળ ચાલતી છોકરીના

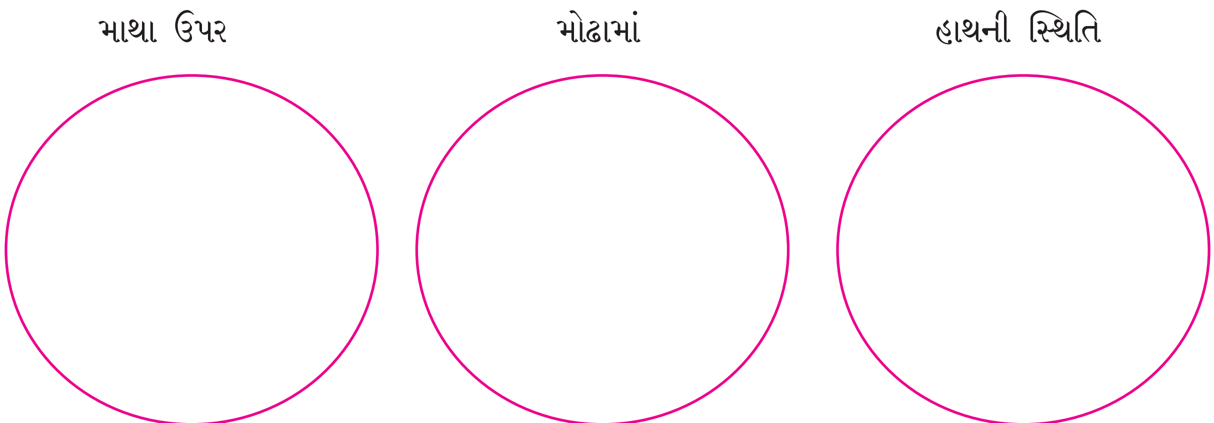

સ.૩. કહો.

૧) ડાકલા વગાડનાર ....

૨) મોતીભાઈની વીસ વર્ષની દીકરી ....

3QUYLD

સ.૪. તમે પરીક્ષા આપવા જાઓ છો. ઘરમાંથી નીકળતાં જ તમારા દાદાને છીંક આવી તો તમે પરીક્ષા આપવા નીકળશો કે થોડીવાર થોભશો તે વિશે તમારા વિચાર લખો.

સ.૫. વિશેષવાંચનમાં આપેલા સંજોગો ટાળવા વૈજ્ઞાનિક સમજ જરૂરી છે – તમારા વિચારો વર્ગમાં કહો.

આપણે ગતિ નહિ પરંતુ પ્રગતિ કરવાની છે.

★ ભાષિક સમજ

છંદ

★ **વાંચો**

૧. પૂર્વમાં હેમંતનો મૃદુ રવિ સુરખી ભરી ઊગે છે.
૨. ઊગે છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમંતનો પૂર્વમાં

ઉપરોક્ત (૧) અને (૨) ના વાંચનમાં શો ફરક જણાય છે?
સ્પષ્ટીકરણ : શબ્દો સરખા હોવા છતાં તેની રચનાની ગોઠવણીમાં ફેર છે.
(૧) ગદ્ય જણાય છે (૨) કાવ્યપંક્તિની જેમ ગાઈ શકાય છે.

★ લયમાં ગાઈ શકાય તેવી રીતે શબ્દોની રચના ગોઠવાય ત્યારે 'છંદ' બન્યો કહેવાય.
★ છંદ કાવ્યરૂપી દેહનું મહત્ત્વનું અંગ ગણાય છે.

છંદ

અક્ષરમેળ છંદો　　　　માત્રામેળ છંદો

યાદ રાખો : આ વર્ષે આપણે અક્ષરમેળ છંદોમાં નીચેના પાંચ પ્રકારના છંદો શીખવાના છીએ.
૧) વસંતતિલકા ૨) મંદાક્રાંતા ૩) શાર્દૂલવિક્રીડિત ૪) શિખરિણી અને ૫) માલિની

★ **કહો જોઈએ.........**

૧) સ્વરો ક્યા ક્યા છે?　　૨) વ્યંજનો ક્યા છે?
૩) હ્રસ્વ સ્વર કોને કહેવાય? ૪) દીર્ઘસ્વર કોને કહેવાય?
સ્પષ્ટીકરણ : પિંગળશાસ્ત્રમાં હ્રસ્વ અક્ષરોને 'લઘુ અક્ષર' કહેવાય છે.
જ્યારે દીર્ઘ અક્ષરોને 'ગુરુ અક્ષર' કહેવાય છે.
લઘુ અક્ષરો દર્શાવવા '⌣' ચિહ્ન વપરાય છે. ગુરુ અક્ષરો દર્શાવવા '–' ચિહ્ન વપરાય છે.

અક્ષરમેળ છંદોનું બંધારણ ગણ ઉપરથી રચાય છે.
લઘુ અને ગુરુ અક્ષરો ત્રણ-ત્રણના ઝૂમખામાં જુદી-જુદી રીતે ગોઠવાય છે. જે નીચે પ્રમાણે છે.

ક્રમ	ગણ	વાંચન	ક્રમ	ગણ	વાંચન
૧.	⌣ – – ય ગણ	લઘુ ગુરુ ગુરુ	૫	⌣ – ⌣ જ ગણ	લઘુ ગુરુ લઘુ
૨.	– – – મ ગણ	ગુરુ ગુરુ ગુરુ	૬	– ⌣ ⌣ ભ ગણ	ગુરુ લઘુ લઘુ
૩.	– – ⌣ ત ગણ	ગુરુ ગુરુ લઘુ	૭	⌣ ⌣ ⌣ ન ગણ	લઘુ લઘુ લઘુ
૪.	– ⌣ – ર ગણ	ગુરુ લઘુ ગુરુ	૮	⌣ ⌣ – સ ગણ	લઘુ લઘુ ગુરુ

યાદ રાખો : ઉપરોક્ત ગણોની લઘુ-ગુરુની વ્યવસ્થા યાદ રાખવા માટે નીચેનું સૂત્ર પ્રચલિત છે.
ય મા તા રા જ ભા ન સ લ ગા

આટલું તો જાણો જ !

★ અક્ષરમેળ છંદોની પંક્તિઓ વાંચીએ ત્યારે આપણને અમુક અક્ષરો પછી વિરામ લેવાની જરૂર પડે છે. આવા વિરામસ્થાનોને 'યતિ' કહેવાય છે.

★ લઘુ અક્ષરને ગુરુ કે પછી ગુરુ અક્ષરને લઘુ તરીકે ઉચ્ચારવાની છૂટ ગુજરાતી કવિઓ પોતાની કવિતામાં લેતા હોય છે.

ચાલો સમજીએ

કોઈ પણ કાવ્યપંક્તિનો છંદ ઓળખવા માટે મુખ્ય ત્રણ બાબતો વિચારવી જોઈએ.
૧) પંક્તિના અક્ષર ૨) લઘુ-ગુરુ પ્રમાણેનું બંધારણ ૩) યતિ

: કૃતિ આમ કરાય :

– – ◡	– ◡ ◡	◡ – ◡	◡ – ◡	– –
મ				
મા તા સ	તી ન કુ	લ ને સ	હ દે વ	ની એ
ત	ભ	જ	જ	ગા ગા
ત ગણ	ભ ગણ	જ ગણ	જ ગણ	ગા ગા

આ 'ત ભ જ જ ગા ગા' છંદનું બંધારણ કહેવાય છે.
કવિતાની લીટીનું પઠન કરતી વખતે ''માતા સતી નકુલને'' આગળ અટકવું પડે છે.
માટે યતિ ૭મા અક્ષરે આવે છે. લીટીમાં કુલ ૧૪ અક્ષરો છે.
લીટીના અક્ષરો ૧૪ હોય, બંધારણ તભજજગાગા હોય અને ૭મા અક્ષરે યતિ હોય તો તે છંદ વસંતતિલકા છે.

છંદના પ્રકાર

ક્રમ	છંદ	અક્ષરો	બંધારણ	યતિ
૧.	વસંતતિલકા	૧૪	ત ભ જ જ ગા ગા	૭મા અક્ષરે
૨.	મંદાક્રાંતા	૧૭	મ ભ ન ત ત ગા ગા	૪, ૧૦, ૧૭મા અક્ષરે
૩.	શાર્દૂલવિક્રીડિત	૧૯	મ સ જ સ ત ત ગા	૧૨, ૧૯મા અક્ષરે
૪.	શિખરિણી	૧૭	ય મ ન સ ભ લ ગા	૬ અને ૧૭મા અક્ષરે
૫.	માલિની	૧૫	ન ન મ ય ય	૮ અને ૧૫મા અક્ષરે

નીચે પ્રમાણે કૃતિ કરીને છંદનો પ્રકાર ઓળખીએ.
કૃતિનો ક્રમ નીચે પ્રમાણેનો જાળવો.

૧) પંક્તિના કુલ અક્ષરો ગણો.
૨) દરેક ત્રણ-ત્રણ અક્ષરના ઝુમખાં બનાવો.
૩) દરેક ઝુમખાના અક્ષરો ઉપર લઘુ - ગુરુની માત્રા કરો.
૪) લઘુ-ગુરુની માત્રા પ્રમાણે તે ગણ ઓળખો.
૫) પંક્તિના દરેક ગણને સાથે લખી બંધારણ તૈયાર કરો.
૬) બંધારણ પ્રમાણે છંદનો પ્રકાર ઓળખો.

પંક્તિઓ

૧) તે પંખીની ઉપર પથરો ફેંકતા ફેંકી દીધો.
૨) બધા ઝાંખા તારા વિધુ પણ મહીં તેજ ન મળે.
૩) મોતીનાં લૂમખાં બધે લળી રહ્યાં નક્ષત્રમાળા અહો.
૪) મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના
૫) હા ! તાપસી નૃપની સાથ બની હતી એ.

સ્વાધ્યાય

નીચેની પંક્તિઓના છંદ ઓળખો.

૧) રમત કૃષિવલોનાં બાલ ન્હાનાં કરે છે.
૨) જેનાં નેત્રે વિરહ-અગને અશ્રુની ધાર વર્ષે.
૩) બધા લોકો કેરા પ્રભવ-પ્રલયે કારણ તમે.
૪) શાંતિ, ક્ષમા, સરળતા મધુરી ગિરા એ.
૫) જે નિર્માણ થયું હશે હરિ થકી તે આવશે હસ્તમાં.
૬) થયેલું અંધારું પથિક તરુ છાયાથી સઘળે.
૭) છૂટ્યો તેને અરર પડી તે ફાળ હૈયા મહીં તો,
૮) હીરાની કણિકા સમાન ઝળકે તારા ઝગારે ગ્રહો !
૯) ટોળે વળી મુખ વકાસી ઊભા રહીને.
૧૦) ‘લાગી છે મુજને તૃષા, જલ જરી દે તું મને’ બોલીને.

૩. ગ્રામ્યમાતા

સુરસિંહજી તખ્તસિંહજી ગોહિલ 'કલાપી' : સૌરાષ્ટ્રના અમરેલી જિલ્લાના લાઠી ગામના રાજવી યુવાન હૈયાંઓની ઊર્મિઓને ગાનાર કવિ તરીકે ખ્યાતનામ થયા છે. તેમણે ૧૬થી ૨૬ વર્ષની ઉંમરે કાવ્યોની રચના કરી હતી. છંદોબદ્ધ કાવ્યરચનાના આ સર્જકની અત્યંત જાણીતી ગઝલ 'આપની યાદી' તેમજ કાવ્યસંગ્રહ 'કલાપીનો કેકારવ'નું ગુજરાતી સાહિત્યમાં આગવું સ્થાન છે. તેમની કવિતાઓમાં પ્રકૃતિ અને પ્રભુ પ્રત્યેની ઉત્કટ લાગણીઓ દષ્ટિગોચર થાય છે.

કાવ્ય ઉપરાંત 'કાશ્મીરનો પ્રવાસ' નામનો પ્રવાસગ્રંથ, પત્રો, સંવાદો અને વાર્તા પણ લખેલા છે.

સૂર કૃતિનો : પ્રસ્તુત ખંડકાવ્યમાં શેરડીના ખેતરનો એક હૃદયસ્પર્શી પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે. 'યથા રાજા તથા પ્રજા'ની ઉક્તિનું સમર્થન કરતું આ કાવ્ય ગ્રામ્યજનોમાં રહેલી માનવતા, સચ્ચાઈ અને ભોળપણનું ખૂબજ સુંદર દર્શન કરાવે છે.

શેરડીના ખેતરમાં એક વૃદ્ધ દંપતી તાપણું કરી ગરમાટો મેળવી રહ્યાં છે. ત્યારે એક ઘોડેસ્વાર આવીને જળની માંગણી કરે છે અને વૃદ્ધ માતા તેની તૃષાને શેરડીના મધમીઠા રસથી સંતોષે છે. પરંતુ ઘોડેસ્વાર જ્યારે બીજા પ્યાલાની માંગણી કરે છે ત્યારે શેરડીને કાપવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં રસનું એક બિંદુ પણ પડતું નથી ત્યારે વૃદ્ધાની આંખમાં આંસુ આવી જાય છે અને તેનું હૃદય પોકારી ઊઠે છે કે ''રસહીન ધરા થૈ છે, વા દયાહીન થયો નૃપ'' આ સાંભળતા જ ઘોડેસ્વાર વૃદ્ધાના પગમાં પડી જઈને માફી માંગે છે. શેરડીનો મધ જેવો મીઠો રસ પીતી વખતે પોતાના મનમાં કર રૂપે વધારે પૈસા લેવાના વિચાર આવ્યા હોવાની કબૂલાત કરી પોતે દયાહીન થવા માટે પશ્ચાતાપ કરી માફી માંગે છે. વૃદ્ધા પાસે આશિષ માંગી ફરીથી શેરડી કાપવા કહે છે અને ખરેખર ચમત્કાર થાય છે. મીઠા રસથી પ્યાલો ભરાઈ જાય છે. રાજાની તૃષા સંતોષાય છે.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ઊગે છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમન્તનો પૂર્વમાં,
ભૂરું છે નભ સ્વચ્છ સ્વચ્છ દીસતી એકે નથી વાદળી;
ઠંડો હિમભર્યો વહે અનિલ શો, ઉત્સાહને પ્રેરતો,
જે ઉત્સાહ ભરી દીસે શુક ઊડી ગાતાં, મીઠાં ગીતડાં !

(માલિની)

મધુર સમયે તેવે ખેતરે શેલડીના,
રમત કૃષિવલોનાં બાલ ન્હાનાં કરે છે;
કમલવત ગણીને બાલના ગાલ રાતા,
રવિ નિજ કર તેની ઉપર ફેરવે છે !

(અનુષ્ટુપ)

વૃદ્ધ માતા અને તાત તાપે છે સગડી કરી,
અહો ! કેવું સુખી જોડું કર્તાએ નિરમ્યું દીસે !

(વસંતતિલકા)

ત્યાં ધૂળ દૂર નજરે ઊડતી પડે છે,
ને અશ્વ ઉપર ચડી નર કોઈ આવે;
ટોળે વળી મુખ વિકાસી ઊભા રહીને,
તે અશ્વને કુતૂહલે સહુ બાલ જોતાં !

(મંદાક્રાન્તા)

ધીમે ઊઠી શિથિલ કરને નેત્રની પાસ રાખી,
વૃદ્ધા માતા નયન નબળાં ફેરવીને જુએ છે;
ને તેનો એ પ્રિય પતિ હજુ શાન્ત બેસી રહીને,
જોતાં ગાતો સગડી પરનો દેવતા ફેરવે છે.

(અનુષ્ટુપ)

ત્યાં તો આવી પહોંચ્યો એ અશ્વ સાથે યુવાન ત્યાં;
કૃષિક એ ઊઠી ત્યારે 'આવો બાપુ ! કહી ઊભો.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

'લાગી છે મુજને તૃષા, જલ જરી દે તું મને' બોલીને,
અશ્વેથી ઊતરી યુવાન ઊભીને ચારે દિશાએ જુએ;
'મીઠો છે રસ ભાઈ! શેલડી તણો' એવું દયાથી કહી,
માતા ચાલી યુવાનને લઈ ગઈ જ્યાં છે ઊભી શેલડી !

(વસંતતિલકા)

પ્યાલું ઉપાડી ઊભી શેલડી પાસ માતા,
છૂરી વતી જરીક કાતળી એક કાપી;
ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા,
ને કૈં વિચાર કરતો નર તે ગયો પી.

(અનુષ્ટુપ)

'બીજું પ્યાલુ ભરી દેને, હજુ છે મુજને તૃષા',
કહીને પાત્ર યુવાને માતાના કરમાં ધર્યું,

(મંદાક્રાન્તા)

કાપી કાપી ફરી ફરી અરે ! કાતળી શેલડીની,
એકે બિંદુ પણ રસતણું કેમ હાવાં પડે ના?
શું કોપ્યો છે પ્રભુ મુજ પરે ! આંખમાં આંસુ લાવી,
બોલી માતા વળી ફરી છૂરી ભોંકતી શેલડીમાં.

(અનુષ્ટુપ)

'રસહીન ધરા થૈ છે, દયાહીન થયો નૃપ;
નહિ તો ના બને આવું' બોલી માતા ફરી રડી.

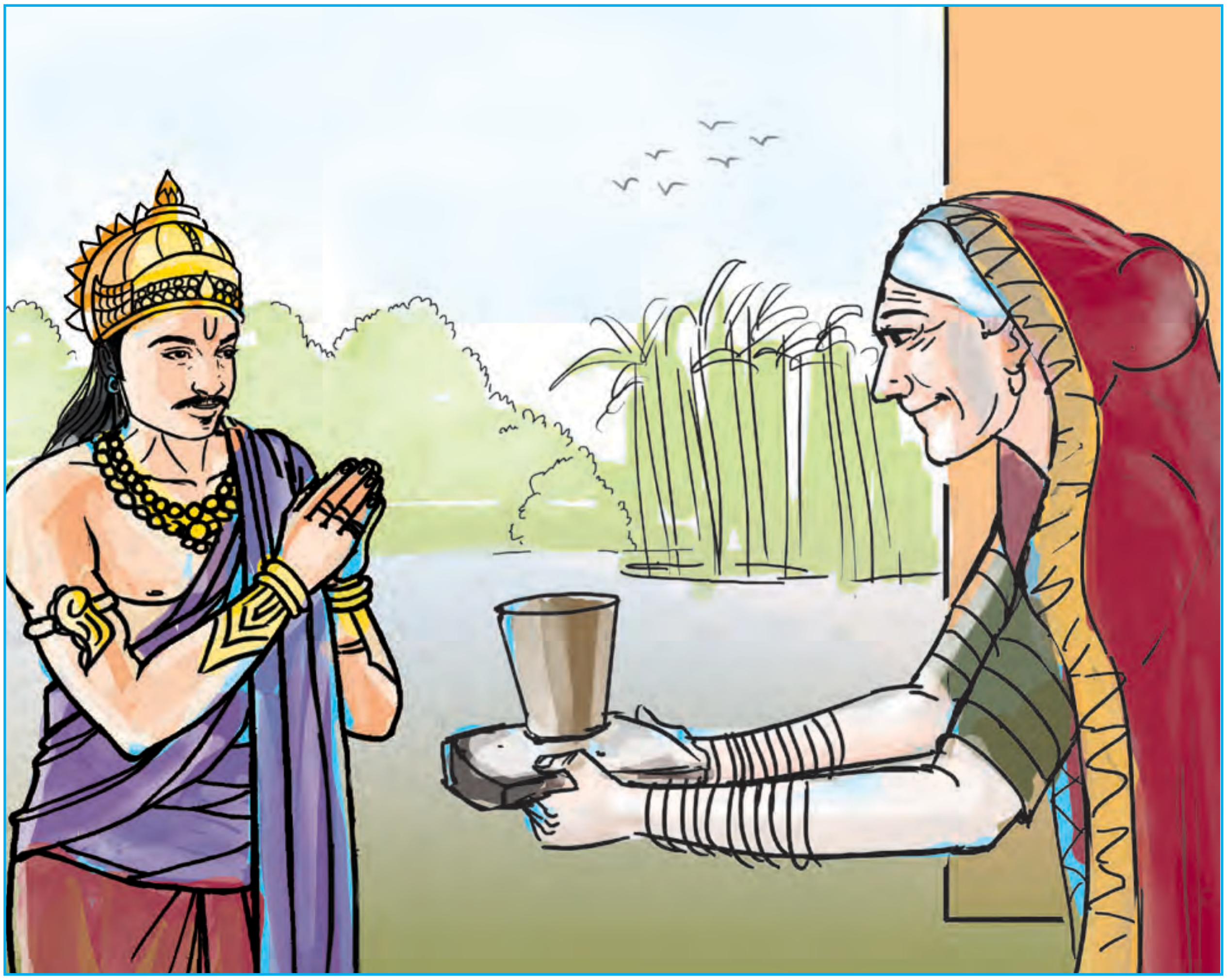

(વસંતતિલકા)
એવું યુવાન સુણતાં ચમકી ગયો ને
માતા તણે પગ પડી ઊઠીને કહે છે;
‘એ હું જ છું નૃપ, મને કર માફ ! બાઈ !
એ હું જ છું નૃપ, મને કર માફ ! ઈશ !’
(શાર્દૂલવિક્રીડિત)
પીતો તો રસ મિષ્ટ હું પ્રભુ ! અરે ત્યારે જ ધાર્યું હતું.
આ લોકો સહુ દ્રવ્યવાન નકી છે, એવી ધરા છે અહીં;
છે તો યે મુજ ભાગ કૈં નહીં સમો, તે હું વધારું હવે,
શા માટે બહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની, પાસેથી લેવું નહીં?
(ઉપજાતિ)
રસ હવે દે ભરી પાત્ર બાઈ !
પ્રભુકૃપાએ નકી એ ભરાશે;
સુખી રહે બાઈ ! સુખી રહો સૌ !
તમારી તો આશિષ માત્ર માગું !

(વસંતતિલકા)

પ્યાલું ઉપાડી ઊભી શેલડી પાસ માતા,
છૂરી વતી જરી જ કાતળી એક કાપી;
ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા,
બ્હોળો વહે રસ અહો ! છલકાવી પ્યાલુ !'

– સુરસિંહજી તખ્તસિંહજી ગોહિલ 'કલાપી'

માર્ગદર્શક સ્તંભ :- કૃતિનું અધ્યાપન કરાવતાં પહેલાં આ કાવ્યની રજૂઆત વાર્તારૂપે અર્થાત્ ગદ્યાત્મક વર્ણન કરી લેવાથી વિદ્યાર્થીઓ વિષયવસ્તુથી પરિચિત થઈ જશે. તેથી કાવ્યના અધ્યયનમાં પ્રવૃત્ત થવા તેઓ ઉત્સુક બનશે. 'યથા રાજા તથા પ્રજા' કહેવતને વિસ્તૃત રીતે સમજાવ્યા પછી આ કાવ્ય છંદોબદ્ધ કાવ્ય છે તેની સમજ આપવી. વ્યાકરણના 'છંદ' વિષયક અધ્યયન કરાવ્યા પછી જ આ કૃતિ શીખવવાનો આગ્રહ રાખવો. વૃદ્ધ દંપતીના પ્રેમ, આતિથ્યભાવના, આંતરસૂઝ, દીર્ઘ અનુભવનું શક્ય તેટલી સરળ ભાષામાં વર્ણન કરીને બાળકોમાં નીતિ, રીતિ અને પ્રીતિના બીજનું આરોપણ કરવું. જે ભવિષ્યમાં વૃક્ષ બની આદર્શ નાગરિકમાં પરિણમે તે રીતે કાવ્યનો ગૂઢાર્થ સમજાવવો. એવી જ રીતે પોતાનાથી થયેલા અવિચારનો અહેસાસ થતાં સાચા દિલથી પ્રાયશ્ચિત કરનાર રાજાની નિખાલસતાનું પણ ગૌરવ કરવું. રાજા વૃદ્ધ દંપતી પાસે માફી માગીને તેના હોદ્દાની ગરિમા જાળવે છે. તે બાબત ઉપર યોગ્ય ચર્ચા કરવી.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે કાવ્યમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) સૂર્ય (૨) આશ્ચર્ય (૩) પોપટ (૪) ઘોડો
(૫) ખેડૂત (૬) તરસ (૭) મધુર (૮) રાજા

સ.૨. 'હીન' લગાવી શબ્દ બનાવી તેનો વાક્યમાં ઉપયોગ કરો.
ઉદા. રસ – રસહીન (સૂકાયેલાં ફળો રસહીન હતાં.)

(૧) સત્તા (૨) વિચાર (૩) દયા (૪) બુદ્ધિ

સ.૩. નમૂના પ્રમાણે એક શબ્દમાંથી અનેક શબ્દો બનાવો.
દા.ત. રસહીન – રસ, હીન, હીર, નસ, સહી, નર, સર

(૧) વસંતતિલકા (૨) ઘોડેસવાર (૩) દલપતરામ

સ.૪. અર્થ ન બદલાય તે રીતે વાક્યનું રૂપાંતર કરો :
દા.ત. કારેલાંનો સ્વાદ મીઠો હોતો નથી.
જવાબ : કારેલાંનો સ્વાદ કડવો હોય છે.

(૧) યુવાનો અતિ ઉત્સાહી હોય છે.
(૨) રાજા દયાહીન ન હોવો જોઈએ.
(૩) વડીલો સદાય આશિષ આપે.
(૪) રસાળ જમીનમાં અનાજ સારું પાકે.

સ.૫. કૌંસમાં આપેલા શબ્દોનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરો અને 'નું' નું યોગ્ય રૂપ લખો.

(રસ, પેશી, ગર, ચીરી, દાણા, ચાંપા, ટુકડા)

દા.ત. શેરડીનો રસ

(૧) સંતરા .... (૨) ચીકુ...........

(૩) કેળાં .... (૪) દાડમ.........

(૫) પપૈયાં............ (૬) ફણસ.........

સ.૬ કહો.

(૧) મીઠાં ગીતો ગાનાર.........

(૨) રમતો રમનાર............

(૩) ઘોડા પર અસવાર થઈને આવનાર........

(૪) શેરડી કાપનાર......

સ.૭ યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી વાક્યો પૂર્ણ કરો.

(૧) ધરા રસહીન બની ગઈ. કારણ કે........

(અ) વારંવાર પાક લેવામાં આવ્યો.

(આ) ધરતીમાંથી બધો કસ ખેંચી લેવામાં આવ્યો.

(ઇ) રાજાના મનમાં લાલચ ઉદ્‌ભવી.

(૨) રાજાએ વૃદ્ધાની માફી માંગી. કારણ કે –

(અ) વૃદ્ધાને રાજાના મનના વિચારોની ખબર પડી ગઈ.

(આ) રાજાને સાચા દિલથી પશ્ચાતાપ થયો.

(ઇ) વૃદ્ધાએ રાજાને માફી માંગવાની ફરજ પાડી.

(૩) અશ્વ ઉપર આવનાર યુવાન વૃદ્ધ દંપતી પાસે આવ્યો. કારણ કે

(અ) તેને તરસ લાગી હતી.

(આ) તેને ભૂખ લાગી હતી.

(ઇ) તેને વૃદ્ધ દંપતી સાથે વાત કરવી હતી.

સ.૮. ઘટનાને યોગ્ય ક્રમમાં ગોઠવો.

(૧) યુવાને વૃદ્ધાની માફી માંગી.

(૨) ઘોડેસવાર યુવાનને તરસ લાગી હતી.

(૩) તરસ છીપાવવા વૃદ્ધાએ શેરડીનો રસ આપ્યો.

(૪) ફરીથી શેરડી કાપતાં રસનો પ્યાલો છલકાઈ ગયો.

(૫) શેરડીનો પાક જોઈને યુવાનની દાનત બગડી.

સ.૯. 'રસહીન ધરા થૈ છે, દયાહીન થયો નૃપ' કાવ્યપંક્તિને તમારા શબ્દોમાં સમજાવો.

સ.૧૦. અલંકાર ઓળખો.

૧) ઠંડો હિમભર્યો વહે અનિલ શો ઉત્સાહને પ્રેરતો

૨) કમલવત્ ગણીને બાલના ગાલ રાતા.

સ.૧૧. છંદ ઓળખો

૧) ત્યાં તો આવી પહોંચ્યો એ અશ્વ સાથે યુવાન ત્યાં.

૨) કાપી કાપી ફરી ફરી અરે કાતળી શેલડીની

૩) એવું યુવાન સુણતાં ચમકી ગયો ને,

૪) વૃદ્ધા માતા નયન નબળાં ફેરવીને જુએ છે.

3R4UN1

વૃદ્ધ, વૃદ્ધા અને રાજાના પાત્રના સંવાદો તૈયાર કરીને વર્ગમાં રજૂ કરો.

(ઇ) પ્રકલ્પ

શેરડીના રસમાંથી ખાંડ (સાકર) અને ગોળ કેવી રીતે તથા મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં ક્યાં ક્યાં બને છે ? તેની માહિતી ઇન્ટરનેટ ઉપરથી મેળવીને સુંદર પ્રકલ્પ તૈયાર કરો.

(ઈ) ગદ્યપરિશીલન

નીચેનો ગદ્યખંડ વાંચીને તેની નીચે આપેલા પ્રશ્નો ઉકેલો.

જગમોહનદાસ એટલા શ્રીમંત હતા કે એમના વર્તુળમાં તે રાજા નામથી જ સંબોધાતા. લક્ષ્મીદેવીએ બેય હાથે તેમની આરતી ઉતારી હશે. સાઠ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે દરિયાકિનારે બંધાવેલો તેમનો આસમાની 'આનંદ મહેલ' રાત્રે દીવાના ઝળહળાટથી અલકાપુરીની યાદ આપી જતો. તેમને ઘેર છ મોટરગાડીઓ હતી અને નોકરચાકરનો તો પાર નહિ.

જગમોહનદાસના કુટુંબના આઠ સભ્યો. તેમનાં પત્ની પાર્વતીબહેન, વૃદ્ધ પિતા દયાળજીભાઈ, છવ્વીસ વર્ષનો પુત્ર સુમોહન, પુત્રવધૂ ઉત્પલા, તેમનાં બે બાળકો મિલન તથા મૃણાલ, સોળ વર્ષની પુત્રી પ્રીતિ અને જગમોહનદાસ પોતે.

આટલા બધા વૈભવી સ્થાનમાં, જ્યાં દરેક જણ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કરી શકતું હોય ત્યાં કુટુંબમાં ઘર્ષણનો કે એવો પ્રસંગ શાનો ઊભો થાય ? બધાં જ લોકો ખૂબ સુખી હતાં. જિંદગી સામે ફરિયાદ કરવાનું એમની પાસે કોઈ કારણ નહોતું.

પણ વિધાતાના ખેલમાં યે અજબ વળાંકો રહ્યા હોય છે. જગમોહનદાસને વેપારમાં એક ભયંકર ફટકો પડ્યો અને વિપત્તિ જ્યારે આવે છે ત્યારે એકલી નથી આવતી, સાથે એના લાવલશ્કરને પણ લાવે છે, એ કહેવત અનુસાર એ ફટકાની પાછળ આઘાતો, પરાજયો, નુકસાનીની એક પછી એક પરંપરા ચાલી આવી.

થોડાં વર્ષોમાં જગમોહનદાસ બધું જ ખોઈ બેઠા.

(કુન્દનિકા કાપડિયાની વાર્તા 'સંસ્કારની શ્રીમંતાઈ'માંથી)

સ.૧. નામ લખો.

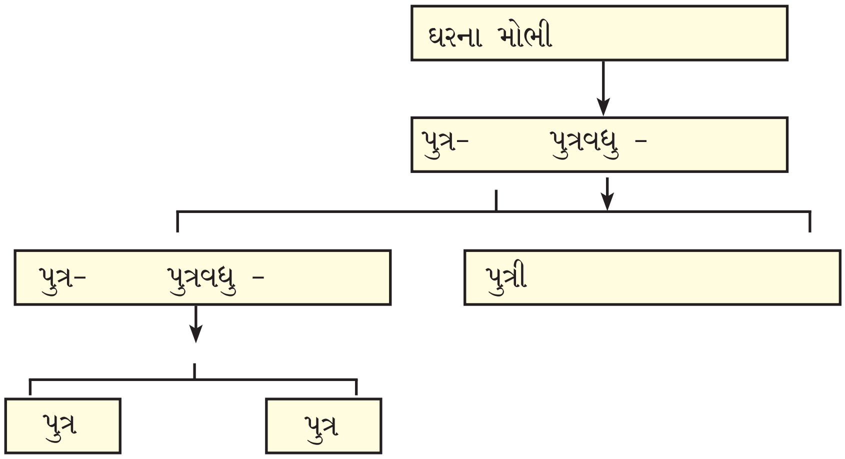

સ.૨. કેટલા, કેટલી, કેટલો તે કહો.

૧) જગમોહનદાસના કુટુંબના કુલ સભ્યો ....
૨) શેઠનો મહેલ બાંધવામાં થયેલો ખર્ચ..........
૩) શેઠના ઘેર મોટરગાડીઓ હતી............
૪) શેઠની પુત્રી પ્રીતિની ઉંમર........

સ.૩. જગમોહનદાસનો સંબંધ દર્શાવો.

૧) મૃણાલ ૨) સુમોહન ૩) ઉત્પલા ૪) દયાળજીભાઈ

સ.૪. યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરીને વિધાન પૂર્ણ કરો.

૧) જગમોહનદાસ શેઠના કુટુંબમાં ઘર્ષણનો પ્રસંગ ઊભો થતો જ નહોતો. કારણ કે...........
અ) જગમોહનદાસશેઠની ધાક જ એવી હતી.
આ) તેમના ઘરમાં બધાં સંપીને રહેતાં હતાં.
ઇ) ઘરની દરેક વ્યક્તિ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કરી શકતી હતી.

૨) શેઠના કુટુંબ ઉપર વિપત્તિ આવી પડી. કારણ કે.......
અ) અચાનક જ તેમના પિતા બીમાર પડ્યા.
આ) તેમના પુત્રને અકસ્માત નડ્યો.
ઇ) તેમને વેપારમાં ભયંકર ફટકો પડ્યો.

ભૂલનો સ્વીકાર કરવો એ જ ખરું પ્રાયશ્ચિત છે.

૪. કયે અખાડે જશું

ઝવેરચંદ મેઘાણી : સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના ચોટીલામાં જન્મેલા આ કવિએ કવિતા, ટૂંકીવાર્તા, નવલકથા, નિબંધ, નાટક, ચરિત્ર, વિવેચન, સંશોધન, સંપાદન, પત્રકારત્વ, અનુવાદના ક્ષેત્રે સારું એવું પ્રદાન કરેલું છે. લોકસાહિત્યના ક્ષેત્રે તેમનું અર્પણ અનન્ય છે. ગાંધીજીએ જેમને 'રાષ્ટ્રીય શાયર' કહીને નવાજ્યા છે તેવા મેઘાણીના કાવ્યસંગ્રહો છે 'સિંધુડો', 'યુગવન્દના', 'વેણીના ફૂલ', 'કિલ્લોલ'. તે ઉપરાંત 'વેવિશાળ', 'સોરઠ તારાં વહેતાં પાણી' અને 'તુલસીક્યારો' એ જાણીતી નવલકથાઓ છે. 'માણસાઈના દીવા'માં લોકસેવક રવિશંકર મહારાજની અનુભવકથાઓનું વાર્તારૂપે નિરૂપણ થયેલું છે. તેમના લોકસાહિત્યમાં સૌરાષ્ટ્રની ધીંગી તળપદી બોલીની તાકાત અને તેજસ્વિતાનું દર્શન થાય છે. ગુજરાત સાહિત્યસભા દ્વારા ૧૯૨૮થી આપવામાં આવતો 'રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક' મેઘાણીને સૌપ્રથમ પ્રાપ્ત થયો હતો.

સૂર કૃતિનો : પ્રસ્તુત કૃતિમાં શારીરિક શ્રમનું મહત્ત્વ અને ઉપયોગિતા બંનેનું જીવનમાં કેવું અને કેટલું સ્થાન હોવું જોઈએ તેની સુંદર રીતે છણાવટ કરવામાં આવી છે. શરીરને સુંદર, સુડોળ અને સ્વસ્થ બનાવવા આપણે અખાડામાં - જીમમાં જઈને કલાકો સુધી વ્યાયામ કરીએ છીએ. આ વ્યાયામ શરીરને ઘડે છે પણ વ્યાવહારિક દષ્ટિએ સાર્થક નથી બની શકતો. પાણી ભરવું, કપડાં ધોવા, સંજવારી કાઢવી જેવા ઘરના નિયમિત કાર્યો શરીરને ઘડે છે અને સાર્થક પણ બનાવે છે. અખાડો સમય અને પૈસા બંનેનો વ્યય કરે છે જ્યારે ગૃહવ્યાયામ બંનેનો દુર્વ્યય બચાવવા સાથે ઘરને સુંદર પણ બનાવે છે.

પ્રસ્તુત કૃતિનું બીજું મહત્ત્વનું પાસું એટલે સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન. હવે જરૂર છે સ્ત્રીને સાચા અર્થમાં સન્માનવાની. માત્ર ચર્ચામાં સ્ત્રીને મહાન ન ગણાવતા વાસ્તવિક જીવનમાં તેની મહાનતાને સ્વીકારવાની. આમ સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતાના મૂલ્યનું અહીં વિદ્યાર્થીઓમાં આરોપણ કરવાનું છે.

માએ કહ્યું, ''ભાઈ, તારી પથારી ઉપાડી લેજે હોં !''

''ના, કામવાળી પાસે ઉપડાવી લેજો - મારે વ્યાયામશાળાએ જવાનું મોડું થાય છે!''

બહેને વીનવ્યું, ''ભાઈ, કૂવે આવીને મને પાણી ભરી દેને, મારાથી ડોલ ખેંચાતી નથી.''

''ના, મારે તો વ્યાયામ કરવા જવાનું છે !''

બાપાએ કહ્યું, ''તારી બા માંદી છે; તું વાડીએ કપડાં ધોતો આવીશ ?''

''ના, મારે જવું છે અખાડે !''

કામવાળી આજે આવી નથી. વાસણ-સંજવારી રઝળે છે. ઘેર પાંચ મહેમાન છે. બા-બહેન રસોઈપાણીમાં પડ્યાં છે.

પણ વ્યાયામ કરીને આવેલો ભાઈ હાથમાં સાવરણી લેતાં શરમાય છે. એઠાં વાસણની તો સામે પણ જોતો નથી. એ કામ તો બૈરાંનું !

દસ-દસ શેરિયાં મગદળ ફેરવીને મલ્લ થયેલો ભાઈ અખાડેથી આવ્યો છે. બાપુ કહે છે, ''બજારમાંથી અધમણ ઘઉં લઈ આવીશ?''

ભાઈ ઘઉં ખરીદીને બજારમાં બૂમ પાડે છે : ''એઈ મજૂર ! ચાર પૈસા લેજે, આ ઘઉં ઘેર નાખી આવ.''

ભાઈને ઘરના ઘઉં ઉપાડતાં શરમ આવે છે.... ભાઈ વ્યાયામવીર છે !

ભાઈ-ભાભી મુંબઈ જાય છે. સ્ટેશને પોતાની પત્નીની ટ્રંક ઊંચકતાં એને ભોંઠામણ આવે છે. ભાભીની કાખે છોકરું છે. તે ઉપરાંત ટ્રંક પણ એ પત્નીને માથે મેલે છે.... ભાઈ અખાડિયન છે !

અખાડાના ભાઈબંધો ભેળો ભાઈ ઊપડે છે પ્રવાસે - તળાજે, શેત્રુંજે, ઘેલા સોમનાથ. નાનાં ભાંડરડાં કહે છે, ''ભાઈ, કોઈક વાર અમને સાંઢગર સુધી તો ફરવા તેડી જાવ... કો'ક દી હરણ કુઈ તો બતાવો.... કો'ક વાર સ્ટેશને એન્જિન જોવા તો લઈ જાવ !''

''એ મારું કામ નથી.''........... ભાઈ અખાડાવીર છે !

અખાડા આપણે ત્યાં ચાલે છે, વ્યાયામવીરો પાકે છે, શરીરને ટેઢાં રાખીને ઘણા ચાલે છે. પણ ઘરનાં કામ કડવાં લાગે છે. દળણું, સંજવારી ને પાણી ભરવું - એવા સાચાં આરોગ્યદાયી અને શરીરને સુંદર સુડોળ બનાવનારાં જરૂરી ઘરકામો એ ભાઈઓ કરતા નથી. એટલું જ નહીં, પણ હલકાં ગણે છે. પોતાની જનેતા કરે તે કામ હલકાં !

સ્ત્રીઓનો પક્ષ લેવાય છે - પણ તે તો ચર્ચામાં, શબ્દના વિવાદમાં. પરંતુ રોજિંદા ગૃહજીવનમાં સ્ત્રીને આપણે કેટલી હલકી ગણી છે ! શારીરિક કામ - તે તો સ્ત્રીનું ! પુરુષ એ કરે તો બાયલો ઠરે. વાળવાથી ને વાસણ માંજવાથી લઈ રાંધવા અને પથારી પાથરવા સુધીનાં તમામ કામોમાં સ્ત્રી-પુરુષના ભેદો છે, ત્યાં સુધી સ્ત્રીનું પદ ઊતરતું જ છે. ત્યાં સુધી વ્યાયામશાળાની સાર્થકતા નથી.

સાચો વ્યાયામ તો સવારથી સાંજ સુધીના ઘરકામોમાં છલોછલ પડ્યો છે. સાચો અખાડો કુટુંબનું શ્રમજીવન છે. અખાડે જઈને દંડ પીલો છો - તો ઘરની સંજવારી પણ કાઢો; બેઠક કરો છો - તો ઘરની રસોઈમાં પણ મદદ કરો !

અખાડાનો વ્યાયામ શરીરને ઘડે છે. ઘરનો વ્યાયામ શરીરને ઘડવા ઉપરાંત પણ સાર્થક બને છે. અખાડાની કોઈ પણ કસરતને ટક્કર મારે તેવી કસરતો દળવાની ને પાણી સીંચવાની, કપડાં ધોવાની ને દાળ ખાંડવાની છે. શરીરને ઘડે, સ્વજનોને રાહત અપાવે, ગૃહને સુંદર બનાવે ને પૈસાનો દુર્વ્યય બચાવે, એવો ગૃહવ્યાયામ એ સર્વોપરી વ્યાયામ છે.

અખાડા માટે પારકી ઓશિયાળ, પૈસા ભીખવા પડે. સૌને નોતરીને સંમેલનો કરવાં પડે, ખુશામત કરીને નીચા પડવું પડે; ઉપરાંત બંધારણના અને નાણાંના ગેરવહીવટના માંહોમાંહેના કજિયા જુદા ! ગૃહજીવનને અખાડે પૂર્ણ સ્વગૌરવ, સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા અને પરમ શાંતિ !

પસંદગી પોતે જ કરી લેજો !

– ઝવેરચંદ મેઘાણી

માર્ગદર્શક સ્તંભ : આ કૃતિનું અધ્યાપન કરાવતા પહેલા વિદ્યાર્થીઓમાં 'અખાડા'ની સંકલ્પના દઢ કરવા વર્તમાન 'જીમ' નો ખ્યાલ આપવો. આધુનિક જીમ એ પુરાતન અખાડાનું જ પરિવર્તિત રૂપ લેખાવી શકાય. આ કૃતિના અધ્યાપન દ્વારા મુખ્ય બે બાબતોને સાધ્ય કરવાની છે. એક ઘરના રોજિંદા કાર્યો એ સર્વોપરી વ્યાયામ છે. અને બીજું કોઈપણ કામ કે કાર્ય માત્ર સ્ત્રીઓનું કે માત્ર પુરુષોનું હોઈ જ ન શકે. કોઇપણ કાર્ય સ્ત્રી કે પુરુષ બંને કરી જ શકે. આમ સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતાની ભાવના વિદ્યાર્થીઓમાં દઢ થાય તેવી પ્રવૃત્તિઓ વર્ગમાં યોજીને સંનિષ્ઠ પ્રયાસ કરવો. આ ઉપરાંત દંભ, આડંબર કે અખાડાને તિલાંજલિ આપીને માત્ર હકીકત કે વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર કરવાની આદત કેળવાય તે માટે પણ પ્રેરક બનવું.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે પાઠમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) ઝાડુ (૨) દૈનિક (૩) તફાવત ૪) કસરતશાળા
(૫) બગાડ (૬) કદમબોસી (૭) ઝઘડાં ૮) બાલદી

સ.૨. સૂચના પ્રમાણે ઉદાહરણ જોઈને તેવા ૫-૫ શબ્દો બનાવો.

અ) આગળ 'ગેર' લગાવીને (બ) પાછળ 'જીવન' લગાવીને

દા.ત. ગેરવહીવટ દા.ત. ગૃહજીવન

સ.૩. કૌંસમાં આપેલા ક્રિયાપદનું યોગ્ય રૂપ લખો અને પછી નમૂના પ્રમાણે વાક્ય બનાવો :

(ઊંચકવું, સીંચવું, પાથરવું, દળવું, કાઢવું, ધોવું, માંજવું, બનાવવું, ગાળવું)

દા.ત. વાસણ – મંજાય

ભાભીએ બધાં એઠાં વાસણો માંજ્યા.

૧) સામાન................ ૨) ચા ....
૩) પાણી .... ૪) રસોઈ.....................
૫) પથારી................ ૬) કપડાં.....................
૭) દળણાં............... ૮) સંજવારી.................

સ.૪. રૂઢિપ્રયોગ અને તેના અર્થની યોગ્ય જોડી બનાવો :

'રૂઢિપ્રયોગ'	'અર્થ'
૧) ભોંઠામણ અનુભવવી	અ) ભરપૂર હોવું
૨) બાયલું ઠરવું	આ) ચડિયાતું હોય તેવું
૩) છલોછલ હોવું	ઇ) શરમિંદગી અનુભવવી
૪) નીચા પડવું	ઈ) કાયર/નામર્દ સાબિત થવું
૫) ટક્કર મારે તેવું	ઉ) નીચાજોણું થવું

સ.૫. અધમણ એટલે ૧૦ કિલો - અર્ધો મણ તેવી રીતે નીચેના વજનને શું કહેશો?

૧) એક મણ = ...

૨) .... = ૫ કિલો

૩) પા શેર = ...

૪) પોણો મણ = ...

૫) .... = ૫૦૦ ગ્રામ

૬) .... = ૧ કિલો

સ.૬. કોણ કોને ક્યારે કહે છે તે લખો.

૧) ''મારાથી ડોલ ખેંચાતી નથી.''

૨) ''ના, મારે જવું છે અખાડે !''

૩) ''બજારમાંથી અધમણ ઘઉં લઈ આવીશ?''

૪) ''ભાઈ, તારી પથારી ઉપાડી લેજે હોં !''

સ.૭ યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી વાક્ય ફરીથી લખો :

(૧) શારીરિક કામ પુરુષ કરે તો .... ઠરે.
અ) મજૂર આ) હલકો ઇ) બાયલો

(૨) સાચો વ્યાયામ તો.................... છલોછલ પડેલો છે.
અ) અખાડામાં આ) ઘરકામોમાં ઇ) ઓફિસોમાં

(૩) પૈસાનો દુર્વ્યય બચાવે એવો ગૃહવ્યાયામ .... છે.
અ) સર્વોપરી આ) મુશ્કેલ ઇ) લાભદાયી

(૪) શાંતિ, સ્વતંત્રતા અને ગૌરવ તો .... અખાડે જ મળે.
અ) ઘરકામના આ) ગૃહજીવનના ઇ) ગૃહકાર્યના

સ.૮ પાઠ કાળજીપૂર્વક વાંચીને લખો.

૧) કસરત કરવા જનાર માટે વપરાયેલા વિવિધ નામો

૨) સાચા આરોગ્યદાયી ગૃહકાર્યો

૩) ભાઈ અખાડાના મિત્રો સાથે પ્રવાસે જાય છે.

૪) અખાડામાં જઈને કરાતી કસરતો

સ.૯ 'ગૃહવ્યાયામ એ સર્વોપરી વ્યાયામ છે'' આ વાક્યને તમારા શબ્દોમાં સમજાવો.

સ.૧૦ નમૂના પ્રમાણે નીચેનાં વાક્યોને ભૂતકાળમાં ફેરવો

દા.ત. તે ટ્રંક પણ પત્નીને માથે મૂકે છે.

જવાબ : તેણે ટ્રંક પણ પત્નીને માથે મૂકી.

૧) ભાઈ ઘઉં ખરીદીને બૂમ પાડે છે.
૨) અખાડાના ભાઈબંધો પ્રવાસે ઊપડે છે.
૩) બહેન સંજવારી કાઢે છે.
૪) હું વ્યાયામ કરીને શરીર ઘડું છું.

3RDQPN

સ.૧૧ નમૂના પ્રમાણે સંધિનો વિગ્રહ કરો : દુર્વ્યય = દુર્+વ્યય

૧) દુર્ગુણ ૨) દુર્દશા ૩) દુર્ભાગ્ય ૪) દુર્ગતિ ૫) દુર્વ્યવહાર ૬) દુર્લક્ષણ ૭) દુર્જન ૮) દુર્ગંધ

♦ **નીચેના શબ્દોના આધારે સ્પષ્ટ થતો કટાક્ષ તમારા શબ્દોમાં રજૂ કરો. (ભાઈના સંદર્ભમાં) વ્યાયામશાળા, અખાડો, મગદળ, મલ્લ, વ્યાયામવીર, અખાડિયન, શારીરિક કામ,, દંડબેઠક કરવી, કસરતો**

(ઇ) પ્રકલ્પ

યોગાસનો તેમજ કસરતના વિવિધ પ્રકારના ચિત્રો ઇન્ટરનેટ ઉપરથી મેળવો. તે લગાડીને એક ચાર્ટ બનાવો. તેની સાથે જ ઘરના જુદાંજુદાં કાર્યો થતાં હોય તેવા ચિત્રોનો પણ એક ચાર્ટ બનાવો. બંને ચાર્ટની નીચે તમારા શબ્દોમાં બે-બે વાક્યો લખો.

(ઈ) વિશેષ વાંચન

એક ધ્યાન

સ્વામી વિવેકાનંદ જ્યારે યુ.એસ.એ. ગયા હતા ત્યારનો એક જાણીતો પ્રસંગ છે. સ્વામીજી એક બ્રિજ પર ચાલતા હતા. બ્રિજ નીચો અને નાનો જ હતો. તેમની આગળ યુવાનો ચાલતા જતા હતા.

યુવાનોના હાથમાં ઍરગન જેવી બંદૂક હતી અને નદીમાં હાલકડોલક થતાં ઈંડાના કોચલાં પર તેઓ

નિશાન તાકવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. એકે ય ગોળી કોચલાં પર વાગતી ન હતી કેમકે નદીના પ્રવાહને કારણે કોચલાં ઊંચાંનીચાં થયાં જ કરતાં હતાં.

યુવાનોએ જોયું કે સ્વામીજી પણ તેમની આ રમત ધ્યાનથી જોઈ રહ્યા છે. તેમણે સ્વામીજીને પડકાર ફેંક્યો, ''લ્યો, તમે પણ નસીબ અજમાવી જુઓ. બંદૂક પકડતાં આવડે છે?''

સ્વામીજીએ નમ્રતાથી કહ્યું, ''પ્રયત્ન કરી જોઉં.''

સ્વામીજી બે મિનિટ તદ્દન એકધ્યાન થઈને સ્થિર ઊભા રહ્યા. પછી તેમણે બંદૂકથી નિશાન લેવાં માંડ્યાં. બાર નિશાન તાકયાં અને બારેય વખત ઈંડાના તરતાં કોચલાં પર ગોળી વાગી. પેલા યુવાનો તો અવાક્ થઈ ગયા.

''મિસ્ટર સ્વામીજી, તમે આ શી રીતે કર્યું? હાઉ ડીડ યુ ડુ ઇટ?''

સ્વામીજીએ મંદમંદ સ્મિત વેરતાં કહ્યું, ''યંગમેન, તમે જે કાંઈ કામ કરો તેમાં દિલોજાન રેડી દો. મન અને શરીર બંનેને કામે લગાડો તો કોઈ કામ અઘરું નહીં લાગે. મારા દેશનાં બાળકોને આ સંસ્કાર જન્મજાત મળેલા હોય છે.''

સ.૧ કહો.

૧) યુવાનોના હાથમાં હતી - ....

૨) સ્વામીજીએ નિશાન તાક્યા - ....

૩) આ પ્રસંગ આ દેશમાં બનેલો છે - ....

સ.૨ વિચારીને અધૂરાં વાક્યો પૂરાં કરો.

૧) યુવાનોની એકેય ગોળી કોચલાં ઉપર વાગી નહિ. કારણ કે...........

૨) સ્વામીજીના બારેય નિશાન બરાબર વાગ્યા. કારણ કે...........

સ.૩ નીચેના શબ્દસમૂહોનો વાક્યમાં પ્રયોગ કરો.

૧) પડકાર ફેંકવો　　૨) નસીબ અજમાવવું

૩) અવાક્ થઈ જવું　　૪) જન્મજાત મળવું

સ.૪ ''મારા દેશનાં બાળકોને આ સંસ્કાર જન્મજાત મળેલા હોય છે.'' આ વાક્યના આધારે સ્વામી વિવેકાનંદનો દેશપ્રેમ વ્યક્ત કરો.

નિષ્ફળતા સફળતાનું પહેલું પગથિયુ છે.

૫. મને એ જ સમજાતું નથી

કરસનદાસ માણેક : જામનગર જિલ્લાના હડિયાણાના વતની. આ કવિએ કાવ્યલેખન ઉપરાંત શિક્ષણ અને પત્રકારત્વના ક્ષેત્રે પણ ઉલ્લેખનીય કાર્ય કરેલું છે. કવિતા ઉપરાંત વાર્તા અને નિબંધના સ્વરૂપમાં પણ તેમની કલમે સારું એવું ખેડાણ કરેલું છે. તેમના લખાણમાં ભારોભાર સંવેદના જોવા મળે છે. 'આલબેલ', 'મહોબતને માંડવે', 'વૈશંપાયનની વાણી ભાગ ૧-૨,' 'મધ્યાહ્ન' તેમના વખાણાયેલા કાવ્યસંગ્રહો છે. 'હરિનાં લોચનિયાં' અને 'લાક્ષાગૃહ' તેમની બે દીર્ઘ રચનાઓ છે. તેમની શૈલીમાં હળવો કટાક્ષ જોવા મળે છે.

સૂર કૃતિનો – પ્રસ્તુત કાવ્યમાં કવિએ સમાજમાં વ્યાપેલી જુદાજુદા ક્ષેત્રોની વિષમતાને વિવિધ દૃષ્ટાંતો દ્વારા ગઝલ સ્વરૂપે વ્યક્ત કરેલી છે. કવિનું કોમળ હૃદય આ વિષમતા જોઈને દ્રવી ઊઠે છે. તરસ્યા લોકો પાણી માટે ટળવળતા હોય ત્યારે જ્યાં વસતિ હોતી નથી ત્યાં ધોધમાર વરસતા વરસાદને જોઈને કવિનું મન બોલી ઊઠે છે કે, આ તે કેવી વિડંબણા છે? મને તો ખરેખર સમજાતું નથી. એક તરફ અનેક લોકો રસ્તે રઝળતા હોય છે તો બીજી તરફ ગગનચુંબી ઈમારતોમાં રહેનારાઓની ખોટ વર્તાતી હોય છે. પૈસાના જોરે મોટામોટા અપરાધીઓ નિર્દોષ સાબિત થાય છે. આવાં અનેક ઉદાહરણો દ્વારા કવિએ અહીં વેધક રીતે સામાજિક વિષમતા દર્શાવી છે. તેને દૂર કરવાની આપણી નૈતિક ફરજ છે.

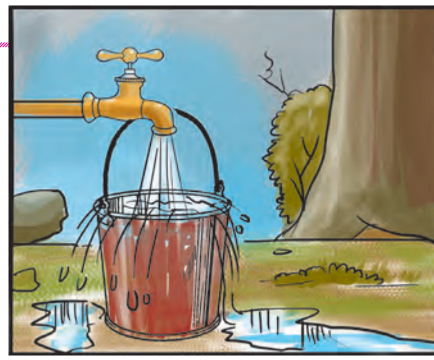

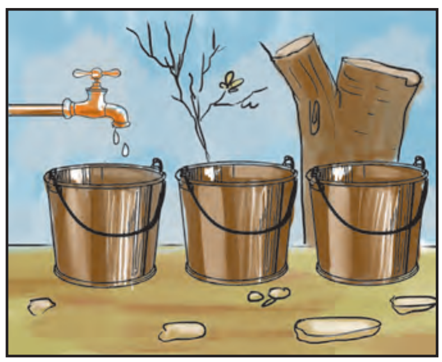

મને એ જ સમજાતું નથી કે આવું શાને થાય છે :
ફૂલડાં ડૂબી જતાં ને પથ્થરો તરી જાય છે !
ટળવળે તરસ્યાં, ત્યહાં જે વાદળી વેરણ બને,
તે જ રણમાં ધૂમ મુશળધાર વરસી જાય છે!
ઘર-હીણાં ઘૂમે હજારો ઠોકરાતાં ઠેરઠેર
ને ગગનચુંબી મહાલો જનસૂનાં રહી જાય છે!
દેવડીએ દંડ પામે ચોર મૂઠી જારના :
લાખ ખાંડી લૂંટનારા મહેફિલે મંડાય છે !
કામધેનુને મળે ના એક સૂકું તણખલું,
ને લીલાંછમ ખેતરો સૌ આખલા ચરી જાય છે !
છે ગરીબોના કૂબામાં તેલ ટીપું ય દોહ્યલું
ને શ્રીમંતોની કબર પર ઘીના દીવા થાય છે !

– કરસનદાસ માણેક

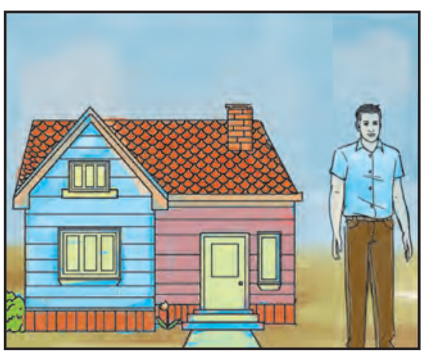

માર્ગદર્શક સ્તંભ : કરસનદાસ માણેકની પ્રસ્તુત કવિતાનું અધ્યાપન કરાવતાં પહેલાં જે સામાજિક વિષમતા ખુલ્લેઆમ નજરે પડતી હોય છે તે વિશે વિદ્યાર્થીઓ સાથે સક્રિય ચર્ચા કરી તેમના પૂર્વજ્ઞાન વિશે ખાતરી કરી લેવી. ત્યારબાદ વિદ્યાર્થીઓના પૂર્વજ્ઞાનને આધારે કવિતામાં દર્શાવેલી વિડંબણા દૂર કરવા માટે તેમને પ્રેરિત કરવા. અમીર કે ગરીબ દરેકની રગોમાં વહેતા લોહીનો રંગ લાલ જ છે. સૂર્યનો તડકો દરેકને સરખો જ મળે છે. વરસાદ દરેક ઉપર સરખો જ વરસે છે. આમ જો કુદરત, ભગવાન કોઈમાં ભેદ રાખતા નથી તો આપણે પણ સામાજિક વિષમતાઓ દૂર કરી સમાનતા તત્ત્વને દરેક ક્ષેત્રે માન્યતા આપીને દરેક પ્રકારના ભેદભાવો દૂર કરવા જ જોઈએ.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે કાવ્યમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) ત્યાં (૨) મરુ (૩) ઘોર (૪) ધનિક
(૫) સાંઢ (૬) ઘાસ (૭) મહેલ (૮) ઝૂંપડું

સ.૨. ઉદાહરણ પ્રમાણે લખો : દા.ત. લીલું – લીલુંછમ

(ડિબાંગ, લચક, ફસ, દાટ, ચટક, ધબ, ઘોર, ટચ)

(૧) લાલ (૨) કાળું (૩) ટૂંકુ (૪) અંધારું
(૫) મોંઘુ (૬) લાંબુ (૭) ફીકું (૮) ધોળું

સ.૩. વરસાદ માટે અનેક વિશેષણો વપરાય છે. જેમ કે ઝરમર વરસાદ કે પછી મુશળધાર વરસાદ. આવા બીજા ઓછામાં ઓછા ૫ વિશેષણો લખો.

સ.૪. અધોરેખિત શબ્દને બદલીને નકારાત્મક વાક્ય બનાવો.

(૧) સુધા, સૂકાં કપડાંની ગડી વાળજે.
(૨) માંદા માણસોમાં અશક્તિ હોય છે.
(૩) આશિષ મહેનતુ છોકરો છે.
(૪) કોશિષ કરનારની જીત થાય છે.

સ.૫. નીચેના શબ્દસમૂહો માટે વપરાતો એક શબ્દ કૌંસમાંથી શોધો. (અક્ષયપાત્ર, કામધેનુ, રોબોટ, આગગાડી, આગબોટ, ટપાલપેટી)

(૧) ઇચ્છિત વસ્તુ આપનારી ગાય ....
(૨) યંત્ર વડે ચાલતો માણસ..............
(૩) દરિયામાં ચાલતું વાહન..........
(૪) ખૂટે નહિ તેવું પાત્ર..........
(૫) ટપાલને પોસ્ટ કરવા મૂકેલી લાલ રંગની પેટી...........
(૬) કોલસા ખાઈને ધુમાડો ઓકતી ગાડી.........

સ.૬. કાવ્યને આધારે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરીને ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. એક તરફ વાદળ વેરણ બને તો બીજી બાજુ તરસ્યા લોકો પાણી માટે .... છે.
(અ) ટળવળે (આ) તરફડે (ઇ) ઝંખે

૨. એકબાજુ અનાથોની સંખ્યામાં અસંખ્ય વધારો થાય છે તો બીજી બાજુ મહેલો .... રહી જાય છે.

(અ) ખાલી (આ) જનસૂનાં (ઇ) ઝંખે

૩. લાખો લૂંટનારા .... મોજ કરે છે, જ્યારે પેટ ભરવા મૂઠીભર અનાજની ચોરી કરનારા સજા ભોગવે છે.

(અ) સમારંભોમાં (આ) સભામાં (ઇ) મહેફિલોમાં

૪. શ્રીમંતોની કબર ઉપર .... દીવા થાય છે.

(અ) મીણના (આ) ઘીના (ઇ) તેલના

સ.૭. નીચેનો અર્થ સ્પષ્ટ કરતી પંક્તિ લખો :

૧) વરસાદ ન પડવાથી પાણી વિના ટળવળે છે.

૨) ઊંચાં ઊંચાં મકાનોમાં રહેવાવાળું કોઈ નથી.

૩) મોટા અપરાધ કરનારા મોજમજા કરતાં ફરે છે.

૪) ગરીબોના ઘરમાં તેલનું ટીપું મળવું પણ દુર્લભ બને છે.

સ.૮. વિચારીને લખી વાક્યો પૂરાં કરો.

૧) નિર્દોષ લોકો સકંજામાં પકડાઈ જાય છે. કારણ કે...................

૨) ગરીબો ઠોકર ખાતાં રસ્તે રઝળતાં હોય છે. કારણ કે...................

૩) શ્રીમંતોની કબરો ઝગમગતી હોય છે. કારણ કે...................

સ.૯. ''મને એ જ સમજાતું નથી'' શીર્ષકની યથાર્થતા તમારા શબ્દોમાં સ્પષ્ટ કરો.

સ.૧૦ નીચે આપેલાં બંને વાક્યોને ઉદાહરણ પ્રમાણે કૌંસમાંના શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને જોડો :

દા.ત. ૧) નદીમાં પૂર આવે છે.
૨) માણસો અને જનાવરો ડૂબી રહ્યાં છે. (થી)

જવાબ : ૧) નદીમાં પૂર આવવાથી માણસો અને જનાવરો ડૂબી રહ્યાં છે.

(૧) તે નિયમિત તરવાની કસરત કરે છે.
(૨) તરણ સ્પર્ધામાં પહેલો આવ્યો. (હોવાથી)

(૧) મુશળધાર વરસાદ વરસી રહ્યો છે.
(૨) ગાડીઓ બંધ થઈ ગઈ છે. (ને લીધે)

(૧) મહોલ્લામાં ચોરીની ઘટના બની છે.
(૨) પોલીસો તપાસ કરવા આવ્યા. (થી)

(૧) ગાય લીલું ઘાસ ચરે છે.
(૨) ઝાડ નીચે બેસી વાગોળે છે. (પછી)

3RHLRB

(૧) ભક્તો નિષ્કામ ભાવે પૂજા કરે છે.
(૨) તેઓ સુખશાંતિ પામે છે. (માટે)

♦ **ચર્ચા કરો : જરૂરિયાત અને શોખ**

(ઈ) પ્રકલ્પ

સામાજિક અન્યાય અને વિષમતા તેમ જ તે દૂર કરવાના ઉપાયો બાબતનાં ચિત્રો વર્તમાનપત્રો તેમજ સામાયિકોમાંથી શોધીને પ્રકલ્પ તૈયાર કરો. તેમાં વિષમતા દૂર કરવાના તમારા પોતાના ઉપાયો દર્શાવો.

(ઇ) લેખન કૌશલ્ય

★ **વિચાર વિસ્તાર કરો :**

''ન્યાય નીતિ સહુ ગરીબને, મોટાને સહુ માફ,
વાઘે માર્યું માનવી, એમાં શો ઇન્સાફ.''

ઉપરોક્ત પંક્તિમાં સમાજની વિષમતાને વેધક રીતે વ્યક્ત કરવામાં આવી છે. બળવાન લોકો નિર્બળ લોકો ઉપર વિજય મેળવે તેમાં કોઈ વિશેષતા નથી, શૂરવીરતા નથી એ તો સ્વાભાવિક છે.

શબ્દાર્થ : ન્યાય, નીતિ જેવા સમાજના બધા કાયદાઓ માત્ર ગરીબો માટે જ છે. અમીર લોકોને તો બધું જ માફ હોય છે. શક્તિશાળી, પૈસાદારો ન્યાયને પણ પોતાની મુઠ્ઠીમાં રાખે છે. એને શું ન્યાય કહેવાય?

ગૂઢાર્થ : આપણા સમાજમાં અમીર અને ગરીબ, જ્ઞાની અને અજ્ઞાની જેવી અનેક વિષમતાઓ નજરે પડે છે. તેને લીધે નિમ્નવર્ગ હંમેશાં દુભાતો રહ્યો છે. સત્તાના અધિકારીઓ બીજાઓને છેતરે, અનીતિ આચરે, ભ્રષ્ટાચાર કરે તો પણ તેઓને કોઈ પ્રકારની સજા થતી નથી, દંડ દેવાતો નથી. એટલું જ નહિ પરંતુ ઘણીવાર એવા પાખંડીઓને મહાન ગણી તેમના તરફ આદર દર્શાવાય છે. તેમના ગુનાઓ બિચારા ગરીબ નિર્દોષો ઉપર ઠોકી બેસાડી તેમના પર જુલમ ગુજારવામાં આવે છે.

વાઘના દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવવામાં આવ્યું છે કે નાનાં અને નિર્દોષ પ્રાણીને માણસો ઘણીવાર અધમૂઆ કરી દે છે પરંતુ જંગલી વાઘ માનવીને મારી નાંખતો હોવા છતાં માણસ તેને સજા કરી શકતો નથી. આપણામાં કહેવાય છે કે બળિયાના બે ભાગ. પોતાનાથી ચડિયાતાઓને આપણે વધુ મહત્ત્વ આપીએ છીએ અને પોતાનાથી નબળાઓ ઉપર રાજ કરીએ છીએ. આ સાવ જ ખોટું છે. અન્યાય અને શોષણ કરનારાઓ સામે સખત પગલાં લેવાં આપણે બધાંએ કટિબદ્ધ થવું જ રહ્યું.

આજનો પુરુષાર્થ આવતી કાલનું ભાગ્ય છે.

૬. હિંડોળા ખાટ

અવિનાશ વ્યાસ : વીસનગરના વતની અવિનાશ વ્યાસ એટલે ગુજરાતીઓના હૈયે રમતું નામ. ફિલ્મક્ષેત્રે પણ તેમના ગીતોનું યોગદાન અનન્ય છે. ગુજરાત સંગીત નાટક અકાદમીએ તેમને 'શ્રેષ્ઠ સંગીત દિગ્દર્શક'નો ગૌરવ પુરસ્કાર એનાયત કરેલો છે. તેઓ ઉત્તમ ગીતકારની સાથે શ્રેષ્ઠ સ્વરકાર પણ છે. સૈકા પછી પણ તેમની રચનાઓ તાજગીસભર જણાય છે. ગીત, ભજન, ગરબા, રાસ જેવાં કાવ્યસ્વરૂપો દ્વારા નારી સંવેદનાને વાચા આપી છે. આવા 'પદ્મશ્રી' એવૉર્ડથી વિભૂષિત કવિના અસંખ્ય ગીતો લોકજીભે રમતાં રહે છે.

સૂર કૃતિનો – પ્રસ્તુત કાવ્યમાં 'સારું આકાશ' એ જગત માતાનો હિંડોળો છે. આ ગીત સમગ્ર આકાશની ઝાંખી કરાવે છે. હીંચકો દશે દિશાએ હિલોળા લે છે. માતાનો સચરાચરમાં વ્યાપ્ત છે. આ હિંડોળો ચંદ્ર અને સૂર્યને લીધે સુરક્ષિત છે. તેનાં કિરણો જાણે સાંકળ બનીને આ ભવ્ય હિંડોળા ખાટને બાંધી રહ્યાં છે. અહીં દર્શન અને ભક્તિની સાથે ધ્વનિની સંવેદના પણ આકાશ ઝીલી રહ્યું છે. ધ્વનિઓ ભેગા મળીને નાદસપ્તક રચે છે. એ નાદ નુપૂર જેવો કર્ણપ્રિય છે. આ હિંડોળો સામાન્ય નથી તે તો ગેબી છે.

સારું આકાશ એક હિંડોળાની ખાટ
જેમાં ઝૂલે મારી જગદમ્બા માત
  હિંડોળાની ખાટ.
      દશે દિશાએ એનો હીંચકો હિલોળતો
      એનું રૂપ છે અરૂપ કો વિરાટ
  હિંડોળાની ખાટ.

ચાંદા ને સૂરજના કડલે ટીંગાવ્યો
કિરણોની સાંકળના બંધે બંધાયો
એની એક ઝોક અડે જઈને અજવાળી રાતને
ને બીજી ઝોક અડતી પ્રભાત
હિંડોળાની ખાટ.

કિચૂડ ચૂમ કિચૂડ ચૂમ હીંચકો બોલે
ઝબકતા તારાની ઘૂઘરમાળ ડોલે
નાદ ને નૂપુર બજે રાતરાણી રૂપ સજે
વ્યોમ અને ભોમ કરે છાની છાની વાત
હિંડોળાની ખાટ.

ગેબી હિંડોળાની દોર કોઈ હીંચતું
જાણે કોઈ લોચન ઉઘાડતું ને મીંચતું
ઇન્દ્રધનુ કેરું અંગ બાંધ્યું ફૂમતડું
એને સાત સાત રંગોની ભાત
હિંડોળાની ખાટ.

- અવિનાશ વ્યાસ

માર્ગદર્શક સ્તંભ : 'આપણા સાંસ્કૃતિક વારસાનું જતન' ના ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં રાખી પ્રસ્તુત ગીતનું અધ્યયન કરાવવાનું છે. આકાશ, ચંદ્ર, સૂરજ, તારા, ઇન્દ્રધનુની ઉપમા આપેલી છે તે સ્પષ્ટ સમજાવવું. ગીત સમજાવતી વખતે જરૂરી લાગે ત્યાં વ્યાકરણનું સ્મરણ કરાવતાં જવું. વર્તમાનમાં ઉજવાતા નવરાત્રિ મહોત્સવ બાબત સક્રિય ચર્ચા કરવી.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે કાવ્યમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) ભવ્ય (૨) ઝાંઝર (૩) આકાશ
(૪) અદૃશ્ય (૫) ચક્ષુ (૬) ઝુકાવ

સ.૨. અર્થ બદલ્યા વગર વાક્યનું રૂપાંતર કરો.

દા.ત. (૧) અજવાળી રાતે આકાશમાં ચંદ્ર હોય છે.
જવાબ : અંધારી રાતે આકાશમાં ચંદ્ર હોતો નથી.

(૧) આકાશમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર હોય છે.

(૨) સૂર્યોદય પ્રભાત સમયે થાય છે.
(૩) તેમણે વિરાટ રૂપ ધારણ કર્યું.
(૪) ડૉક્ટર પાસે રોગની વાત છાની રાખવી નહિ.

સ.૩. 'સારું આકાશ' એટલે સમગ્ર આકાશ. અહીં 'સારું' શબ્દ સમગ્રના અર્થમાં વપરાયો છે. તો નીચેના શબ્દોને સમગ્રના અર્થમાં દર્શાવવા 'સારું' નું યોગ્ય રૂપ લખો.

(૧) ------ સૃષ્ટિ	(૨) -------- સંસાર	(૩) ------ જગત
(૪) ------ વિશ્વ	(૫) -------- દુનિયા	(૬) ------ ભવ

સ.૪. સાચા શબ્દ ફરતે ગોળ કરો.

(૧) કિચૂડ	કીચૂડ	કિચુડ
(૨) નુપુર	નૂપુર	નૂપૂર
(૩) હીંડોળો	હિંડોલો	હિંડોળો
(૪) ફુમતડું	ફૂમતડું	ફૂમતડૂં
(૫) ઇન્દ્રધનૂ	ઇન્દ્રધનુ	ઈન્દ્રધનુ

સ.૫. યોગ્ય રીતે જોડો.

(અ)	(બ)
(૧) આકાશ	(અ) કડલાં / કડાં
(૨) ચંદ્ર-સૂરજ	(આ) ઘૂઘરમાળ
(૩) કિરણો	(ઇ) ફૂમતું
(૪) તારા	(ઈ) હિંડોળો
(૫) ઇન્દ્રધનુ	(ઉ) સાંકળ

સ.૬. યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરીને વાક્ય પૂર્ણ કરો.

(૧) આકાશરૂપી હિંડોળાખાટે.............
   (અ) જગદંબા ઝૂલી રહ્યાં છે.
   (આ) ચાંદો-સૂરજ ઝૂલી રહ્યાં છે.
   (ઇ) તારાઓ ઝૂલી રહ્યાં છે.

(૨) જગદંબાને ઝૂલતા જોઈને ....
   (અ) ઇન્દ્રધનુ છાની વાત કરે છે.
   (આ) આકાશ અને જમીન છાની વાત કરે છે.
   (ઇ) ચાંદો, સૂરજ અને તારા છાની વાત કરે છે.

(૩) જગદંબાનો હિંડોળો ....

(અ) પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં હિલોળે છે.

(આ) ચારેય દિશામાં હિલોળે છે.

(ઇ) દશે દિશાએ હિલોળે છે.

સ.૭. વિચારીને લખો :

(૧) આકાશરૂપી હિંડોળો આટલી દિશાએ હિલોળે છે.

(૨) ઈન્દ્રધનુરૂપી ફૂમતામાં આટલા રંગોની ભાત છે.

(૩) કિચૂડ ચૂમ નાદ આનો છે.

(૪) છાની છાની વાત કરનાર

(૫) હીંચકાને આના કડલે ટીંગાડ્યો છે.

સ.૮. નીચેના અર્થ દર્શાવતી પંક્તિ શોધીને લખો.

(૧) આકાશરૂપી હિંડોળો ભવ્ય છે, સુંદર છે.

(૨) આકાશરૂપી હિંડોળો રાત અને પ્રભાત તરફ ઝુલે છે.

(૩) આકાશના હિંડોળાના અવાજથી તારાની ઘૂઘરમાળ ડોલે છે.

(૪) આકાશરૂપી હિંડોળાની દોરી કોઈ દિવ્ય દષ્ટિ હીંચકાવી રહ્યું છે.

સ.૯. કાવ્યની કોઈપણ બે મનગમતી પંક્તિ લખીને તમારા શબ્દોમાં સમજાવો.

સ.૧૦.(અ) કોઈપણ ૪ વિશેષણ શોધીને લખો. તેનો વાક્યમાં ઉપયોગ કરો.

(બ) ક્રિયાપદ બનાવો : દા.ત. મીંચતું - મીંચવું.

૧) હિલોળતું ૨) ઉઘડતું ૩) હીંચતું ૪) ભમતું

સ.૧૧. ઉદાહરણ પ્રમાણે નીચેનાં વાક્યોનું રૂપાંતર કરો.

જવાબ : જશોદાએ કાનુડાને દોરીથી બાંધ્યો.

ઉદા. જશોદાથી કાનુડો દોરીથી બંધાયો.

(૧) તેણે પરીક્ષા જેમ તેમ આપી.

(૨) મોહને પાઠ ધીમેધીમે વાંચ્યો.

(૩) પગ દુ:ખતો હોવાથી તે બરાબર નાચ્યો નહિ.

(૪) રમા હીંચકા પર ઝૂલી.

(૫) હું રાતે જાગી.

3RHHSY

(ડ) ♦ **વર્ગના વિદ્યાર્થીઓના બે જૂથ પાડી ચર્ચા કરો**

વિષય : પારંપારિક નવરાત્રિ અને હાલમાં ઉજવાતો નવરાત્રિ ઉત્સવ

(ઇ) પ્રકલ્પ

અવિનાશ વ્યાસના ઓછામાં ઓછા અન્ય ૩ ગીત સુંદર અક્ષરે કાર્ડપેપર ઉપર લખો.
તે માટે 'ટહુકો.કોમ' (tahuko.com) વેબસાઈટનો ઉપયોગ કરો.

બાલમિત્રો, દસમા ધોરણમાં લેખન કૌશલ્ય આધારિત ૩૦ માર્કસના પ્રશ્નો પૂછાય છે. માટે આ વર્ષે આપણે લેખન કૌશલ્યનો પૂરેપૂરો વિકાસ સાધવા પ્રયત્ન કરવાનો છે. લેખન કૌશલ્યના પ્રશ્નોમાં નિબંધ, મુદ્દા ઉપરથી વાર્તા, સંવાદ પૂર્ણ કરવો, પત્રલેખન, અહેવાલ લેખન, કહેવતો તેમજ સુભાષિતોનો વિચારવિસ્તાર, ગદ્ય-પદ્ય ખંડોમાંથી પ્રશ્નો બનાવવા જેવા અનેક પ્રકારના પ્રશ્નોનો સમાવેશ થાય છે. તેથી આ વર્ષે તમારી કુલ ૮ ગદ્ય-પદ્ય કૃતિઓની નીચે મહાવરો કરાવવાના હેતુથી આ પ્રકારના પ્રશ્નો મૂકવામાં આવ્યા છે. ક્યાંક આદર્શ ઉદાહરણ આપેલાં છે તો ક્યાંક તે લખવા માટેની માર્ગદર્શક દિશા સૂચવેલી છે. તમે તેને યોગ્ય ન્યાય આપી લેખન કૌશલ્યનો વિકાસ ચોક્કસ સાધશો તેવી અપેક્ષા છે. અહીં નવરાત્રિ ઉત્સવના અહેવાલ લેખનનો નમૂનો આપીએ છીએ.

(ઈ) લેખન કૌશલ્ય

અહેવાલ લેખન

★ **તમારી શાળામાં ઉજવાયેલા નવરાત્રિ ઉત્સવનો અહેવાલ લખો.**

આસો મહિનાના શારદીય નવરાત્રિના સાતમા દિવસે અમારી શાળાના બધાં જ વિદ્યાર્થીઓ રંગીન, સુંદર અને આકર્ષક કપડાંમાં સજજ થઈને આવ્યાં હતાં. શિક્ષકો, આચાર્ય, વાલીપ્રતિનિધિઓ તેમજ શાળાના સંચાલકો પણ ઉપસ્થિત હતાં.

શાળાના વિશાળ પટાંગણમાં વચ્ચોવચ અંબામાતા અને સરસ્વતી માતાની મૂર્તિઓ પધરાવવામાં આવી હતી સૌપ્રથમ ગણેશવંદના કરવામાં આવી. ત્યાર પછી મા સરસ્વતીનું પૂજન કરવામાં આવ્યું. અંબામાતાની આરતી અને સ્તુતિનું સમૂહગાન થયું. ત્યાં જ ઢોલ ઢબૂક્યો ઢમ...ઢમ...ઢમ....

એ હાલો, હા....લોનો હેલો પડ્યો ને નાનાં-મોટાં સહુના પગ થનગનવા લાગ્યા. દરેકમાં જોમ અને જુસ્સો દેખાતા હતાં. એક પછી એક ગરબા ગવાતા હતા. વિદ્યાર્થી, ખેલૈયાઓ મન મૂકીને રમતાં હતાં. બધાંના ચહેરા ખીલી ઊઠ્યા હતા અને અનેરી મોજ માણી રહ્યાં હતાં. શાળાનું પટાંગણ રાસગરબાની રમઝટથી ધમધમી ઊઠ્યું હતું. આ ઉત્સાહ અને ઉલ્લાસમાં બે કલાક ક્યાં પસાર થઈ ગયા તેની ખબર પણ ન પડી.

ત્યાં તો માઈક ઉપરથી જાહેરાત થઈ અને બધાંના પગ થંભી ગયા. સુંદર રીતે રમનાર વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થિનીઓને ઇનામ મળ્યાની જાહેરાત સાંભળી તાળીઓના ગડગડાટથી પટાંગણ ગુંજી ઊઠ્યું. અંતે 'અંબે માતની જય'ના નાદ સાથે ઢોલ ઢબૂકતા બંધ થયા.

આખરે દરેકને પ્રસાદ વહેંચવામાં આવ્યો પછી ગરબા રમ્યાના આનંદ સાથે સહુ છૂટાં પડ્યાં.

શક્તિની આરાધનાનો તહેવાર એજ આસુરી વૃત્તિનો સંહાર.

★ ચાલો, રોકડ વગરની દુનિયામાં....

ભૂમિકા : મનુષ્યની ઉત્પત્તિ બાદ પહેલાવહેલા આર્થિક વ્યવહારમાં નહોતા રોકડ કે નહોતા ચેક. બાર્ટર સિસ્ટમ તરીકે ઓળખાતી આ વેપારપ્રથામાં દરેક વ્યક્તિ પોતાની પાસેના માલસામાનની અદલાબદલી સામેવાળા માણસના માલસામાન સાથે પોતાની જરૂરિયાત પ્રમાણે કરતી હતી.

વિકાસ : સમય સાથે નવી નવી શોધને પગલે માનવી પોતાની સુવિધા માટે નવીનતમ પહેલ કરે છે. આર્થિક ક્ષેત્રે દુનિયાભરમાં છેલ્લા થોડા વર્ષોથી કેશલેસ ટ્રાંઝેક્શન એટલે રોકડવિહિન સોદાનું ચલણ વધી રહ્યું છે. ભારત પણ ધીમી છતાં મક્કમ ગતિએ રોકડ કે ચેક વગરના આર્થિક વ્યવહારમાં આગળ વધી રહ્યું છે.

ખૂબ નજીકના ભવિષ્યમાં ડીઝીટલ કરન્સી થકી કાગળની રોકડનોટ, ચલણી સિક્કા, ચેક અને ડ્રાફ્ટ ભૂતકાળ બની જાય તો નવાઈ નહિ.

ફાયદા : કાળા નાણાંના ઉપદ્રવને નાથવા ઉપરાંત કેશલેસ સોસાયટીના અનેક ફાયદા છે.

★ રોકડ રકમ સાથે રાખવાનું જોખમ મટી જાય.

★ પોતાના ઘર, ઑફિસ કે બેંકથી હજારો માઈલો દૂર ઑન ધ સ્પોટ અને એકદમ સરળતાથી વસ્તુ ખરીદી શકાય, અને ચૂકવણી કરી શકાય.

★ એક સાચા નાગરિક તરીકેની ફરજ આપોઆપ અદા થઈ જાય અને અર્થતંત્રના વિકાસમાં યથોચિત ફાળો આપી શકાય. કલ્પના કરો કે અડધી રાતે સ્વજનની તબિયત બગડે અને હૉસ્પિટલમાં એક લાખ રૂપિયા જમા કરાવવાના હોય તો કોઈના ઘરે જવાની, સંબંધીઓને જગાડવાની કે સવારે બેંક ખૂલવાની રાહ જોવાની જરૂર ન પડે. ડાયરેક્ટ ડેબિટ, ક્રેડિટ કાર્ડસ જેવી ઈલેક્ટ્રોનિક્સ ચેનલ થકી પળભરમાં આ કામ પૂરું થઈ જાય.

સમાપન : (૧) આ વધુ સલામત, આર્થિક આદાનપ્રદાનની પદ્ધતિનો ઝડપભેર પ્રસાર-પ્રચાર થઈ રહ્યો છે. (૨) સરકારને પક્ષે ચલણી નોટોનું છાપકામ અને વિતરણની માથાકૂટ ઘટશે. (૩) બેંકો પરનો કાર્યબોજ ઘટશે. (૪) સામાન્ય નાગરિકની સલામતી - સરળતા વધશે અને (૫) દેશના અર્થતંત્રને પારદર્શક અને વધુ ચેતનવંતુ બનાવી શકાશે.

સમય સાથે દુનિયા સાથે કદમ મિલાવવા માટે આપણી પાસે સત્વરે કેશલેસ ટ્રાંઝેક્શન સમજવા અને સ્વીકારવા સિવાયનો વિકલ્પ નથી.

૭. સાંઢ નાથ્યો

ઈશ્વર પેટલીકર : મૂળ નામ ઈશ્વરભાઇ મોતીભાઈ પટેલ હતું. ખેડા જિલ્લાના પેટલી ગામના વતની હોવાથી જ પેટલીકર અટક પડી હશે તેમ માની લઈએ. આપણા અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યના તેઓ જીવનધર્મી લેખક છે. વાર્તા અને નવલકથા બંને ક્ષેત્રોમાં તેમનું યોગદાન નોંધપાત્ર છે. 'જનમટીપ', 'ભવસાગર', 'મારી હૈયા સગડી' એમની જાણીતી નવલકથાઓ છે. તો 'લોહીની સગાઈ' જાણીતી વાર્તા છે.

સૂર કૃતિનો : પ્રસ્તુત પ્રકરણ લેખકની 'જનમટીપ' નામની નવલકથામાંથી લેવામાં આવ્યું છે. આ કૃતિમાં માતેલા સાંઢને નાથવાની જ્યારે કોઈ પુરુષની પણ હિંમત ચાલતી નથી, ત્યારે યુવાન ચંદા નામની એક કન્યા એ બીડું ઝડપે છે. પોતાની બુદ્ધિ ચતુરાઈ અને અત્યંત સ્વસ્થ રહીને હિંમતથી તે સાંઢને નાથે છે, એ રીતે પોતે ઝીલેલા પડકારને સિદ્ધ કરી બતાવે છે. આ કૃતિમાં આપણે સ્ત્રીશક્તિનો મહિમા જોઈ શકીએ છીએ. સ્ત્રી અબળા નથી પણ સબળા છે તેનું ઉત્તમ ઉદાહરણ ચંદા પૂરું પાડે છે. વળી આ કૃતિમાં ઘણા બધા તળપદા શબ્દોનો ઉપયોગ થયો છે. બોલીભાષાનાં વાક્યો કૃતિને અસરકારક અને જીવંત બનાવે છે. એટલું જ નહિ પણ તત્કાલીન સમાજના ગ્રામ્યજીવનનું આબેહૂબ દૃશ્ય ખડું કરે છે.

ચંદા એ રયજીનાં સંતાનોમાં છેલ્લી હતી. છતાં રયજીની જુવાનીનો જુસ્સો ને જોમ એનામાં ઊતર્યાં હતાં. નાનપણનાં તોફાન જુવાની ફૂટતાં કરમાયાં નહિ પણ નવીનવી કૂંપળો નીકળતી ચાલી. ભમ્મર ચઢાવેલો ગુમાની ચહેરો, અભિમાનથી ફૂલેલું નાક, રુઆબમાં પીસેલા હોઠ, અકડાટમાં ઊંચી રહેલી ડોક, હાથ વીંઝતા ખડકની પેઠે અણનમ રહેતા ખભા, ફલાંગો ભરી ચાલતાં 'છટાક-છટાક' થતો તેનો ઘાઘરો ને એ સર્વમાં રાતા રંગની ઓઢણીમાં શોભતો એનો ઘઉંવર્ણો દેહ, દરેકના હૃદયસોંસરવો નીકળી જતો.

ચંદાને પરણવાના કોડ નાતના જવાનિયામાં ઘણાઘણાને હતા. પણ એક વિચિત્ર અને માન્યામાં ન આવે તેવો પ્રસંગ બની ગયો. ત્યારથી ચંદાનો લંબાવેલો હાથ કોઈ પકડવાની હામ જ ભીડતું નહિ.

એક તોફાની, મદમસ્ત સાંઢ રખડતો-રખડતો ગામમાં આવી પહોંચ્યો. એને જોઈને સીમાડામાં જતાં ઢોર પાછાં ફરતાં નહિ, પણ જીવ લઈને નાસતાં. સીમમાં જતાં લોકો પણ એ રસ્તે ન જતાં. અડફેટે જતાં સાંઢનો કેર વધતો ગયો. સીમનો પાક ભેલાડે, પણ કોઈનાથી ચૂં કે ચાં ન થાય.

આનો ઉપાય કરવા એક વખત લોકો ભેગા થયા. એકે કહ્યું, 'એક વખતે જો પગે ડહકલો નાખીએ તો પછી આપણે છીએ ને એ છે.'

બીજો : 'ત્યારે તો બકરી બની જાય.'

ત્રીજો : ''અત્યારે તીર નથી અડતાં પણ પછી ખબર પડશે.'

બીજા એક બેએ ટેકો આપ્યો : સાચી વાત છે.

એ વાતને વધતી અટકાવી, અત્યાર સુધી કંઈ બોલ્યા વિના સાંભળતા એકે કહ્યું, 'પણ ડહકલો નાખવા કોણ જશે?''

બધા એકબીજા સામે તાકી રહ્યા.

દૂર રહી વાત સાંભળતી ચંદા નિશાળમાં ભણતી ત્યારે તેને માસ્તરે કહેલી વાત સાંભરી આવી. તે બોલી : 'તમારા જેવા ઉંદરો એક વખત ભેગા થયા હતા, બિલાડીના દુ:ખનો ઉપાય કરવા. એક ડાહ્યા ઉંદરે રસ્તો કાઢ્યો કે બિલાડીના કોટે ઘંટ બાંધ્યો હોય તો તે આવી પહોંચે એની ખબર પડે અને બધા

દરમાં સંતાઈ જાય. એ વાત વધાવી લેતાં બધા ઉંદરો એકસાથે બોલી ઊઠ્યા : 'હા હા, એ સારો ઘાટ છે ! પણ બિલાડીને ઘંટ બાંધવા કોણ જાય?' તેમ આ સાંઢને અહીં ડહકલો નાખવાય કોણ જાય? એ પૂંછડાવાળા ઉંદર, ને તમે વગર પૂંછડાના !' કટાક્ષ કરી ચંદ્દાએ બધાની હાંસી કરતું હાસ્ય કર્યું.

'મરવું હોય તે જાય.' એકે શરમાતાં-શરમાતાં કહ્યું.

'જાનવરની જાત, એનો શો ભરોસો?' બીજો બોલ્યો.

'મને તમારી દયા આવે છે. નહિ તો હું હમણાં ડહકલો નાખી દઉં.' ચંદ્દા છેવટે બોલી.

'અમારી દયા?' બધા એકસામટા બોલી ઊઠ્યા.

'તમારી નહિ પણ તમારી આ મૂછોની !' મૂછો તરફ આંગળી કરી એ બોલી : 'ને એક વખત મૂછો મૂંડાવવાનું કહેતા હો તો મારે એ કામ કરી આપવું.'

એની શરત સાંભળી બધા વિચારમાં પડ્યા ને કંઈક વિચાર કર્યો હોય તેમ સર્વેએ કબૂલ કર્યું.

'કબૂલ?' ચંદ્દાએ ખાતરી માટે સામે પ્રશ્ન કર્યો.

'કબૂલ ! કબૂલ !'

'ત્યારે જોવું હોય તો ઊગતા સૂરજે આવજો, સાંઢ હોય ત્યાં.' આમ બોલી ચંદ્દા એની હંમેશની છટાથી પાણીના રેલાની માફક ચાલી ગઈ, ને પાણી જતાં ભીનાશ રહે તેમ ધૂળમાં પડેલાં એનાં પગલાં રહ્યાં.

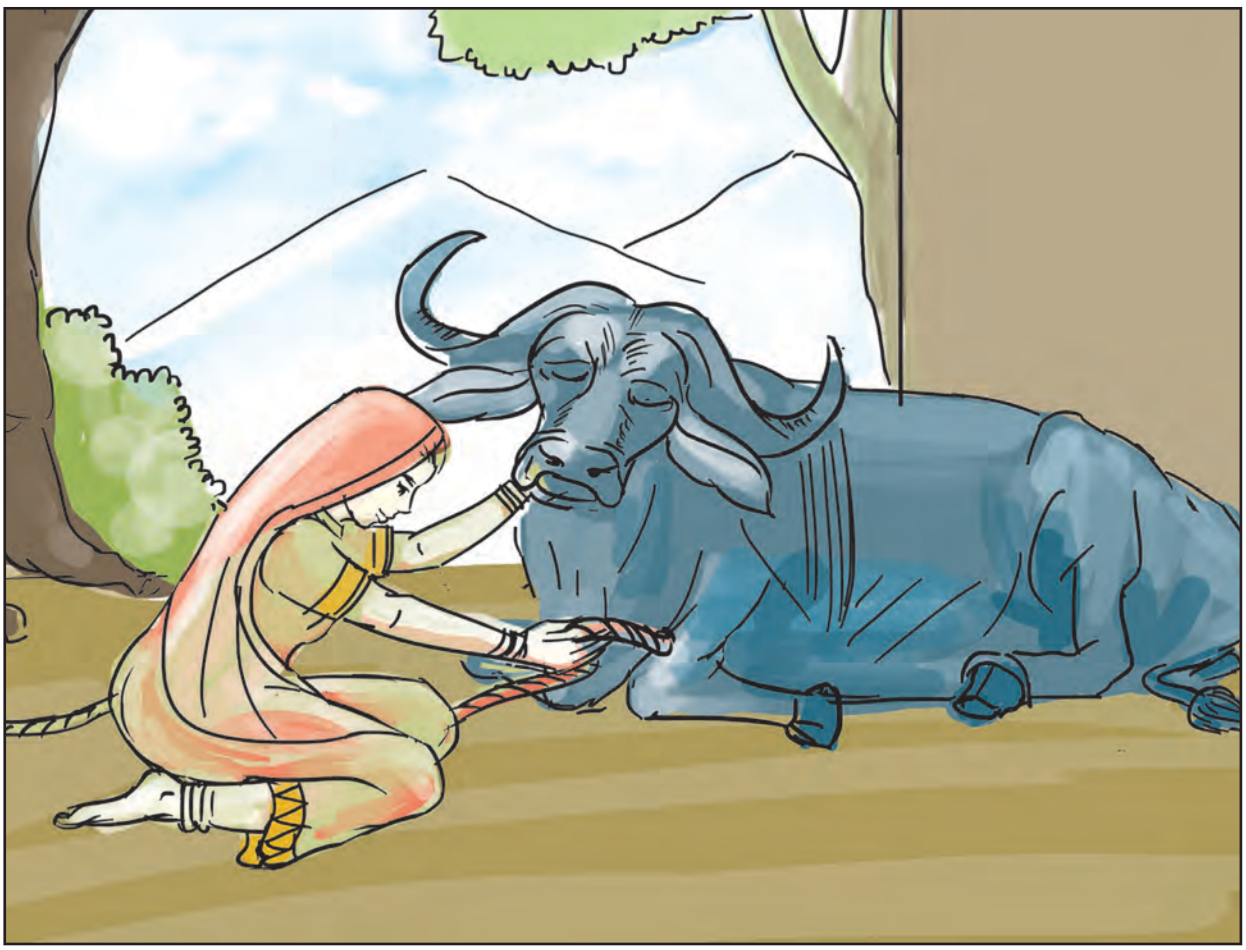

રયજીએ આ વાત જાણી ત્યારે એણે ચંદાને ઘણી સમજાવી પણ, એકની બે થાય એ ચંદા શાની?

'બાપા ! જીવથી જઈશ તોય ઓછો તમારો વંશ જવાનો છે?' એ છેલ્લું વાક્ય બોલી તેણે પિતા સાથે દલીલ ન કરી, ન તો પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો.

સૂર્યનારાયણે ઊંઘ ખંખેરી આંખ ઉઘાડી અને ખોલેલી આંખમાંથી તેજના પુંજ પૂર્વમાં છંટાયા ત્યારે, નવો ચણિયો, ઓઢણી ને કાપડું પહેરી હાથમાં ડહકલો લઈ ચંદા વચન પાળવા નીકળી પડી હતી. એનું પરાક્રમ નીરખવા સૂર્ય ઉતાવળે ઊંચે ચઢી રહ્યો હતો. સારુંય ગામ કુતૂહલવૃત્તિથી જોવા ઊમટ્યું હતું. નિરાશ થયેલો રયજી છેવટે પુત્રીના રક્ષણ માટે ભાલોડા લઈ નીકળ્યો.

પોતાને અજિત માનતો આખલો રેલવેના રસ્તા આગળ આખી રાત હરાયો માલ ચરી લાંબા પગ કરી પડ્યો હતો. ગુમાન તો બંનેને હતું. આખલાને એના બળનું અને ચંદાને એની જુવાનીનું. ચંદાએ આખલાને દૂરથી જોયો, પણ એની ગતિમાં કંઈ મંદતા ન આવી. પ્રેક્ષક તરીકે લોકો દૂરથી જોતા હતા. ને ગુમાનની સાથે એનો જીવ ન જાય માટે કેટલાકના હાથમાં કામઠાં ઉપર તીર, પલાણેલા અશ્વની માફક તૈયાર હતાં. ચંદાએ ખેંચતાં ફાવે તેમ છરો કમરમાં ખોસ્યો હતો. હાથમાં ડહકલો સોટી પેઠે ઝુલાવતી તે નજીક જતી હતી.

બળના અભિમાનમાં મસ્ત વૃષભરાજ દૃષ્ટિ ઊંચી કરી ચંદાને આવતી જોઈ રહ્યો. પુરુષને આંજતી અણિયાળી આંખે એય અંજાયો હોય તેમ પડ્યો પડ્યો તાકી રહ્યો હતો. ચંદાએ તેની આંખમાં આંખ પરોવી ત્રાટક રચ્યું. દૂરથી જ મનુષ્ય કે પશુને જોઈ પાછળ પડતો આખલો હજી ઊંચી ડોક કરી એના ભણી તાકી રહ્યો હતો. એને સ્ત્રી ક્ષુલ્લક લાગતી હતી કે એના સૌંદર્યથી અંજાઈ ગયો હતો? ગમે તેમ પણ આજે એની પ્રકૃતિમાં પરિવર્તન થયું હતું.

એક રાશવા છેટું રહ્યું ને ત્વરિત પગલાં ઉપાડતી ચંદાના પગ થંભી ગયા, બ્રેક વાગતાં મોટર થંભે તેમ. દૂરદૂરથી જોતા લોકોના ટોળામાં ગણગણાટ થઈ રહ્યો.

'આખરે બી ગઈ !'

'એ તો મોંએ બોલે એટલું જ. બધા હતા એટલે ગુમાનમાં ને ગુમાનમાં ત્યાં સુધી ગઈ !'

'એની વિકરાળ આંખ જોઈ ભલભલાના હાંજા ગગડી જાય તો એનું શું ગજું ?'

રયજીનો જીવ પડીકે બંધાયો હતો. જેમ અર્જુન લક્ષ્યપક્ષીનું માથું જ દેખતો હતો તેમ એની નજર ચંદા અને આખલા સિવાય કશું જ દેખતી ન હતી.

ચંદા ઊભી હતી પણ છટા એની એ જ. યમરાજા મરણપથારી ઉપર સૂતેલા પ્રાણીનો આત્મા આંખમાંથી ખેંચે તેમ ત્રાટક રચી પોતાની દૃષ્ટિની દોરી બનાવી પડેલા આખલાના નેત્રમાંથી તે તેની શક્તિ ખેંચતી હતી. તેનું સૌંદર્ય પીતો હોય તેમ આખલો સર્વ અવયવોનું ચેતન નેત્રમાં લાવી તાકી રહ્યો હતો.

સંપૂર્ણ શક્તિ ખેંચાઈ રહી માની ચંદાએ આગળ ડગ દીધું. સ્પર્શ વાંછતો આખલો દયામણે ચહેરે તાકી રહ્યો. એક.....બે... ને ત્રીજે ડગલે એ તેની પાસે પહોંચી ગઈ, ને નીચી નમી તેના ઉપર હાથ ફેરવવા લાગી.

'આ છલાંગ મારી..... હમણાં ઊઠ્યો.' એમ માનતા દરેકનાં હૈયાં ઘડીભર થંભી ગયાં. અશક્ય માનેલા દૃશ્યને શક્ય જોતાં આંખ ઉપર હાથ ફેરવી જોયો, ને આંખનું સદાય રક્ષણ કરતી પાંપણો હાલી ઊઠી.

ચંદા નીચે બેઠી-પાળેલા પશુ આગળ માલિક બેસે તેમ, અને એટલી જ હિંમતથી તેના કપાળમાં, આંખ ઉપર હાથ ફેરવી તેની સાથે ગેલ કરવા લાગી. એ કુમળા હાથનો સ્પર્શ સતત ચાલુ રાખવા ઊંચી ડોક જમીન ઉપર નાખી તે નિરાંતે સૂતો. ચંદાનો રહ્યો-સહ્યો ભય જતો રહ્યો. તેણે માથે, પગે, હાથ

ફેરવતાં ચારેય વારાફરતી ઊંચા કરી જોયા.

'આટલો ગરીબ !' ચંદાને દયા આવી, પણ વધતો વિજય ઊગતી દયાને ગળી ગયો. ધીમે રહી તેણે વારાફરતી બંને પગે ડહકલાનો ગાળો ભેરવી દીધો.

પંપાળતા હસ્તનો સ્પર્શ બંધ થતાં આખલાએ આંખ ઊંચકી, ચંદા ઊભી થઈ હતી. જાણે ઋષિના તપનો ભંગ કરાવી સ્વર્ગમાંથી ઊતરેલી અપ્સરા જવા તૈયાર ન હોય ! આખલા તરફ દૃષ્ટિ રાખી એ પાછા પગલે ધીમેધીમે ખસવા લાગી.

દૂર જતી ચંદાને નીરખવા આખલો ઊંચો થવા ગયો, ત્યારે એણે પગનાં બંધન અનુભવ્યા ! પણ બંધનમાં પડ્યા પછીનું વીરત્વ શા કામનું ! પાંજરામાં સિંહ તાડૂકે તેમ એ બરાડ્યો, ઉધામા મારી એ બેઠો થયો, પણ દોડવા જતાં એના પગ સામસામા ખેંચાયા એટલે એણે બીજો બરાડો નાખ્યો. અર્ધે આવેલી ચંદાએ તેના તરફ દૃષ્ટિ કરી વિજયી હાસ્ય કર્યું. છેતરાયેલો વૃષભરાજ શરમનો માર્યો નીચું જોઈ રહ્યો.

લોકોની નજીક આવતાં ચંદાએ સત્તાવાહી સ્વરે હુકમ કર્યો : 'કોઈએ એને મારવાનો નથી.' તેનો હુકમ માથે ચઢાવ્યો હોય તેમ મૌન છવાઈ રહ્યું.

'બેટા ! પુરુષથી ન થાય તે કામ આજ તેં કર્યું.' રયજી પુત્રીને ભેટી પડતાં બોલ્યો.

'બાપા ! આ શું બોલો છો? પુરુષથી ન બને એ કેમ મનાય?'

'આ નજરે જોયું એ ખોટું? આટલા પુરુષોમાંથી કોઈની હિંમત ન ચાલી.' રયજીએ ચારે બાજુ ઊભેલા પુરુષ સમુદાય તરફ નજર કરતાં કહ્યું.

'તમે પુરુષ દેખતા હો તો – હું તો કોઈને પુરુષ દેખતી નથી.' એનો કટાક્ષ સાંભળી દરેકને ભોંયમાં પેસી જવાનું મન થયું.

પણ આ કટાક્ષ ફરીથી એણે કોઈ વખત ઉચ્ચાર્યો નહિ. ફરતાં ગામડામાં એ વાત જોતજોતામાં પ્રસરી ગઈ, ને તેમની નાતમાં તો એ રામાયણ-મહાભારતની કથા થઈ પડી.

– **ઈશ્વર પેટલીકર**

માર્ગદર્શક સ્તંભ : આ કૃતિના અધ્યાપનની શરૂઆતમાં 'બેટી બચાઓ – બેટી પઢાઓ'ના સૂત્ર બાબત ચર્ચા કરી કન્યા કેળવણીનું મહત્ત્વ સમજાવવું. એ સમજાવતાં સમજાવતાં અબળા ગણાતી સ્ત્રીએ સબળા બનીને આજે સમાજમાં માત્ર પુરુષ સમોવડી જ નહિ પરંતુ કેટલાંક ક્ષેત્રમાં તો પુરુષોથી પણ ક્યાંય આગળ નીકળી જઈને પોતાના સામર્થ્યને પુરવાર કરી બતાવ્યું છે તે વાત યોગ્ય ઉદાહરણ આપીને સમજાવવી. 'ચારણ કન્યા'ની વાર્તા કહી તેનું ઉદાહરણ આપવું. પ્રસ્તુત પાઠનું અધ્યયન પોતાના વિદ્યાર્થીઓની ક્ષમતા પ્રમાણે વાર્તા દ્વારા અથવા પ્રશ્નોત્તર દ્વારા કરાવવું. જરૂર પડે ત્યાં ગ્રામીણ વિસ્તારની કોઈ માહિતી અથવા ત્યાંની સામાજિક પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપવો. 'જનમટીપ' નવલકથા અને ઈશ્વર પેટલીકરના ખ્યાલથી પૂર્વભૂમિકા બાંધવાનું તો ભૂલવાનું જ નથી. ઉલટાનું તે નવલકથા વાંચવાની પ્રેરણા આપવી.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે પાઠમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) ગળું (૨) તુચ્છ (૩) જુલમ ૪) મશ્કરી

(૫) ઢગલો (૬) અવસર (૭) આરપાર ૮) ઘોડો

સ.૨. નીચેના રૂઢિપ્રયોગો અને તેના અર્થને યોગ્ય રીતે જોડો.

૧) ચૂં કે ચાં ન કરવી	-	ખૂબ જ ચિંતા થવી.
૨) હાંજાં ગગડી જવાં	-	સાવ ચૂપ થઈ જવું.
૩) ગજું ન હોવું	-	ખૂબ જ શરમાઈ જવું.
૪) જીવ પડીકે બંધાવો	-	બીકથી થથરી જવું.
૫) ભોંયમાં પેસી જવાનું મન થવું	-	શક્તિ બહારની વાત હોવી.

સ.૩. શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ આપેલા કૌંસમાંના શબ્દોમાંથી પસંદ કરો.
(રાશવા, દલીલ, ત્રાટક, ભાલોડું, ડહકલો)

અ) તોફાની ઢોરને ગળે બાંધવામાં આવતું લાકડું .....

આ) વિવાદના મુદ્દાની રજૂઆત કરવી........

ઇ) તાકીને એક જ સ્થાને જોઈ ચિત્ત એકાગ્ર કરવાની યોગની ક્રિયા....

ઈ) ગાડાના બળદના દોરડાના માપના અંતર જેટલું.....

ઉ) તીર કે તેનું પાનું - એક હથિયાર....

સ.૪. નીચેના શબ્દો સાથે સંબંધિત પાંચ-પાંચ રૂઢિપ્રયોગ લખો.
દા.ત. હાથ - હાથના કર્યા હૈયે વાગ્યા.
૧) આંખ ૨) પગ ૩) નાક ૪) માથું ૫) મોં

સ.૫. નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને એક નાનો પરિચ્છેદ તૈયાર કરો.

તોફાની, એક, મદમસ્ત, પહોંચ્યો, ગામમાં, રખડતો, સાંઢ, જોઈને, ઢોર, સીમાડામાં, ફરતાં, જીવ લઈને, નહિ, લોકો, પણ, રસ્તે, જતાં, ન, નાસતાં, અડફેટે, કેર, સાંઢનો, સીમનો, કોઈનાથી, ભેલાડે (બગાડે), થાય, પાક, ચૂં કે ચાં

સ.૬. 'કોડ' શબ્દ જુદાજુદા અર્થમાં વપરાય છે. નીચે કોડની સાથે આપેલા બીજા શબ્દની મદદથી વાક્ય બનાવો. દા.ત. કોડ, દુઃખ - કોડ પૂરા થાય નહિ ત્યારે દુઃખ થાય છે.

૧) કોડ, માછલીનું તેલ ૨) કોડ, જાસૂસ ૩) કોડ, વકીલ ૪) કોડ, યંત્રનો તાર

સ.૭. યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરીને અધૂરાં વાક્યો પૂર્ણ કરો.

૧) ચંદાએ ગામલોકોને વગર પૂંછડાના ઉંદર કહ્યા. કારણ કે..........
અ) તેને માસ્તરે કહેલી વાત યાદ આવી ગઈ.
આ) તેને ગામલોકોને કટાક્ષ કરવો હતો.
ઇ) તેને બિલાડીના ગળે ઘંટ બાંધવાની વાત ખબર હતી.
ઈ) સાંઢને ડહકલો નાખવા કોઈ જતું નહોતું.

૨) રયજી નિરાશ થયો. કારણ કે ....

અ) ચંદા સાંઢને ડહકલો નાંખવા તૈયાર થઈ ગઈ.

આ) ગામલોકો સામે ચંદાએ પડકાર ઝીલ્યો.

ઇ) તેના ઘણા સમજાવવા છતાં ચંદા માની નહિ.

ઈ) ચંદા પોતાના પડકારને ઝીલી ન શકી.

૩) આખલાએ ચંદા ઉપર હુમલો ન કર્યો, કારણ કે...

અ) આખલો ચંદાના હાથમાં હથિયાર જોઈ ડરી ગયો.

આ) ચંદાએ ત્રાટક કરીને તેને કાબુમાં લીધો હતો.

ઇ) ચંદા ચૂપચાપ તેની પાસે પહોંચી ગઈ.

ઈ) આખલાને ચંદા ક્ષુલ્લક સ્ત્રી લાગી.

સ.૮. નીચેનાં વાક્યો કોણ બોલે છે અને કોને કહે છે તે લખો.

અ) 'ત્યારે તો બકરી બની જાય.'

આ) 'પણ ડહકલો નાંખવા કોણ જશે?'

ઇ) 'બેટા ! પુરુષથી ન થાય તે કામ આજે તેં કર્યું.

ઈ) 'તમે પુરુષ દેખતા હો તો - હું તો કોઈને પુરુષ દેખતી નથી.'

સ.૯. મદમસ્ત સાંઢને લીધે નીચેના ઘટકો પર થતી અસર લખો.

૧) ઢોર............

૨) લોકો ....

૩) પાક ....

સ.૧૦. પાઠના આધારે સમજીને લખો.

૧) ચંદાની શરત	૨) ચંદાના ત્રાટકની આખલા ઉપર થયેલી અસર

સ.૧૧ "જીવથી જઈશ તોય તમારો વંશ ઓછો જવાનો છે?" ચંદાના આ વાક્યને તમારા શબ્દોમાં મૂલવો.

(ક) ♦ ઘરમાં તમે એકલા હોવ ત્યારે ચોર ઘરમાં ઘૂસી આવે તો તમે શું કરશો, તે વિશે ચર્ચા કરો.

સ.૧૨ કૌંસમાં આપેલા ક્રિયાપદનું યોગ્ય રૂપ લખો.

૧) સંસાર............... (ભોગવવું) પછી તેણે સંન્યાસ લીધો.

૨) છોકરી .... (શરમાવું) ને ચાલી ગઈ.

૩) ....(સૂવું) સિંહને જગાડવો એટલે મોતને આમંત્રણ આપવું.

૪) ચંદાનું પરાક્રમ ....(નીરખવું) આખું ગામ ભેગું થયું.

૫) સુંદર કન્યાને............... (પરણવું) કોડ ઘણા યુવાનોને હોય છે.

સ.૧૩ ચંદાના અવયવોની આગળ પાઠમાં આપેલા યોગ્ય વિશેષણ લખો.

૧) .... ચહેરો	૨)...................... નાક
૩) .... હોઠ	૪)...................... ડોક
૫) .... ખભા	૬)...................... દેહ

રૂઢિપ્રયોગ અને કહેવતનો ભેદ જાણો.

કહેવતો દરેક કાળમાં જેમની તેમ વપરાય છે.
જ્યારે રૂઢિપ્રયોગના ક્રિયાપદનું રૂપ કાળ પ્રમાણે બદલાતું હોય છે.
દા.ત. શેરને માથે સવાશેર, ખાડો ખોદે તે પડે એ કહેવતો છે. જ્યારે
'આંખમાં ધૂળ નાંખવી, હૈયું ભરાઈ આવવું એ રૂઢિપ્રયોગો છે.
રૂઢિપ્રયોગો અને કહેવતો ભાષાનાં એવાં અલંકારો છે જે થોડામાં ઘણુંબધું કહેવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

(ઇ) પ્રકલ્પ

ઇન્ટરનેટ અને પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરીને જુદાજુદા ક્ષેત્રોમાં નોંધનીય કામગીરી બજાવનાર સ્ત્રીઓનાં નામની યાદી બનાવો. તેમાંથી કોઈ પણ બે વિશે વિસ્તૃત માહિતી લખીને સુંદર પ્રકલ્પ તૈયાર કરો.

3560UL

લેખનકૌશલ્ય

સંક્ષેપલેખન

ટેકનોલોજીના ક્ષેત્રે હરણફાળ ભરતા આજના યુગમાં દરેક ક્ષેત્રની દરેક વ્યક્તિઓને એક અને એક માત્ર સમયની જ અછત છે. માટે જ સંક્ષિપ્તીકરણનું મહત્ત્વ આજે અનેકગણું વધી ગયું છે. ઓછા શબ્દોમાં થતાં અસરકારક સંદેશાઓ જેટલા ઝડપથી યાદ રહી જાય છે તેટલા જ હૃદય સોંસરવા ઊતરી જાય છે. તેથી સામાજિક ક્ષેત્રે પરિવર્તન લાવવા માટે સંક્ષિપ્તતા અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

કોઈ પણ લખાણને સરળ ભાષામાં અને ટૂંકમાં સારરૂપે ફરીથી લખવું તેને સંક્ષેપ કર્યો કહેવાય અને તેવા લેખનને સંક્ષેપલેખન કહેવાય. સામાન્ય રીતે મૂળ લખાણને ત્રીજા ભાગમાં ટૂંકાવવું એ આદર્શ સંક્ષેપ ગણાય છે. સંક્ષેપલેખન કરતી વખતે નીચેની બાબતોનું ધ્યાન રાખવું અનિવાર્ય છે.

★ આપેલા ગદ્યખંડનું બે-ત્રણ વાર સમજપૂર્વક વાંચન કરવું.

★ વાંચન કરતી વખતે મુખ્ય મુદ્દાની નોંધ કરતાં જવું.

★ નકામી વધારાની વિગતો અને દૃષ્ટાંતો છોડી દેવાં.

★ નોંધેલા મુખ્ય મુદ્દાને ક્રમમાં ગોઠવી, લખાણનો મર્મ સમજી યોગ્ય શીર્ષક આપવું.

★ મુખ્ય મુદ્દાને પોતાની સરળ ભાષામાં અર્થની દૃષ્ટિએ શક્ય તેટલા ઓછા શબ્દોમાં વ્યક્ત કરવા.

★ સંક્ષેપ થઈ ગયા પછી ફરી એકવાર વાંચીને ખાતરી કરી લેવી કે કોઈ બાબત કે મુદ્દા રહી જતા નથી.

સંક્ષેપલેખનનો નમૂનો

મુંબઈના દેવનાર ડમ્પિંગ ગ્રાઉન્ડમાં કચરાથી લાગેલી આગની ઘટના પછી ભીના અને સૂકા કચરાને જુદા કરવાની ઝુંબેશે ફરી એકવાર વેગ પકડ્યો છે. ભીના અને સૂકા કચરાનું યોગ્ય વ્યવસ્થાપન દરેક ઘરોમાં થાય તો કચરાના ઢગલે ઢગલા ડમ્પિંગમાં જશે જ નહિ. કચરાના મુખ્ય પ્રકારો બે છે.

(૧) ભીનો કચરો અને (૨) સૂકો કચરો.

કચરાનો નિકાલ કરવાનો સંપૂર્ણ વિચાર એટલે શૂન્ય કચરાનું ધ્યેય. આ ધ્યેય હાંસલ કરવા નીચેની બાબતોને ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

★ આદત બદલીને સ્વયંશિસ્ત કેળવવી. ★ વસ્તુનો વ્યય ન કરવો અગર ઓછો કરવો. ★ સાર્વજનિક સ્વચ્છતાના મૂલ્યોનું જતન કરવું. ★ ચાલીસ માયક્રોન નીચેની પ્લાસ્ટિક થેલીનો ઉપયોગ ટાળવો.

★ 'વાપરો અને ફરી વાપરો'ના સિદ્ધાંતનું અમલીકરણ કરવું. ★ ભીના અને સૂકા કચરાને જુદો રાખવો.

★ કચરામાંથી ખાતર બનાવવાની પ્રક્રિયાનો પ્રચાર અને પ્રસાર કરવો.

કચરાનું વ્યવસ્થાપન કેવી રીતે?

★ ઉદ્યોગધંધાઓને લીધે થતો કચરો ઝેરી અને જોખમી હોવાથી ઉદ્યોગપતિઓને કચરાનું વર્ગીકરણ કર્યા પછી જ નાશ કરવાની ફરજ પાડવી. ધાતુના કચરાની લીલામી કરી કૉન્ટ્રૅક્ટરોને વેચી દેવો.

★ વૈદ્યકીય કચરાને પીળા રંગની થેલીમાં ભરીને તેનો વૈજ્ઞાનિક ઢબે નાશ કરવો. જંતુરહિત કર્યા પછી આ

કચરાનો નાશ કરવો. મોટી મોટી જ્વલનભઠ્ઠીઓ તેમજ માયક્રોવેવમાં તેનો નાશ થઈ શકે છે.

★ બાંધકામના કચરાનું પણ વિભાજન કર્યા પછી તેનો નિકાલ કરવો. તેમાંથી ઈંટો બનાવવાની ટેકનીકનો ઉપયોગ કરવો. સિમેન્ટ-ઇંટોનો ચૂરો કરી તેનો ઉપયોગ બાંધકામ ક્ષેત્રે જ ભરણી માટે કરી શકાય.

★ સૅનેટરી કચરાને કાગળોમાં જુદો બાંધીને જ ફેંકવો.

આ કરવું શક્ય છે?

★ નિસર્ગદૂત બાસ્કેટ : 'સ્ત્રીમુક્તિ સંગઠને તૈયાર કરેલી 'નિસર્ગદૂત બાસ્કેટ' ની મદદથી ઘરના કચરામાંથી ખાતર બનાવી શકાય છે. અત્યંત ઓછા દરે મળતી આ બાસ્કેટ ભીના કચરામાંથી ઉત્કૃષ્ટ ખાતર બનાવે છે.

★ સોસાયટીઓમાં સાત દિવસના સાત લંબચોરસ સિમેન્ટના ખાડા બનાવી દરેક ઉપર જાળી લગાડીને સોસાયટીના ભીના કચરામાંથી દુર્ગંધરહિત ખાતર મેળવી શકાય છે.

★ રસોડામાં થતા કચરા પર આપણે ઘરમાં જ પ્રક્રિયા કરીને ખાતર મેળવી શકીએ. વીસ લીટરની ઢાંકણાવાળી બે બાલદીના ઢાંકણામાં અંદરની બાજુ આઠથી દસ ચાંદલા જેવડાં કાણાં પાડવાં. તળિયે નાળિયેરના છોડા કે સૂકાયેલાં પાંદડાં નાંખવાં. આ બાલદીમાં કચરો નાંખીને જરૂરિયાત મુજબ પાણી છાંટીને ઘરમાં જ ખાતર બનાવવાનું શક્ય છે.

★ ઉપરના ગદ્યખંડનું સંક્ષેપલેખન કરતી વખતે તેના મુખ્ય મુદ્દા નીચે પ્રમાણે વિચારી શકાય.

(૧) દેવનાર ડમ્પિંગ ગ્રાઉંડની ઘટના (૨) શૂન્ય કચરાની સંકલ્પના (૩) કચરાનું વ્યવસ્થાપન અને (૪) વ્યવસ્થાપન માટેની શક્ય ત્રણ પદ્ધતિઓ.

આદર્શ સંક્ષેપ

દેવનારના ડમ્પિંગ ગ્રાઉંડમાં કચરાની આગ લાગ્યા પછી ભીના અને સૂકા કચરાને જુદા કરવા માટે જનજાગૃતિ વધી છે.

શૂન્ય કચરાનું ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવા સ્વયંશિસ્ત કેળવી સાર્વજનિક સ્વચ્છતા માટેની જાગૃતિ લાવવી. પુનર્નિર્મિતિ અને પુનર્વાપર ઉપર વધારે ભાર મૂકી કચરાનો સર્જનાત્મક ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે.

કચરાનું વ્યવસ્થાપન કરવાની અગત્યની રીતો જોઈએ તો ★ કચરાનું વર્ગીકરણ કર્યા પછી જ તેનો નાશ કરવો. ★ ધાતુના કચરાની લીલામી કરી કોન્ટ્રાક્ટરોને વેચી દેવો. ★ વૈજ્ઞાનિક રીતે જંતુરહિત કર્યા પછી વૈદ્યકીય કચરાનો નાશ કરવો. ★ જ્વલનભઠ્ઠી કે માયક્રોવેવમાં નાશ કરવો. ★ ઈંટો બનાવવી, બાંધકામની ભરણી કરવી જેવો સર્જનાત્મક ઉપયોગ કરવો. ★ જુદા કાગળમાં બાંધીને કચરો ફેંકવો.

નિસર્ગદૂત બાસ્કેટના ઉપયોગથી ઉત્કૃષ્ટ ખાતર બનાવવું, સોસાયટીના સ્તરે સિમેન્ટના ખાડા બનાવી દુર્ગંધરહિત ખાતર બનાવવું અને ઢાંકણાવાળી બાલદીનો ઉપયોગ કરી વ્યક્તિગત રીતે દરેક ઘરમાં પણ ખાતર બનાવવાનું શક્ય છે.

રાઈના દાણા જેટલી હિંમત પહાડ જેટલી આફત માટે કાફી છે.

૮. અંતરની માટલી

મકરંદ દવે : કવિ, નવલકથાકાર, નિબંધકાર, ચરિત્રકાર અને અધ્યાત્મ સાધક મકરંદ દવેનો જન્મ ગોંડલમાં થયો હતો. માધ્યમિક સુધીનું શિક્ષણ તેમણે ગોંડલમાં જ લીધું હતું. સ્વાતંત્ર્યની લડતમાં ભાગ લેવા માટે તેમણે અભ્યાસ અધૂરો છોડ્યો હતો. અનેક વર્તમાનપત્રો તેમજ સામયિક સાથે તેઓ જોડાયા અને સાહિત્યિક પત્રકાર તરીકે તેમણે નોંધપાત્ર કામગીરી બજાવી છે. સૌંદર્ય, સ્નેહ, માનવહૃદયની સંવેદનાને વ્યક્ત કરતાં તેમના લેખનમાં તેમનો એક જુદો જ મિજાજ વર્તાય છે. વલસાડ પાસે નંદિગ્રામમાં રહી ચોક્કસ ઉદ્દેશો સાથે નવા જ પ્રકારની જીવનશૈલી તેમણે વિકસાવી છે.

સાહિત્ય સર્જન માટે તેમને રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક, નરસિંહ મહેતા એવૉર્ડ તેમજ સાહિત્ય ગૌરવ પુરસ્કારો પ્રાપ્ત થયેલા છે.

સૂર કૃતિનો : પ્રસ્તુત કૃતિમાં મોગલોના જુલમની સામે શીખ ગુરુ ગોવિંદસિંહે અવાજ ઉઠાવ્યો હતો તે સમયની વાત છે. તેમના એક અવાજે શીખ યુવાનો મરી ફીટવા તૈયાર થઈ ગયા. સ્વેચ્છાએ તૈયાર થનાર એક વૃદ્ધને ગુરુ ગોવિંદસિંહ લડાઈના મેદાનમાં ઘાયલ સૈનિકોને પાણી પાવાનું કામ સોંપે છે. માનવતાના પૂજારી એવા આ વૃદ્ધ લડાઈના મેદાનમાં ફક્ત શીખોના ઘાયલ સૈનિકોને જ નહિ પરંતુ દુશ્મનોના ઘાયલ સૈનિકોને પણ પાણી પીવડાવતા હતા. તેથી શીખ જવાનો ગુરુ પાસે તેની ફરિયાદ કરે છે. ત્યારે ગુરુ એ વૃદ્ધની માનવતાને બિરદાવે છે. આવા પ્રેમજળ સિંચનાર વૃદ્ધ માનવતાની મહેક સમાજમાં ફેલાવે છે. માનવતાના મૂલ્યને ચરમસીમાએ પહોંચાડતી આ કૃતિ ખરેખર અદ્ભુત છે.

ભારતમાં મોગલયુગના ઔરંગઝેબના વખતમાં તો મોગલોના જુલ્મોએ માઝા મૂકી હતી. એક વખત કેટલાક મૌલવીઓએ મોગલ બાદશાહના કાન ભંભેરવાથી શીખ લોકો ઉપર તવાઈ ઊતરી હતી. દસમા ધર્મગુરુ ગોવિંદસિંહ ત્યારે શીખ ધર્મની ગાદી પર હતા. તેમણે આ જુલ્મોનો સામનો કરવાનો નિર્ધાર કર્યો. તેમણે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, ''ચીડિયાસે મૈં બાજ ગિરાઉં, બિલ્લી સે મૈં શેર મરાઉં, સવા લાખ પે એક ચડાઉં, તબ ગોવિંદસિંહ નામ ધરાઉં .

સવા લાખની સામે લડવા નીકળે તેવા એક એક શીખ સિપાહીને હું તૈયાર કરું, તો જ મારું નામ ગોવિંદસિંહ !

ગુરુ ગોવિંદસિંહે રણહાક વગાડી. ગુરુની વાણી તો મડદાંને પણ બેઠાં કરે તેવી ! ગુરુના એક બોલ પર મરી ફીટવા હજારો જુવાનો થનગની રહ્યા. વાહે, ગુરુ ! વાહે ગુરુ કી ફતેહનો હુંકાર કરતા શીખ બેટડા ખડા થઈ ગયા. માથે મોકળા કેશ અને હાથે ચમકતી કિરપાલ-જાણે કેશવાળી ખંખેરી સિંહ જાગી ગયા ! ત્યારે એક ઘરડો આદમી એ રણબંકા જુવાનોને ટગરટગર જોઈ રહેતો. લડાઈના મેદાનમાં જવાની તેને જબરી હોંશ હતી. પણ કાયા કામ કરતી નહોતી. નેવું શિયાળા એણે જોઈ નાખ્યા હતા. હાથમાં સાવરણો લઈને એ ગુરુ સાહેબનું આંગણું વાળતો ને બેઠા બેઠા પરમાત્માના ગુણ ગાતો. ગુરુની હાકલ પડતાં આજ સહુ સંગાથે હાલી નીકળી નથી શકાતું, તેનો એને ભારે વસવસો રહેતો. એક દિવસ ગુરુ ગોવિંદસિંહ પાસે આવી, હાથ જોડી એણે કહ્યું, ''ગુરુસાહેબ, મારે લડાઈના મેદાનમાં જવું છે. મને આજ્ઞા આપો.''

ગુરુ તો વૃદ્ધ સામે જોઈ રહ્યા. તેનો દેહ નર્યો હાડકાંનો માળખો હતો. અંગો ધ્રૂજતાં હતાં. ગુરુએ કહ્યું, ''પણ બાબા, તમે રણમેદાનમાં જઈને શું કરશો? તલવાર ઉપાડવાની પણ શક્તિ નથી તમારામાં.''

''મારા ગુરુ ખાતર હું માથું ઉતારી આપીશ.'' વૃદ્ધે કહ્યું. ''બાબા, મારા શીખનાં માથાં એવાં સોંઘાં નથી.'' થોડી વાર વિચાર કરીને ગુરુએ કહ્યું, ''પણ તમે એક કામ કરો. લડાઈના મેદાનમાં ઘાયલ સૈનિકોને પાણી પાવાનું કામ તમારું.''

વૃદ્ધ તો રાજીરાજી થઈ ગયો. કાંધે પાણીની મશક ઉપાડીને ચાલી નીકળ્યો.

પણ લડાઈના મેદાનમાં વૃદ્ધની હાજરી ઘણાને સાલવા માંડી. એની વિરુદ્ધની ફરિયાદો સાંભળી ગુરુ ગોવિંદસિંહે પૂછ્યું, ''શું એ સોંપેલું કામ બરાબર નથી કરતો?''

''ના, રે, ગુરુસાહેબ,'' સરદારોએ કહ્યું, ''કામ તો એના જેટલું બીજો કોણ કરતો હશે? મણ મણની મશક ઉપાડીને દોટ મૂકે છે. ઘાયલ ને તરસ્યાનું નામ સાંભળીને ઘમસાણ વચ્ચે ઘૂમી વળે છે. નથી ડરતો તીરથી, નથી ડરતો તલવાર કે ભાલાથી.'' ''ત્યારે? વાંધો શું છે?''

''ગુરુસાહેબ, આ વૃદ્ધ ઘાયલ શીખને પાણી પાય છે એમ દોડીને દુશ્મનને પણ પાણી પાય છે. ના પાડવાં છતાં કોઈનું માનતો નથી. પાણી કોણ માગે છે તે જોયા વગર જ એ તો પાણી પાવા લાગી જાય છે. મુસલમાન સિપાહીને માથે પણ પ્યારથી હાથ ફેરવે છે. એ જોયું નથી જતું. ગુરુસાહેબ !''

ગુરુ ગોવિંદસિંહની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. તેમણે વૃદ્ધને બોલાવ્યો અને શીખ સરદારોની હાજરીમાં પૂછ્યું, ''બાબા તમારી સામે ફરિયાદ આવી છે. તમે મુસલમાનોને પણ પાણી પાઓ છો ?''

વૃદ્ધે હાથ જોડી કહ્યું, ''દશમ પાદશાહ, હું તો આપની આજ્ઞાનું પાલન કરું છું. 'પાણી! પાણી !' નો પોકાર જે કોઈ કરે તેને પાણી પાવા હું દોડું છું. મને બીજી કોઈ ખબર નથી.''

વૃદ્ધના ધ્રૂજતા હાથને ગુરુએ પોતાના પંજામાં લઈ લીધો. આનંદ અને પ્રેમથી છલકાતા સ્વરે કહ્યું, ''બાબા ! તમે તો શીખ ધર્મને ઉજાળ્યો. ધન્ય છે ! આપણી હસ્તીને પડકાર થતાં આપણે તલવાર ઉઠાવી છે. પણ મોતને બારણે કોઈ ભેદ નથી. પાણી માટે તરફડતા હરકોઈ સૈનિકને તમતમારે ખુશીથી પાણી પાજો અને બાબા, એક બીજી વાત પણ તમારે કરવાની છે...''

''આજ્ઞા કરો, ગુરુસાહેબ !'' વૃદ્ધ બોલ્યો.

''મારા આ સરદારોનાં લોખંડી દિલમાં પણ તમારું પ્રેમજળ સિંચ્યાં કરજો. આપણા ધર્મની તલવાર જેટલી તીખી છે, એટલું જ આપણા અંતરની માટલીનું જળ મીઠું છે, એ તેમને ભૂલવા ન દેતા !''

– મકરંદ દવે

માર્ગદર્શક સ્તંભ : આ કૃતિના અધ્યાપન પહેલાં આપણા દેશના પ્રચલિત ધર્મોપદેશકો, ધર્મસ્થાનો, ધર્મગ્રંથો વગેરે વિશે માહિતી આપવા સાથે આપણી બિનસાંપ્રદાયિકતાનો ઉપરછલ્લો પરિચય આપવો. માનવતાના પૂજારી જેવા વૃદ્ધનું ચિત્રણ સારી રીતે કરી વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવાનું છે કે, 'અવેરે જ શમે વેર, ન શમે વેર વેરથી.' માનવતાથી મોટું કોઈ મૂલ્ય નથી. પ્રેમજળનું સિંચન કરવાથી ઉછરેલું વૃક્ષ જગતમાં માનવતાની મહેક ફેલાવે છે.

લઘુપ્રશ્નોની મદદથી આ વાર્તાનું અધ્યયન કરાવી લીધા પછી ઘાયલ દુશ્મન સૈનિકો પ્રતિ માનવતા દાખવનાર વૃદ્ધ વિશે વિદ્યાર્થીઓના મંતવ્ય અવશ્ય જાણવા.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે પાઠમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) ફળિયું (૨) હદ (૩) અસ્તિત્વ ૪) શબ
(૫) ટેક (૬) સસ્તું (૭) અસ્થિ ૮) નિર્ણય

સ.૨. રૂઢિપ્રયોગનો અર્થ સાર્થ જોડણીકોશમાંથી શોધો અને વાક્યમાં ઉપયોગ કરો :

(અ) કાન ભંભેરણી કરવી (આ) રણહાક વગાડવી
(ઇ) મોતને બારણે ભેદ ન હોવા (ઈ) માથાં સોંઘા ન હોવાં

સ.૩. નીચેનાં વાક્યોનો અર્થ ન બદલાય તે રીતે તેના નકારાત્મક વાક્ય બનાવો. (કૌંસના શબ્દનો ઉપયોગ કરો)

દા.ત. સભામાં પૂરેપૂરી હાજરી હતી. (ગેરહાજરી)
જવાબ : સભામાં કોઈની પણ ગેરહાજરી નહોતી.

૧) શિયાળામાં શાકભાજી સોંઘાં હોય છે. (મોંઘા)
૨) દરેક સાથે મિત્રતા રાખવી જોઈએ. (શત્રુતા)
૩) દરેક પાંદડાંના રંગમાં સામ્ય જોવા મળે છે. (ભેદ)
૪) માંદગી વખતે અશક્તિ અનુભવાય છે. (શક્તિ)
૫) મેદાનો મોકળાં હોય છે. (બંધિયાર)

સ.૪. આપેલા શબ્દના ઓછામાં ઓછા ચાર પર્યાયી શબ્દ લખો.

૧) આંખ ૨) જળ ૩) કાયા ૪) વાણી ૫) શત્રુ

સ.૫. પરમ + આત્મા તો પરમાત્મા તેવી રીતે નીચેના શબ્દો સાથે 'આત્મા' શબ્દ લગાડવાથી તૈયાર થતાં નવા શબ્દ લખો.

૧) જીવ ૨) શિવ ૩) ધર્મ ૪) દેહ ૫) પ્રેત ૬) મહા

સ.૬. નીચેના શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ આપો.

અ) પાણીથી ભરેલી ચામડાની થેલી........

આ) સિંહની ગરદન પર આવેલા જથ્થાબંધ વાળ.......

ઇ) હાથની પાંચ આંગળીનો પોચો...........

ઈ) યુદ્ધમાં લડતા બહાદુર લડવૈયા.....

ઉ) ઇસ્લામનું સારું જ્ઞાન ધરાવનાર મુસ્લિમ પંડિત.........

સ.૭. યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી વાક્ય ફરીથી લખો.

(૧) વૃદ્ધ આદમીને ....

અ) લડાઈના મેદાનમાં જવાની હોંશ હતી.

આ) ભગવાનના મંદિરમાં જવાની હોંશ હતી.

ઇ) નદીકિનારે જવાની હોંશ હતી.

(૨) વૃદ્ધ તો રાજી રાજી થઈ ગયો કારણકે ....

અ) ગુરુ ગોવિંદસિંહે તેને શાબાશી આપી.

આ) ગુરુ ગોવિંદસિંહે રણમેદાનમાં જવાની મંજૂરી આપી.

ઇ) ગુરુ ગોવિંદસિંહે લડવા માટે તલવાર આપી.

(૩) રણમેદાનમાં વૃદ્ધની હાજરી ઘણાને સાલવા લાગી કારણકે ....

અ) વૃદ્ધ ઘાયલ સૈનિકોને પાણી પાતો હતો.

આ) વૃદ્ધ ઘાયલ સૈનિકોની પાટાપીંડી કરતો હતો.

ઇ) વૃદ્ધ દુશ્મનોના ઘાયલ સૈનિકોને પણ પાણી પાતો હતો.

સ.૮. નીચેની ક્રિયાને ઘટનાના યોગ્ય ક્રમમાં ગોઠવો.

અ) ગુરુ ગોવિંદસિંહે રણહાક વગાડી.

આ) દસમા ધર્મગુરૂ ગુરુ ગોવિંદસિંહ શીખ ધર્મની ગાદી પર હતા.

ઇ) વૃદ્ધને રણમેદાનમાં જવા માટે ગુરુજીએ આજ્ઞા આપી.

ઈ) વૃદ્ધે શીખધર્મને ઉજાળ્યો.

ઉ) રણમેદાનમાં વૃદ્ધની હાજરી સૌને સાલવા લાગી.

સ.૯ નીચેનાં વાક્યો કોણ, કોને, ક્યારે અને શા માટે કહે છે તે લખો.

૧) ''મારે લડાઈના મેદાનમાં જવું છે. મને આજ્ઞા આપો.''

૨) ''હું તો આપની આજ્ઞાનું પાલન કરું છું.''

૩) ''મારા આ સરદારોનાં લોખંડી દિલમાં પણ તમારું પ્રેમજળ સિંચ્યાં કરજો.''

સ.૧૦ લખો.

૧) શીખધર્મના દસમા ગુરુ ☐

૨) ગુરુએ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા ☐

૩) શીખ લોકો ઉપર તવાઈ આવવાનું કારણ ☐

૪) વૃદ્ધ આદમીને થતો વસવસો ☐

સ.૧૧ અલંકાર ઓળખી પ્રકાર લખો.

૧) માથે મોકળા કેશ અને હાથે ચમકતી કિરપાલ-જાણે કેશવાળી ખંખેરી સિંહ જાગી ગયા!

૨) વૃદ્ધનો દેહ નર્યો હાડકાંનું માળખું હતો.

૩) ગુરુની વાણી તો મડદાંને બેઠાં કરે તેવી !

૪) આપણા ધર્મની તલવાર જેટલી તીખી છે તેટલું જ જ અંતરની માટલીનું જળ મીઠું છે.

♦ **ઇન્ટરનેટ પરથી કબીરના દુહા શોધીને વર્ગમાં તેને લયબદ્ધ રીતે રજૂ કરો.**

(ઇ) પ્રકલ્પ

જુદાજુદા ધર્મોનાં પ્રતીકોનાં ચિત્રો, ધર્મસ્થળો, ધર્મગ્રંથો અને વિશેષ ઓળખ દર્શાવતાં એ/૪ (ફુલસ્કેપ) સાઈઝનાં કાર્ડપેપરો તૈયાર કરો અને તેમાં શીખ ધર્મની મુખ્ય ૫ ઓળખ દર્શાવતાં 'ક' પરથી શરૂ થતાં પ્રતીકોને સ્વતંત્ર રીતે દર્શાવી એક હસ્તલિખિત પુસ્તિકા તૈયાર કરો :

(ઈ) વિશેષ વાંચન

પ્રામાણિકતા - શ્રેષ્ઠ સદ્ગુણ

ભારતના મહાન વૈજ્ઞાનિક સર સી.વી. રામને ૧૯૪૯માં 'રામન રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ'ની સ્થાપના કરી હતી. આ સંસ્થા માટે સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ ઇન્ટરવ્યૂ ચાલતા હતા. ઇન્ટરવ્યૂ પત્યા પછી પણ એક યુવાન વેઈટિંગ રૂમમાં બેસી રહ્યો હતો. શ્રી રામને ઘેર જતાં તેને જોયો.

રામને તેને ઉતાવળમાં પૂછ્યું, 'તારી પસંદગી નથી થઈ. તું હજી અહીં કેમ બેસી રહ્યો છે?''

યુવાને શાંતિથી કહ્યું, ''સાહેબ, તમારી ઑફિસમાંથી મને ઇન્ટરવ્યૂમાં આવવા-જવાનો ખર્ચો મોકલવામાં આવ્યો હતો. ભૂલમાં તેમણે ઘણી વધારે રકમ મોકલી છે. તે પાછી આપવા બેઠો છું.''

શ્રી રામન યુવાનની પ્રામાણિકતાથી ખુશ થઈને બોલ્યા, ''આ જ મિનિટે હું તારી પસંદગી કરું છું. ફિઝિક્સ તો હું તને શીખવી શકીશ પરંતુ તારા જેવો ચારિત્ર્યશીલ યુવાન શોધ્યો નહીં જડે. મારે માટે પ્રામાણિકતા એ શ્રેષ્ઠ સદ્ગુણ છે.''

સ.૧. કહો.

અ) 'રામન રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ'ની સ્થાપના કરનાર.....................

આ) વધારાની રકમ પાછી આપવા બેસી રહેનાર.................

સ.૨. યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો.

અ) રામન રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટમાં....................... ઇન્ટરવ્યૂ ચાલતા હતા.

૧) લેક્ચરર ૨) લેબ આસિસ્ટંટ ૩) સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ

આ) સી.વી. રામને નિમણૂંક કરેલ યુવાન.................હતો.

૧) પ્રામાણિક ૨) ચારિત્ર્યશીલ ૩) હોંશિયાર

સ.૩. આ પરિચ્છેદમાં આપેલા અંગ્રેજી શબ્દોની યાદી બનાવી તેની સામે ગુજરાતી અર્થ લખો.

સ.૪. તમે યુવાનની જગ્યાએ હો તો શું કરો તે તમારા શબ્દોમાં લખો.

35F9H9

ઉદારતા દોલતની વૃદ્ધિમાં નથી પરંતુ ઉદારતા દિલમાં વસે છે.

★ ભાષિક સમજ

અલંકાર

★ વાંચો

રીત -૧
૧. માતાનું હૃદય બહુ કોમળ છે. ૨. તેનાં વેણોથી મારા હૃદયમાં ખૂબ વેદના થઈ.
જે વાત કહેવાની છે તે સીધી-સાદી રીતે કરેલી છે.

રીત - ૨
૧. માતાનું હૃદય ફૂલ જેવું કોમળ છે. ૨. ખૂંચ્યાં તેનાં વેણો મમ હૃદયમાં કંટક સમા.
શબ્દોની ચમત્કૃતિ દ્વારા સુંદર અને આકર્ષક રીતે વાત કરેલી છે.

યાદ રાખો : શબ્દોની ચમત્કૃતિ ભરેલી રચનાને અલંકાર કહેવાય છે.
અલંકાર એટલે આભૂષણ. ભાષા અલંકારથી શોભે છે.
અલંકારના બે પ્રકાર છે. ૧) અર્થાલંકાર ૨) શબ્દાલંકાર

અર્થની દૃષ્ટિએ ચમત્કૃતિ સાધનાર અલંકાર એટલે અર્થાલંકાર.
આ વર્ષે આપણે અર્થાલંકારના નીચેના પ્રકારો શીખવાના છીએ.

અર્થાલંકાર

- ઉપમા
- રૂપક
- ઉત્પ્રેક્ષા
- સજીવારોપણ
- દૃષ્ટાંત

વાંચો

★ ચંદ્ર જેવું રૂપાળું તો બાળાનું મુખ ભાસતું.
★ કમલ સમ દીસે છે બાલના ગાલ રાતા.

પહેલા વાક્યમાં મુખને ચંદ્ર સાથે સરખાવ્યું છે.
બીજા વાક્યમાં ગાલને કમલ સાથે સરખાવ્યા છે.

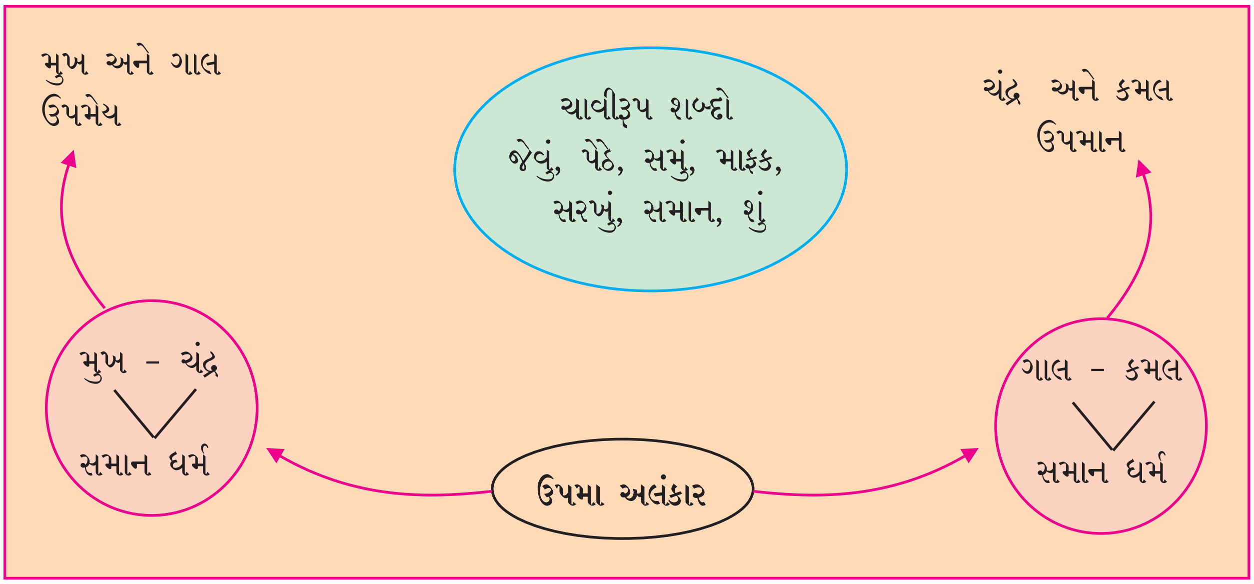

વાંચો

★ જીવનમાંથી આશાસૂર્ય અસ્ત પામ્યો.
★ નવલખ ધેનું નંદઘેર દૂઝે, મેરુ રવૈયો ગોળી

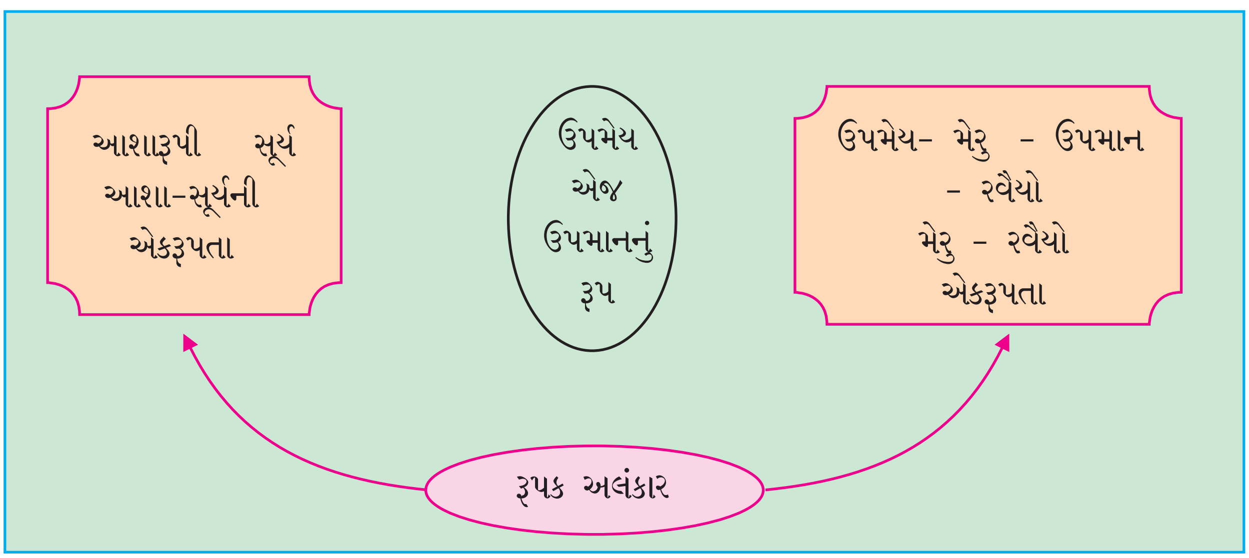

વાંચો

★ વ્યોમ મહીં પેલો તારો, જાણે ઝગમગતો હીરો.

★ તન્વીના અક્ષર જાણે મોતીના દાણા.

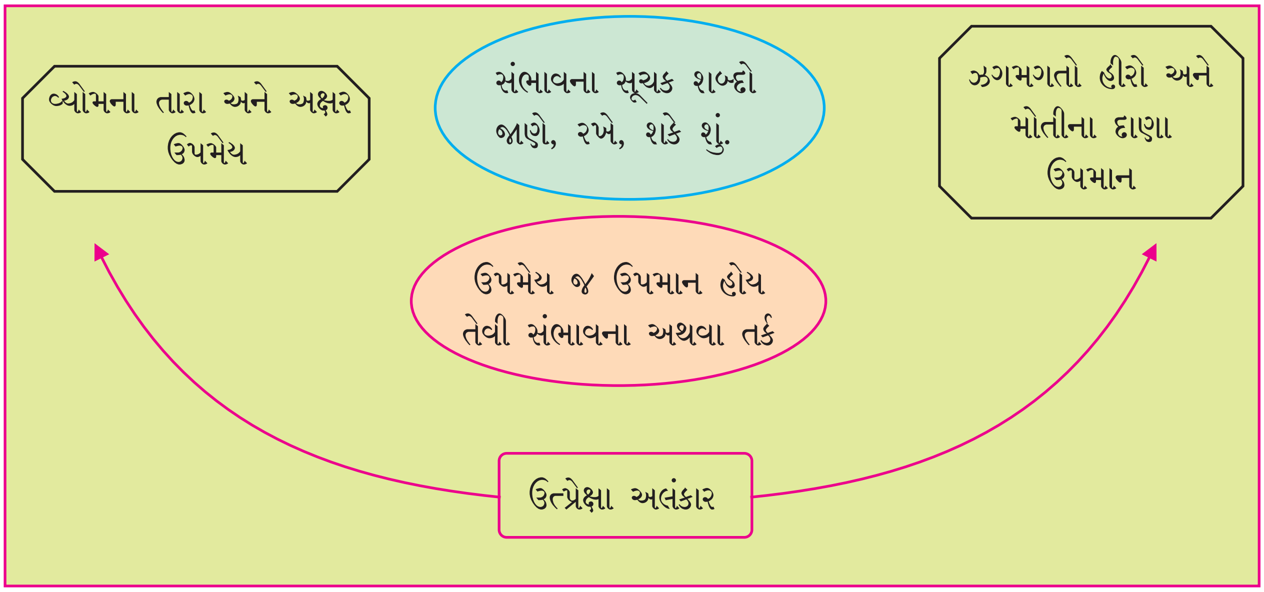

વાંચો

★ નીલગગનમાં તરલ તારલા સંતાકૂકડી રમતા.

★ સૂર્યતણું સ્વાગત કરવાને પંખી ઊડતાં સામે.

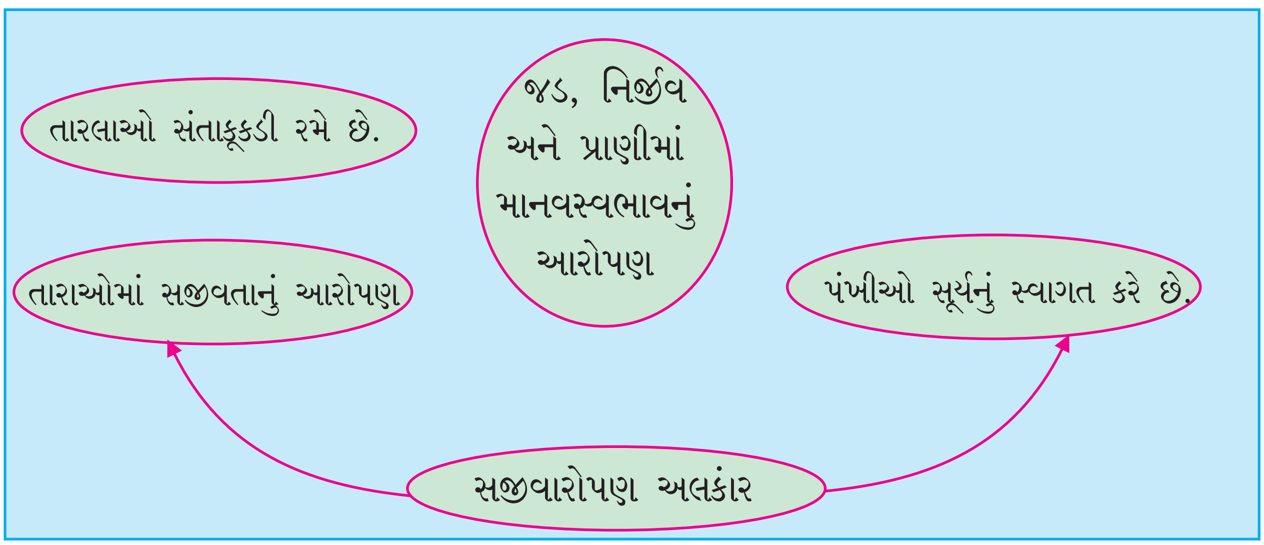

★ વાંચો

★ વિદ્યાર્થી વિદ્યાથી વિનયી બને છે.
આંબો કેરીના ભારથી ઝૂકી રહે છે.

★ શકટ તળે જેમ ચાલે શ્વાન
એમ અખા ધરવું સૌ માન.

વિદ્વાન વિદ્યાર્થી - ઉપમેય
આંબો કેરીથી - ઉપમાન

શકટ તળે જેમ - ઉપમાન
એમ અખા - ઉપમેય

આંબા અને કેરીનું દૃષ્ટાંત
શકટ તળેનો શ્વાન દૃષ્ટાંત

ઉપમેય - ઉપમાન વચ્ચેના સમાન ગુણધર્મ એકબીજાના પૂરક બને.

દૃષ્ટાંત અલંકાર

સ્વાધ્યાય

★ નીચેના અલંકાર ઓળખો.

૧. પવન શી ઝટ સાંઢણી ઊપડી.
૨. હાસ્ય જીવનનું લૂણ છે.
૩. તેના લોચન જાણે મોરપિચ્છ ચાંદલિયાં જેવાં.
૪. નવા લીલાં વસ્ત્રો તરુવર ધરે છે સહુ સ્થળે.
૫. બાપ તેવા બેટા; વડ તેવા ટેટાં.
૬. કુસુમ તો સિંહણ જેવી છે.
૭. ઈશ્વરનો ઝળહળતો દીવો પશ્ચિમમાં આથમતો સૂરજ.
૮. વિરાટ જાણે ખુલ્લી હથેળી સમથળ,
ક્ષિતિજે ઢળતી, આ ઝાલાવાડી ધરતી.
૯. સંધ્યા રમે છે ક્ષિતિજે ઉમંગે.
૧૦. ઘસીને જાતને સંતો અન્યને સુખિયાં કરે;
જલાવી જાતને ધૂપ, સુવાસિત બધું કરે.

૯. શ્રેષ્ઠતા

ફાધર વાલેસ : સ્પેનિશ હોવા છતાં ગુજરાતી ભાષા પ્રત્યેનો તેમનો પ્રેમ તેમના લેખનમાંથી જણાઈ આવે છે. એટલું જ નહિ પણ ગુજરાતી ભાષા ઉપર તેમનું પ્રભુત્વ પણ ઉત્કૃષ્ટ છે. ટૂંકાં અને દીર્ઘજીવી વાક્યો એ તેમની લાક્ષણિકતા છે. તેમના જીવનનું અને કલમનું કેંદ્ર છે. માનવધર્મ અને કલમમાંથી જે શબ્દો સરે છે તેમાં જીવનનો ધબકારો છે, પરમેશ્વર પ્રત્યેની પ્રીતિ છે અને શ્રદ્ધાનો સૂર છે. તેઓ લોકોના સમુદાય વચ્ચે રહીને સાધના કરી શકનારા ઉત્તમ સાધક છે. 'સદાચાર', 'હૃદયધર્મ', 'રચના', 'યૌવનવ્રત', 'મોર ને ઢેલ' તેમના જાણીતા નિબંધો છે. તેમનાં લખાણો વાંચવાં ગમે છે તેવી રીતે જ તેમના પ્રવચનો સાંભળવા ગમતાં. આમ છતાં વિશેષતા તો એ કે તેઓ ગણિતના પ્રાધ્યાપક હતા.

સૂર કૃતિનો : પ્રસ્તુત કૃતિ ફાધર વાલેસનો નિબંધ છે. આ કૃતિમાં વિપુલતાનું નહિ પણ શ્રેષ્ઠતાનું મહત્ત્વ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

આપણા જીવનમાં ગમે તેટલી મર્યાદાઓ હોવા છતાં પોતાનાં કેટલાંક સિદ્ધાંતો કે આદર્શો સ્વીકારીને વ્યવહારમાં ઉતારવાનો આપણે હંમેશાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

યુવાન માઈકલ ઍંજેલોના જીવનના એક પ્રસંગ ઉપરથી આપણે પણ આપણું જીવનકાવ્ય પોતે જ રચવા કટિબદ્ધ થવાની પ્રેરણા મેળવવાની છે. ખ્યાતિ મેળવવા માટે તત્ત્વચિંતક સાર્ત્રની વિચારધારાને સમજીને આપણી મર્યાદામાં રહીને અપનાવવાની છે. શ્રેષ્ઠની ઉપાસના કરી સંપૂર્ણ નિષ્ઠાથી અને પૂરી શક્તિથી પોતાનું કાર્ય કરીને આત્મસંતોષ માણવો જોઈએ. આપણા જીવનરૂપી યજ્ઞમાં હૃદયમંદિરમાં બિરાજતા અંતર્યામીના ચરણે આપણાં દરેક કાર્યો અર્પણ કરવાના છે. માટે દરેક કાર્યો વિશુદ્ધ , શ્રેષ્ઠ અને અક્ષત રાખવાનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ. આપણાં જીવનના પૂજારી આપણે જ બનવાનું છે તેવી ભાવના અહીં વ્યક્ત થયેલી છે.

ઇટલીના મિલાનો શહેરમાં વિશ્વવિખ્યાત દેવાલય બાંધતી વખતે કેટલીક મૂર્તિઓ એવી ઊંચી ને ભિડાતી જગ્યાએ મૂકવાની હતી કે કોઈની નજર ત્યાં સુધી ન પહોંચી શકે. તો પણ શિલ્પકાર પોતાના કામમાં લીન થઈને એક-એક રેખામાં ને મરોડમાં પોતાની કલા ઠાલવીને મૂર્તિઓ કોતરતો હતો. એક મિત્રે એ જોઈને ટીકા કરી : ''આ મૂર્તિ પર કોઈની નજર સરખી યે પડવાની નથી, તો પછી એની પાછળ આટલી બધી મહેનત કેમ ઉઠાવો છો. ઝટ પતાવી દેશો તો ત્યાં તો ચાલશે...''

શિલ્પીએ મૂર્તિમાંથી આંખ ઊંચી કર્યા વગર જવાબ આપ્યો : ''મારી કૃતિ છે એટલે શ્રેષ્ઠ જોઈએ – પછી ભલે કોઈ એ જુએ કે ન જુએ. હું તો જોઉં છું. અને બીજું કોઈ નહિ, તો ભગવાન તો એ જોશે જ ને?''

''મારી કૃતિ છે, એટલે શ્રેષ્ઠ જોઈએ'' – એ કલાકારનો આદર્શલેખ છે અને જીવનઘડતરનો અગ્રસિદ્ધાંત છે. મારે હાથે કાચું કામ નહીં શોભે. મારી મર્યાદાઓ તો છે જ; પણ એમાં રહીને મારાથી જેટલું સારામાં સારું કામ થઈ શકે એટલું હંમેશ વ્યવહારમાં ઉતારવાનો મારો આગ્રહ રહેશે. મારું કામ છે એટલે મારા

પ્રમાણમાં ઉત્તમ જ હોય.

યુવાન માઈકલ ઍંજેલોની કેટલીક શિલ્પકૃતિઓ ચોરાઈ અને બીજાના નામે વેચાઈ, ત્યારે એને ખૂબ લાગી આવ્યું અને જે મૂર્તિ પોતે ઘડી રહ્યા હતા એના ઉપર જ મોટા અક્ષરોથી પોતાનું નામ કોતરી દીધું. પણ એ ઉપાય બેહૂદો લાગતાં એમણે મનસૂબો કર્યો કે, મારી એક-એક કૃતિ હવે પછી એવી થશે કે તે જોતાંવેંત એ માઈકલ ઍંજેલોની જ છે એની સૌ કોઈને પ્રીતિ થઈ જશે. સ્થૂળ અક્ષરોથી નહીં, પણ મારો પ્રાણ મારી દરેક કૃતિમાં રેડીને હું તે મારી કૃતિ તરીકે ઓળખાવીશ. અને ખરેખર, આજના કલાનિષ્ણાતો પણ માઈકલ ઍંજેલોની એક-એક મૂર્તિમાં અને એક-એક ચિત્રમાં એમની આગવી છાપ પારખી શકે છે.

મારા જીવનઘડતરમાં, મારા અંતરના ચિત્રમાં પણ એવી છાપ ને એવી કારીગરી જોઈએ. 'કોપીરાઇટ'ના કાયદાને જોરે નહીં, પણ મારા આત્માના પ્રભાવથી મારું કામ ને મારું જીવન ખરેખર મારાં જ છે એ હું સિદ્ધ કરી દઈશ. મારી સહી ન હોય તો યે કાગળ મારો છે એમ વાંચનારને થાય એવી રીતે હું લખીશ. ભજનની છેલ્લી કડીમાં ''ભણે નરસૈયો'' ન આવે તોય ભજન નરસૈયાનું જ છે એવી પ્રીતિ આપોઆપ થાય એવી રીતે મારું જીવનકાવ્ય હું રચીશ.

કેટલું કરો છો એ નહીં, પણ કેવી રીતે કામ કરો છો એ મુદ્દાની વાત છે. કામની 'વિપુલતા' નહીં પણ 'શ્રેષ્ઠતા' સાધવાનો આદેશ છે. ફ્રાંસના અગ્રણી તત્ત્વચિંતક સાર્ત્રની આગળ તેમના એક શિષ્યે ફરિયાદ કરી કે, ''આપે પ્રમાણમાં ખૂબ ઓછાં પુસ્તકો લખ્યાં છે.'' ત્યારે એમણે જવાબમાં કહ્યું, ''મેં લખ્યું છે તો ઘણું, પરંતુ મારા લખાણનો ફક્ત પાંચમો ભાગ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.'' અને ઉમેર્યું : ''જો મારાં બધાં જ લખાણો મેં પ્રગટ કર્યાં હોત તો મને આટલી ખ્યાતિ મળી ન હોત, અને તમે મારા શિષ્ય પણ ન હોત !'' એ શ્રેષ્ઠતાએ એમને સાક્ષરોના કીર્તિમંદિરમાં સ્થાન અપાવ્યું.

શ્રેષ્ઠની ઉપાસના એ કલામાં ને વિજ્ઞાનમાં, ધર્મમાં ને જીવનમાં વિજય અપાવનાર મંત્ર છે. લોકો મારું કામ જુએ કે ન જુએ, તેની કદર કરે કે ન કરે, મને શાબાશી આપે કે ન આપે, તો યે હું સંપૂર્ણ નિષ્ઠાથી અને મારી શક્તિના ઉચ્ચતમ ધોરણ મુજબ મારું એ કામ કરતો રહીશ. પરીક્ષા હોય કે ન હોય, તો યે હું સરખી રીતે વાંચીશ. ક્રિકેટ-મેચ ટ્રોફી માટેની હોય કે ખાલી 'મૈત્રી-રમત' હોય, તો યે હું સરખા ઉત્સાહથી રમીશ. સ્થૂળ વળતરની આશા નહીં, પણ મારા લાયક કામ કર્યાનો આત્મસંતોષ એ મારું પ્રેરકબળ હશે. મનના આ વલણને કલાકારો 'કલા ખાતર કલા', દાર્શનિકો 'કર્તવ્યબુદ્ધિ' અને ધર્મગુરુઓ 'નિષ્કામ કર્મ' કહે છે; પણ છે તો જુદી જુદી પરિભાષામાં એક જ સિદ્ધાંતનાં ભાષાંતર : કામને અર્થે જ કરેલું ઉત્તમ કોટિનું કામ.

પૂજામાં દેવમૂર્તિને ચોખા ચડાવે છે. એ ચોખાના દાણા અખંડ, અક્ષત હોવા ઘટે. સો સારા દાણા ભેગો એક તૂટેલો હોય તો 'ચાલશે' એમ માને તે સાચો પૂજારી નથી. આપણું જીવન પણ એક યજ્ઞ છે. દિવસે દિવસે, દાણે દાણે હૃદયમંદિરમાં બિરાજતા અંતર્યામીના ચરણની આગળ આપણું એક એક કાર્ય આપણે અર્પણ કરતા જઈએ છીએ. એવું એકએક કાર્ય વિશુદ્ધ, શ્રેષ્ઠ, અક્ષત રાખવાનો જેને દિલથી આગ્રહ ન હોય તે સાચો જીવનપૂજારી નથી.

- ફાધર વાલેસ

માર્ગદર્શક સ્તંભ : આ કૃતિનું અધ્યાપન કરાવતાં પહેલાં વર્ગના જુદાજુદા વિદ્યાર્થીઓમાં રહેલી જુદીજુદી કુશળતા વિશે સામૂહિક ચર્ચા કરવી. એ રીતે ક્યા વિષયમાં ક્યા વિદ્યાર્થી શ્રેષ્ઠ છે તેની માહિતી વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી મેળવી વિદ્યાર્થીઓને જ આપવી. ત્યારબાદ શ્રેષ્ઠતાનું મહત્ત્વ શિક્ષકે પોતાની રીતે ઉદાહરણો આપીને સમજાવવું.

મર્યાદાઓને સ્વીકારી તેને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરી જીવનમાં આગળ વધવા હંમેશાં તત્પર રહેવાની પ્રેરણા આપવી. પુરુષાર્થનો પારસમણિ પ્રારબ્ધને પલટવા સમર્થ છે તે અહીં આપેલા પ્રસંગો દ્વારા સ્પષ્ટ કરવું. દરેક કાર્ય મન લગાવીને આપણને પોતાને સંતોષ થાય તે રીતે કરી ઈશ્વરને સમર્પિત કરવાનો બોધ લેખક આપે છે, તેને સરળ શબ્દોમાં સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવો. 'આપણા ભાગ્યના ઘડવૈયા આપણે પોતે જ છીએ' આ મંત્રને વિદ્યાર્થીઓના મનમાં દઢ કરાવવો.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે પાઠમાં ક્યા ક્યા શબ્દો વપરાયા છે.

(૧) હવન (૨) શિક્ષિત (૩) નામના ૪) નિર્ધાર
(૫) વળાંક (૬) રત (૭) આગેવાન ૮) સીમા

સ.૨. નીચેના શબ્દપ્રયોગનો વાક્યમાં ઉપયોગ કરો.

૧) ખૂબ લાગી આવવું ૨) મનસૂબો કરવો ૩) પ્રાણ રેડવા
૪) પ્રેરકબળ પૂરું પાડવું ૫) કામમાં લીન થવું ૬) કદર કરવી

સ.૩. કૌંસમાં આપેલા શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને નીચેના શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ આપો : (કલાનિષ્ણાત, આદર્શલેખ, શિલ્પકાર, પ્રેરકબળ, પરિભાષા, અંતર્યામી)

૧) પથ્થરમાંથી મૂર્તિ કોતરનાર.......................
૨) દરેકના અંતરની વાતો જાણનાર ....
૩) જીવનઘડતર માટે પોતે અપનાવેલો ચોક્કસ સિદ્ધાંત ....
૪) કોઈપણ શબ્દને સ્પષ્ટ કરતી, સમજાવતી વ્યાખ્યા........................
૫) પોતાની કુશળતાને શ્રેષ્ઠ કક્ષા સુધી લઈ જનાર ....
૬) આત્મસંતોષ મેળવવાનું મનનું વલણ ....

સ.૪. અર્થ બદલ્યા વગર નીચેનાં વાક્યોનું હકારાત્મક કે નકારાત્મક વાક્યોમાં રૂપાંતર કરો.

અ) વિશ્વવિખ્યાત કલાકારોની કૃતિ શ્રેષ્ઠ હોય છે.
આ) ઉત્સાહથી કરેલું કાર્ય સફળતાને વરે છે.
ઇ) તુલના કરતી વખતે સ્થૂળ વિચાર ન કરાય.
ઈ) ભગવાન નિષ્કામ કાર્યનું ફળ આપે છે.
ઉ) અક્ષરજ્ઞાન ન ધરાવતા લોકોને નિરક્ષર કહેવાય છે.

સ.૫. તમે જાણતા હો તેવા માત્ર બે-બે નામ લખો.

૧) દાર્શનિકો ૨) વૈજ્ઞાનિકો ૩) ચિત્રકારો ૪) ધર્મગુરુઓ ૫) ખેલાડીઓ ૬) શિલ્પકારો

સ.૬. યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી નીચેનાં વિધાનો પૂર્ણ કરો.

૧) યુવાન માઈકલ એંજેલોએ પોતે ઘડતા હતા તે મૂર્તિ ઉપર મોટા અક્ષરે પોતાનું નામ કોતરી દીધું, કારણ કે..........

અ) તેમની શિલ્પકૃતિઓ ચોરાઈ ગઈ હતી.
આ) તેમની શિલ્પકૃતિઓ વેચાઈ ગઈ હતી.
ઇ) પોતાની શિલ્પકૃતિઓ બીજાના નામે વેચાવાથી તેમને દુઃખ થયું હતું.

૨) કલાનિષ્ણાતો માઈકલ એંજેલોની મૂર્તિ કે ચિત્રમાં તેમની આગવી છાપ પારખી શકે છે, કારણકે....
અ) તેમની કૃતિની નીચે તેમનું નામ હોય છે.
આ) તેમની કૃતિમાં તેમણે પોતાનો પ્રાણ રેડ્યો હોય છે.
ઇ) પોતાની કૃતિની નીચે તેમણે ‘કોપીરાઇટ’ લખેલું હોય છે.

૩) તત્ત્વચિંતક સાર્ત્રે પોતાના લખાણના પાંચમા ભાગનાં પુસ્તકો જ પ્રસિદ્ધ કર્યાં હતાં, કારણ કે...
અ) તેઓ શ્રેષ્ઠતામાં માનતા હતાં.
આ) તેમને વધારે શિષ્યો બનાવવા હતાં.
ઇ) તેઓ ખ્યાતિમાં માનતા હતાં.

સ.૭. ‘કામને અર્થે જ કરેલું ઉત્તમ કોટિનું કામ’ નીચેનાઓ માટે શું છે?

કલાકારો ધર્મગુરુઓ દાર્શનિકો

સ.૮. ‘શ્રેષ્ઠની ઉપાસના’ જે-જે ક્ષેત્રોમાં આપણને વિજય અપાવે છે તે ક્ષેત્રોનાં નામ લખો.

સ.૯. “મારું કામ ને મારું જીવન ખરેખર મારાં જ છે એ હું સિદ્ધ કરી દઈશ.” આ ઉક્તિને તમારા શબ્દોમાં સમજાવો.

સ.૧૦ નીચેના સમાસનો વિગ્રહ કરી તેનો પ્રકાર ઓળખો.

૧) જીવનઘડતર	૨) કીર્તિમંદિર	૩) કલાનિષ્ણાત
૪) આત્મસંતોષ	૫) વિશ્વવિખ્યાત	૬) જીવનયજ્ઞ
૭) દેવાલય	૮) હૃદયમંદિર	૯) ભવસાગર

સ.૧૧ રેખાંકિત શબ્દને ધ્યાનમાં રાખી તેના પરથી ભાવવાચક નામ બનાવી તે ખાલી જગ્યામાં લખો.

૧) કુશળ કારીગરની .... નજરે ચડ્યા વગર રહેતી નથી.

૨) અથાગ મહેનતને કારણે ભણેલા વિદ્યાર્થીઓનું.......... દીપી ઊઠે છે.

૩) બાળકો ભોળાં હોય છે. તેમનું ....બધાંને સ્પર્શે છે.

૪) શ્રેષ્ઠ માનવીઓ તેમની........ ના બણગા ફૂંકતા નથી.

૫) વિદ્યાર્થી ગણિતમાં કાચો હોવાથી............ રહી ગઈ છે.

3SP5XH

(ડ) ♦ **શાળામાં તમને સોંપવામાં આવેલું કોઈ પણ કાર્ય તમે કેવી રીતે કરશો તે સંક્ષિપ્તમાં જણાવો.**

(ઇ) પ્રકલ્પ

ઇન્ટરનેટ ઉપરથી શિલ્પકાર માઈકલ એંજેલો, ફ્રાંસના તત્ત્વચિંતક સાર્ત્ર અને ભારતના કોઈ પણ એક વૈજ્ઞાનિક વિશે માહિતી મેળવી તેમની વિશેષતા જણાવી સચિત્ર સુંદર પ્રકલ્પ તૈયાર કરો :

(ઈ) લેખન કૌશલ્ય

નિબંધ લેખન

કોઈ પણ નિબંધ લખતી વખતે નીચેની બાબતોનું અવશ્ય ધ્યાન રાખો.

★ આપેલા વિષયોમાંથી જે વિષય ઉપર તમે વધુમાં વધુ જાણતા હો તે જ વિષય લખવાનું પસંદ કરો.

★ તમારું લેખન મુદ્દાસર, સંક્ષિપ્ત અને બની શકે તેટલી સરળ ભાષામાં સ્પષ્ટ લખો.

વિષયાંતર ન થાય તેની વિશેષ કાળજી રાખો.

★ નિબંધની શરૂઆત આકર્ષક અને અસરકારક કરો.

★ વિષયની રજૂઆત સચોટ અને દરેક મુદ્દાને આવરી લઈને કરો.

★ અંતમાં કોઈપણ સૂત્ર, સુવિચાર, કહેવત, સુભાષિત લખીને તમારા નિબંધની ગુણવત્તાને ચરમસીમાએ પહોંચાડો.

★ કોઈ પણ બાબતનું પુનરાવર્તન ન થાય તેની કાળજી રાખો.

★ તમારા દરેક મુદ્દાનું વિવરણ અલગ ફકરામાં કરો.

★ શબ્દોના આડંબર કરવા કરતાં અને લાંબાં વાક્યો લખવા કરતાં સ્વાભાવિક અને સરળ શબ્દોમાં ટૂંકાં વાક્યો લખીને નિબંધને અસરકારક બનાવો.

વસંતનો વૈભવ

શિશિર ઋતુને વિદાય અને વસંત ઋતુનું સ્વાગત કરતાં એક કવિએ કહ્યું છે કે,

''આંબાડાળે ટહુકા કરતી કોયલરાણી બોલી,
વસંત આવી, વસંત આવી, હવે આવશે હોળી.''

વસંતઋતુને કોઈ 'ઋતુરાજ' કહે છે, તો વળી કોઈ 'ઋતુઓની રાણી' કહે છે. એ જે હોય તે પણ એટલું ચોક્કસ છે કે વસંતઋતુ સમગ્ર સૃષ્ટિમાં ચેતના અને પ્રસન્નતા ફેલાવતી હોવાથી બધી ઋતુઓમાં તેને શિરમોર ગણવામાં આવે છે. કુદરત સોળે કળાએ ખીલી ઊઠે છે, વૃક્ષો મહેકી ઊઠે છે, જંગલો દીપી ઊઠે છે, લોકોનાં હૈયાં આનંદના હિલોળે ચઢે છે, પંખીઓ કલરવ કરીને પોતાની ખુશી વ્યક્ત કરે છે, ઉદાસીનતાનું નામોનિશાન મટી જઈ આનંદ આનંદ છવાઈ જાય છે. વસંતઋતુની હવાનો જાદુઈ સ્પર્શ થવાથી સજીવ-નિર્જીવ બંનેમાં ચેતનાનો સંચાર થાય છે.

શરૂઆતની પંક્તિ જણાવે છે કે, કોયલ મધુર કંઠે વસંતના આગમનને વધાવે છે, મોર-બપૈયાં, કોયલને સાથ આપતા હોય તેમ તેનાં સ્વાગતનાં ગીતો લલકારતાં હોય છે. માત્ર પંખીઓ જ શા માટે? વૃક્ષોમાં પણ આંબાનાં વૃક્ષો પર મંજરી મ્હોરી ઊઠે છે. ફૂલોના છોડોથી બગીચાઓની સુંદરતાને ચાર ચાંદ લાગી જાય છે. ડાળીએ ઝૂલતાં ફળો વસંતની શોભાનાં પ્રતીકો બની રહે છે. ભમરાઓના ગુંજારવથી વાતાવરણ સંગીતમય બની જાય છે. તો રંગબેરંગી પતંગિયાંઓ અને મધમાખીઓ ફૂલોના રસની મોજ માણવામાં મશગુલ બની જાય છે. સરોવરોમાં ખીલેલાં કમળો અને અન્ય જલચરો ખુશમિજાજ બનીને નિજાનંદ માણે છે. ચારેબાજુ બસ વસંતનું જ સામ્રાજ્ય છવાઈ જાય છે.

વસંતના વૈભવનો આનંદ માણવામાં મનુષ્ય પણ પાછળ શા માટે રહી જાય? ખાખરાનાં વૃક્ષો ઉપર ઉગતાં કેસુડાંનાં લાલચટ્ટાક ફૂલોના રંગથી પિચકારીઓ ભરી એકબીજાના માત્ર શરીરને જ નહિ પરંતુ મનને પણ રંગી નાંખે છે. એ રીતે સ્નેહની લ્હાણી કરે છે. વસંતઋતુમાં માણેલી મોજનો પડઘો ફાગણના ફાગમાં ઝીલાય છે. ખરેખર, વસંતઋતુ એટલે જીવનનો ઉલ્લાસ, હૈયાનું હેત અને મનના મહેરામણનો છલકાતો વૈભવ. બસ,

''અત્ર તત્ર સર્વત્ર આનંદ જ આનંદ !''

વસંતપંચમી, હોળી-ધૂળેટી જેવા તહેવારોને સાથે લાવતી વસંતઋતુ આપણને ઉલ્લાસમય જીવન જીવવાનો સંદેશો આપે છે. વાતાવરણને તાજગી અને ઉલ્લાસથી હર્યુંભર્યું કરી દે છે. આવી વસંતઋતુનો વૈભવ કવિઓની કલમને અને ચિત્રકારોની પીંછીને ગજબની પ્રેરણા આપે છે. અને નવી નવી કલ્પનાઓથી રંગી દે છે. સાચે જ, વસંતઋતુ પ્રભુના વરદાન સમી છે.

વસંતઋતુ પોતાના સામર્થ્યથી જગતમાં સુંદરતાનો રસથાળ ઠાલવી દઈને આબાલવૃદ્ધ સહુને ખુશીઓના હીંચકે હીંચોળે છે. માટે જ આપણા મૂર્ધન્ય કવિ ઉમાશંકર જોષીએ કહ્યું છે કે,

''મારા પાલવને છેડલે રમતા કે વાયરા વાયા વસંતના;
હું ના જાણું કેમ હૈયાને ગમતા કે વાયરા વાયા વસંતના.''

ઊછીની પાંખથી કોઈ આકાશમાં ઊડી શકતું નથી.

૧૦. પપ્પા ક્યારે મળશે?

જનક દવે : ભાવનગરના વતની જનક દવે એક પીઢ અને અનુભવી રંગકર્મી છે. નાટ્યશાસ્ત્રના જ્ઞાતા તથા બાળકોના સાચા મિત્ર એવા જનકભાઈએ ગિજુભાઈના પ્રસંગાત્મક ગદ્યને નાટ્યાત્મક રૂપ આપ્યું છે. તે નાટ્યસાહિત્ય એટલું સુંદર છે કે રંગભૂમિ અથવા ટેલિવિઝનમાં નાની ફિલ્મોના રૂપમાં પણ રજૂ કરી શકાય. તેઓ પોતે બાળનાટકોની શિબિરમાં બાળક બની જાય છે. અમદાવાદની ગુજરાત કોલેજના નાટ્ય વિભાગના અધ્યક્ષ તરીકે તેમણે ફરજ બજાવેલી છે. 'દેહનો દુશ્મન' અને 'બાળ ઊર્મિકાવ્યો' તેમની પ્રસિદ્ધ કૃતિઓ છે. 'નટનું પ્રશિક્ષણ' તેમની અનુવાદિત કૃતિ છે.

સૂર કૃતિનો : પ્રસ્તુત કૃતિમાં બાળઉછેરની સાચી શીખ અસરકારક રીતે રજૂ થયેલી છે. એક વ્યસ્ત ડૉક્ટર બીજાના દર્દ દૂર કરે છે. પરંતુ પોતાનાં સંતાનોને સમય આપી શકતા નથી તેથી તેઓ હિજરાય છે તે જોઈને તેમના હૃદયમાં ઘણો વલોપાત થાય છે.

મા-બાપને સન્માર્ગે વાળવાનું કાર્ય બજાવતા 'દાદા' ના પાત્રને લીધે આ ભવાઈ નાટક જીવંત અને બાળભોગ્ય બન્યું છે. નાટકના દરેક સંવાદો મર્મસ્પર્શી છે. આ કૃતિ દ્વારા બાળ કલાકારોને નર્તન, ગાયન અને અભિનયની એક સાથે તક મળી રહે તેવું સુંદર સંયોજન તેમાં છે.

પાત્રો : દાદા, બાળરંગલો, બાળરંગલી, ડૉક્ટર, ડૉક્ટરની પત્ની, લાલો (સૌથી નાનો પુત્ર) ડૉક્ટરના બીજા બે પુત્રો.

(દાદા ઘૂમતા, ફરતા, પગના ઠેકા દેતા, આજુબાજુ જોતા....)

દાદા : પપ્પા ક્યારે મળશે (૨) જાણો છો કોઈ જાણો છો (૨)
બોલો પપ્પા ક્યારે મળશે? (૨)
હું જાણું છું તમને કહીશ પણ હમણાં મૂંગો રહીશ.
(તમને) સમય પાકતાં કહી દઈશ. (૨)

(રંગલો-રંગલી ગાતાં ને નાચતાં કૂદતાં આવે છે.)
અમે રમતાં ભમતાં રંગલો રંગલી
જઈએ બાળક સાથે ગલી ગલી (દાદા જોઈને)

દાદા : મારાં નાનકડાં દોસ્તો આ બાજુ આવતા લાગે છે. હવે રમતની રંગત જામશે. સંતાઈને હું જોઉં.

બાળ રંગલો : હું તો છું ભઈ બાળરંગલો
માથે ટોપી (આ) મોટો ડગલો (૨)
તતથૈ તતથૈ તતથૈ તતથૈ
નાચું થનક થૈ; નાચું થનક થૈ
ધાગિન તિનક ધિં ધાગિન તિનક ધિં (૨)
ઓ મારી નાની રંગલી -બકલી
અહીં આવી જા, જલદી જલદી

બાળ રંગલી : હું રંગ-રંગલી રંગલી

(જાણે) નાની હું તો ઢીંગલી (૨)
મારી મા તો કે છે કીકલી
ને રંગલો કે' છે બકલી

રંગલી : અરે નાના મારા રંગલા, ઓ રંગલા !
બોલ તારે શું કામ પડ્યું છે, મારું ભલા?

રંગલો : શોધી કાઢ્યા, ખોળી કાઢ્યા.

રંગલી : શું માલ, ખજાના, પૈસા, નાણાં?
કે ખાલી અમથો ગાય છે ગાણાં?

રંગલો : અરે મળી ગયા મને જોઈને હસી ગયા.
ને સહુના મનમાં વસી ગયા. (૨)
એ ફરતાં દૂર ક્યાંક ચાલી (ચાલ્યા) ગયા.

રંગલી : પણ કોણ?

રંગલો : દાદા.

રંગલી : તો તો દાદાગીરી કરશે, ચાલો, અહીંથી ભાગીએ.

રંગલો : અલી, આ તો આપણાં સહુના દાદા. પેલા બાલમંદિરના વાર્તાવાળા દાદા.

રંગલી : એમ બોલને, એ તો મારા દાદા
જેને ખોળે બેસીને મેં ચેવડો-પેંડા ખાધા.

રંગલો : વાતોનાં તું વડાં ન કર
દાદાની તું શોધ કર

રંગલી : દાદા, દાદા આવો રે, અહિયાં રમવા આવો રે
(દાદા) વાર્તા-ગીત લલકારો રે (૨)
(તમે) આપો સહુને લહાવો રે (૨)

દાદા : આવી ગયો ભઈ આવી ગયો,
સંતાઈને વાતો સાંભળી ગયો,
રંગલીના ચાળે હસી ગયો,
હસતાં ત્યાંથી ખસી ગયો.

રંગલો : રંગલી, મેં તો શોધી કાઢ્યા' તા. (૩)
તારી પાસે શોધાવવા' તા
પણ દાદા, એ તો કહો, ''પપ્પા ક્યારે મળશે?''
એવું બોલતા'તા, તે કોના પપ્પા હેં?

દાદા : આપણે કાલે મારા ઘરે પેલા ખેલની, વેશની તૈયારી નહોતા કરતા?
એ અહીં લોકો સામે કરવાનો છે, તારા સવાલનો જવાબ એમાં મળી જશે.

દાદા : કહેવી એક ડૉક્ટરની વાત,
જે કામ કરતાં'તા દિન ને રાત
(સવારના) વાગ્યા ના હોય સાત (૨)
(ત્યારથી) બહાર જવાની વાત (૨)

(નર્તન) ધિનાંક ધિના, તિનાક તિંના (૩)

રંગલો : એકવાર નીકળ્યા ઘરની બહાર
(પછી) આવતાં થાય બપોરના બાર
પોતાના દવાખાનામાં (ના) દર્દીઓનો પાર (૨)
ઘરમાં બાળકો રાહ જુએ, આવતાં લાગે વાર (૨)
થૈયા થૈયા તાક થૈ ! (૨)

રંગલી : થયા થાકથી હોય નરમ
ઘરમાં માગે ભોજન ગરમ;
પત્નીને નાકે આવે દમ;
ના ડૉક્ટર પાળે કોઈ નિયમ
(નર્તન) ધા ધિનાં, ધાતિંના (૩)

દાદા : એવી મીઠી ડૉક્ટરની વાણી
: જે દર્દી લાવે ઝાઝા તાણી
થાતી એથી ધૂમ કમાણી
પણ ઘરમાં સૌની થાતી ધાણી.

બાળરંગલો : બાળકો હોય નિશાળે
એ ક્યાંથી પપ્પાને ભાળે?
એથી રમવા ગલૂડિયાં પાળે,
અરે, રજાયે એકલા ગાળે (૨)
(નર્તન) ધિં ધિં તક તક, ધિં ધિં તક તક (૩)

દાદા : જરૂર ડૉક્ટર દર્દીને ભૂલે
પણ કલબે જવાનું ના ભૂલે,
રોજ બ્રીજ, બિલિયર્ડ એ રમવા જાય,
રમતાં (રાતના) બાર વાગી જાય (૨)

રંગલી : સાંજના રસોઈ તો વહેલી થાય
બાળકો (વહેલાં) ખાવા બેસી જાય (૨)
પપ્પા રાત્રે આવી મોડા ખાય
એથી મળવાનો ના પત્તો ખાય.

રંગલો : ઘરમાં સૌથી નાનો લાલો
લાગતો ડૉક્ટરને બહુ વહાલો,
રાત્રે આવી ઊંઘી ગયેલા, લાલાને પંપાળે
માથે એના હાથ ફેરવી, બચી દેતા ગાલે
લાલાની વ્હાલી વાતો એ પત્નીથી જાણી લે,

રંગલી : મોટાં બાળકો વહેલાં જાગતાં
(એથી) પપ્પાને એ મળતાં (૨)
પપ્પા પણ સાથે ભળતા; ને ગેલ ગમ્મત એ કરતા.

દાદા : એક રવિવારની વાત છે.
સહુ અગાશીયે બેઠા છે
લાલો ડૉક્ટરને ખોળે બેઠો છે
ચાલાકીથી ખોળે પેઠો છે.

રંગલો : બહુ બોલકો એ નાચતો કૂદતો
ને હઠ કરી નિશાળે (એ) જાતો; (૨)
ત્યાં કાલી વાતો ખૂબ કરતો
એથી શિક્ષકને (એ) બહુ ગમતો (૨)

રંગલો : તો મળો લાલાના પપ્પાને, ને મમ્મીને અમે બાજુમાં ખસી જઈએ.
(અગાશીમાં બેઠા છે તે દશ્ય)

લાલો : (ડૉક્ટરની દાઢી પર હાથ ફેરવતાં) હેં કાકા, તમે કોઈક કોઈક વાર જ કેમ આવો છો? બાલમંદિરમાં શનિવારે રજા હોય છે, તે દિવસે સવારથી જ આવતા હો તો કેવી મજા પડે? આખો દિવસ ગમ્મત થાય.

ડૉક્ટર : અરે ગાંડા, હું રોજ અહીં જ હોઉં છું. આ ઘરમાં જ રહું છું.

લાલો : ના, ના ખોટી વાત, તમે ખોટું બોલો છો. આવતા હો તો હું તમને જોઉં ના?

ડૉક્ટર : તું જાગે એ પહેલાં મારે વિઝિટે બહાર જવું પડે છે.

લાલો : આટલા બધા વહેલા?

ડૉક્ટર : દર્દીને તપાસવા વહેલા જવું પડે ને?

લાલો : અહીં રહો છો, તો પછી ઘરે ક્યારે આવો છો?

ડૉક્ટર : બપોરે જમવા આવું પણ એ વખતે તમે બધાં નિશાળે ગયા હો.

લાલો : (મમ્મી તરફ) હેં મમ્મી, આ વાત સાચી છે? મમ્મી કેમ બોલતી નથી? હું પોલ પકડી પાડીશ – હોં? એક દિવસ બાલમંદિર નહીં જાઉં, એટલે મને બધી ખબર પડી જશે.

ડૉક્ટર : શનિવારે તો રજા હોય છે ને?

લાલો : હા, પણ ગયા શનિવારે તો અમે માસીના ઘરે ગયેલાં અને તે પહેલાના શનિવારે બાળમંદિર ચાલું હતું.

મમ્મી : ને વચ્ચે બે શનિવાર તમે બહારગામ ગયેલા, લાલાનું કહેવું સાચું છે. છેલ્લા બે મહિનાથી શનિવારે તમે ભેગા થતા જ નથી.

ડૉક્ટર : બરાબર

લાલો : શું બરાબર ! તમે તો રાતે ય દેખાતા નથી. મોટા ભાઈ, મોટી બહેન અમે સૌ સાથે જ જમીએ છીએ પણ ત્યારે તમે નથી હોતા.

મમ્મી : (કટાક્ષમાં) બેટા, રાતે તો એ કલબમાં રમવા જાય છે. એ આવે ત્યારે તો તું ઊંઘતો હોય છે. અરે ક્યારેક બહુ મોડા આવે છે.

ડૉક્ટર : સીમા, તે લાગ જોઈને કુકરી મારી મને હરાવી દીધો? (સ્વગત) હું આખો દિવસ દોડધામ કરી, ઘસડ બોળા કરી ખેંચાઈ રહું છું. એ કોના માટે? આ મારાં લાડકાંઓ માટે ને? મેં આ બધાંને શું આપ્યું? એમના બાળ જીવનમાં રસ લીધો? એની સાથે હસ્યો, રમ્યો? મેં જ આનંદનો લહાવો ગુમાવ્યો. પેલા મોટાઓ પણ મારાથી દૂર દોસ્તોમાં રમ્યા કરે છે, કાં તો માસીને ત્યાં રોકાઈ જાય છે. ના, હવે એવું નહિ ચાલે.

લાલો : (ફરી દાઢી પસવારતાં) એ પપ્પા, કેમ બોલતા નથી? ગમ્મત કરી હસાવો ને? તમે તો પાછા કેટલાયે દિવસે દેખાશો.

ડૉક્ટર : (સ્વગત) આનાં આ તીર જેવા વેણથી મારું હૈયું ચીરાઈ ગયું. (મોટેથી) જો લાલા, હું હવે રોજ, રોજ આવીશ ને તારી સાથે ગમ્મત કરીશ, બસ? ચાલો આપણે બુચ્ચા કરી લઈએ.

લાલો : (પપ્પાને ગળે બાઝી પડી) રોજ રોજ આવશો તો હું રોજ તમને એક ચોકલેટ આપીશ. (સૌ હસી પડે છે)

ડૉક્ટર : લાલા બેટમજી, તમને વચન આપું છું.

લાલો : શું?

ડૉક્ટર : હું રાતે ક્લબમાં નહીં જાઉં પણ સીધે સીધો ઘરે આવીશ. પછી આપણે સાથે ફરવા જઈશું. મજા કરશું.

મમ્મી : છોકરાં મોટાંને સુધારે તે આનું નામ.

લાલો : મમ્મી તું શું બોલી?

મમ્મી : કંઈ નહિ. એમ કીધું કે લાલાજીએ પપ્પાને પકડી પાડ્યા.

લાલો : તો બરાબર. આમ જુઓ. અરે મમ્મી, પપ્પા આમ જુઓ તો આ તરફ. જુઓ પેલા બાલમંદિરના વાર્તા કહેતા વાર્તા દાદા આવ્યા અને એની પાછળ પેલાં હસતાં નાચતાં (૨) મારાં ફારસિયા દોસ્તો આવે છે એમનાં મોઢાં તો જુઓ. (ખડખડાટ હસી પડે છે)

લાલો : દાદાજી, તમે ક્યાં હતા; શું કરતા' તા?

દાદા : હું દૂર દૂર ઊભો' તો
ખેલ તમાશો જોતો' તો
જોઈને મનમાં હસતો' તો
ને મનમાં નક્કી કરતો' તો.

મમ્મી-પપ્પા : શું?

લાલો : શું?

રંગલી : દાદાજીનો બાળ ઇલમ
એમાં સહુને પડે ગમ
વડીલોના ભાંગે ભ્રમ
(એ) બાળપ્રેમી થાય એકદમ (૨)

રંગલો : આવા દાદા ઘેર ઘેર હોય
બાળકને ના ચિંતા કોઈ,
દાદા જે કાંઈ કરતા હોય,
વડીલો પણ એ વર્તે જોઈ.

લાલો : પણ દાદા કરશે શું?

દાદા : હું ઘરે ઘરે જઈશ
ને મા-બાપોને કહીશ
ભલે અપમાન (એનાં) સહીશ; (૨)
પણ સાચી વાત હું કહીશ (૨)

રંગલી : બાળકોને સમજો, એમની સાથે રમજો.
વ્હાલ એમને કરજો. (એની) વાત મનમાં ધરજો(૨)

રંગલો : (તમે) કામકાજ પર કાબુ રાખો
ને થોડો સમય બાળકોને આપો.

રંગલી : બાળકો ! આવું જો મોટાં કરશે.
તો પપ્પા રોજ રોજ મળશે.

રંગલો : જેવી વાર્તા એવો વેશ
અમે રચ્યો (તો) બાળદેશ
મોઢે લગાડી, લાલી-મેશ (૨)
(અમે) ભજવી નાખ્યો ભવાઈ વેશ (૨)

દાદા : જે બાળકોને મન ધરશે

એને સારાં ફળ તો મળશે
એ ઘરમાં કિલ્લોલ કરશે.
ને મન (એ) આનંદે ભરશે (૨)
તાક થૈયા થૈયા તાક થૈ.
(દાદા, રંગલો, રંગલી નાચતાં જતાં જતાં)
આવજો ભઈ આવજો
આપણે પાછાં મળીશું
(ને) નવો વેશ અહીં રમશું (૨)
ને આવું કંઈક કરશું.
આવજો ! આવજો, આવજો, આવજો (૩)

– જનક દવે

માર્ગદર્શક સ્તંભ :- આ કૃતિનું અધ્યાપન કરાવતાં પહેલાં વિદ્યાર્થીઓને નાટક અને ભવાઈના સ્વરૂપનો મૌખિક પરિચય કરાવવો જરૂરી છે. પ્રસ્તુત નાટક ભવાઈના રૂપમાં આપેલું છે. નાટકના વિષયવસ્તુને સ્પષ્ટ કરવા મોટાં શહેરોના ધમાલ અને ધાંધલભર્યા જીવનને વ્યક્ત કરવા લઘુ પ્રશ્નોની મદદથી ચર્ચા કરવી. મધ્યમવર્ગના કે સામાન્ય લોકો પોતાના અને પોતાના પરિવારનું પેટ ભરવા વહેલી સવારથી મોડી રાત સુધી સતત મહેનત કરે ત્યારે માંડ માંડ ઘરનું ભરણપોષણ કરી શકે છે. તેમાં પોતાનાં સંતાનો, પરિવાર કે વૃદ્ધ માબાપને પણ આપવો જોઈએ તેટલો સમય આપી શકતા નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં પ્રસ્તુત પાઠને પ્રશ્નો તેમજ ચર્ચાના માધ્યમથી સમજાવવો અને ડૉક્ટરના પ્રામાણિક અને નિખાલસ સ્વભાવની યોગ્ય કદર કરી એ સમજાવવું કે દરેક સમસ્યાનો ચોક્કસ ઉપાય હોય જ છે. તેથી ગમે તેમ કરીને આપણે બધાંએ દિવસમાં એક વખત તો સમગ્ર પરિવાર સાથે થોડો સમય વીતાવવો જ જોઈએ. તે બાબત ઉપર પ્રકાશ પાડવો. બાળકોને ભવાઈના સ્વરૂપનો ચિતાર આપવા માટે શક્ય હોય તો આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવતી ગુજરાતી ફિલ્મ 'ભવની ભવાઈ' બતાવવી.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે પાઠમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) ગીત............	(૨) ચૂપ	(૩) મિત્ર ....
(૪) હૃદય............	(૫) છૂપાઈ............	(૬) ફિકર ....

સ.૨. પાઠમાંથી શોધીને લખો :

(અ) પ્રાસયુક્ત શબ્દોની જોડી (બ) ગેલ-ગમ્મત જેવા જોડશબ્દો

સ.૩. કાઢ્યા'તા - કાઢ્યા હતા. આવા અન્ય શબ્દો પાઠમાંથી શોધીને લખો.

સ.૪. રૂઢિપ્રયોગ અને તેના અર્થની યોગ્ય જોડી બનાવો.

'રૂઢિપ્રયોગો'	'અર્થ'
૧) વાતોનાં વડાં કરવાં	અ) છૂપી વાત જાહેર કરવી.
૨) નાકે દમ આવવો	આ) આશા ખોટી સાબિત થવી.
૩) પોલ પકડી પાડવી	ઇ) નકામી વાતો કરી સમય બગાડવો.
૪) ભ્રમ ભાંગવો	ઈ) આકરી મહેનત કરવી.
૫) ઘસડબોળા કરવા	ઉ) ખૂબ મુશ્કેલી પડવી.

સ.૫. નીચેના શબ્દસમૂહોનો ઉપયોગ કરી યોગ્ય વાક્ય બનાવો. .

૧) ધૂમ કમાણી કરવી ૨) વચન આપવું ૩) દોડધામ કરવી
૪) તમાશો જોવો ૫) દાદાગીરી કરવી

સ.૬. નાટકના પાત્રોના નામ લખો.

૧)

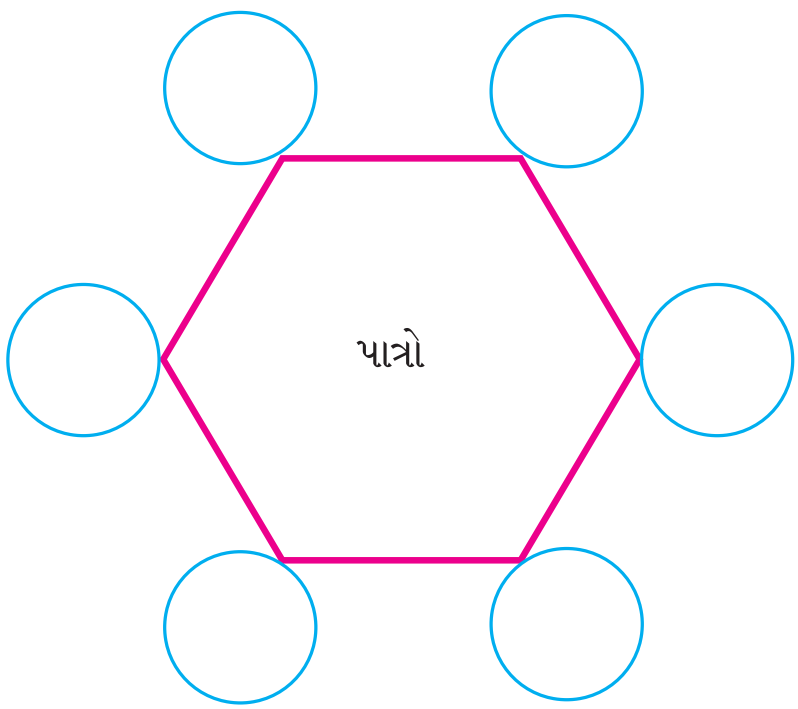

૨) ડૉક્ટરની દિનચર્યા લખો.

સવારે

બપોરે

રાતે

સ.૭ યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી વાક્ય ફરીથી લખો :

(૧) બાળ રંગલાએ .... પહેર્યું છે.

અ) માથે ટોપી અને મોટો ડગલો

આ) ધોતિયું અને ઝભ્ભો

ઇ) પેન્ટ અને શર્ટ

(૨) બાળકો પપ્પાને મળી શકતા નહોતા કારણકે ....

અ) પપ્પા બહારગામ રહેતા હતા

આ) રાત્રે મોડા ઘેર આવતા હતા

ઇ) બાળકો માસીને ઘેર ગયા હતા

(૩) નાનકડા લાલાએ ડૉક્ટરને .... કહી બોલાવ્યા.

અ) કાકા

આ) દાદા

ઇ) મામા

સ.૮ નીચેનાં વાક્યો કોણ કોને અને ક્યારે કહે છે તે લખો.

(૧) ''હેં કાકા, તમે કોઈક, કોઈક વાર જ કેમ આવો છો?''

(૨) ''સીમા, તે લાગ જોઈને કુકરી મારી, મને હરાવી દીધો.''

(૩) ''તમે કામકાજ પર કાબુ રાખો, ને થોડો સમય બાળકોને આપો.''

સ.૯. વ્યસ્ત ડૉક્ટરનું હૃદય પરિવર્તન કેવી રીતે થયું? તે તમારા શબ્દોમાં લખો.

સ.૧૦ અ) નીચેના શબ્દોની જાતિ બદલો.

રંગલો, પત્ની, ઢીંગલી, બકલી, માસી

બ) અધોરેખિત શબ્દોમાંથી (નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ) ઓળખો.

૧) મારી મા તો કે' છે કીકલી

૨) એવી મીઠી ડૉક્ટરની વાણી

૩) બહુ બોલકો એ નાચતો કૂદતો

૪) ને હઠ કરી નિશાળે એ જાતો.

(ડ) ♦ તમે તમારાં માતા, પિતા સાથે દરરોજ અથવા શનિ-રવિમાં કેવી રીતે સમય વિતાવો છો તે વર્ગમાં કહો.

(ઇ) પ્રકલ્પ

ઇન્ટરનેટ ઉપરથી 'ભવાઈ' અને 'નાટક' વચ્ચેનો તફાવત શોધીને તેને દર્શાવતું એક ભીંતપત્રક તૈયાર કરો.

(ઈ) વિશેષ વાંચન

ગુરુનો સંદેશો

એક ગામમાં એક માણસ પોતાના પાળેલા પોપટ સાથે રહેતો હતો. એક દિવસ એ બીજે ગામ જવા નીકળતો જ હતો, ત્યાં તેનો પાળેલો પોપટ બોલ્યો, ''માલિક, તમે જે ગામે જવાના છો, ત્યાં જ મારા ગુરુ રહે છે. તમે મારો એક સંદેશો તેમને આપશો?''

માણસ કહે, ''હાસ્તો. શો સંદેશો છે?''

પોપટ પાંજરામાં પૂરાઈને કંટાળી ગયો હતો. તે આઝાદ થવા ઇચ્છતો હતો. તેણે સંદેશો આપ્યો, ''આઝાદ હવામાં શ્વાસ લેનાર ગુરુજીને એક બંદીવાન પોપટની સલામ !''

પોપટનો માલિક બીજે ગામ પહોંચ્યો. તે પોપટના ગુરુ પોપટને મળ્યો અને પોતાના પોપટે મોકલેલ સંદેશો આપ્યો. સંદેશો સાંભળતાં જ ગુરુ પોપટ ઢળી પડ્યો અને તેનું પ્રાણપંખેરું ઊડી ગયું.

પોતાનું કામ પત્યું એટલે પોપટનો માલિક ઘેર પાછો ગયો. માલિકે પોપટને વાત કરી. ''તારો સંદેશો સાંભળતાં જ તારા ગુરુ ઢળી પડ્યા અને ગુજરી ગયા.''

પાળેલા પોપટે આ વાત સાંભળી કે તરત જ એ પણ ઢળી પડ્યો. માલિક તો ખૂબ દુઃખી થઈ ગયો. એણે પોપટને પાંજરામાંથી બહાર કાઢીને કચરાપેટીમાં ફેંકી દીધો.

કચરા ટોપલીમાંથી નીકળીને તરત જ પોપટ ઊડી ગયો. ઊડતાં ઊડતાં બોલવા લાગ્યો, ''મારા ગુરુએ મને શીખવ્યું કે આઝાદી જોઈતી હોય તો પહેલાં મરતાં શીખ.''

સ.૧. લખો :

૧) પાળેલા પોપટે મોકલેલો સંદેશો

૨) ગુરુ પોપટે મોકલેલો સંદેશો

સ.૨. કહો.

૧) પોપટના સંદેશાની આપ-લે કરનાર..............

૨) ગુરુને સંદેશો મોકલનાર.............

૩) પાળેલા પોપટને આઝાદી મેળવવાનું શીખવનાર.......

સ.૩. રૂઢિપ્રયોગોનો અર્થ લખો :

૧) પ્રાણપંખેરું ઊડી જવું. ૨) ઢળી પડવું ૩) બલિદાન આપવું

સ.૪. ''આઝાદી જોઈતી હોય તો પહેલાં મરતાં શીખ.'' આ વાક્યને તમારા શબ્દોમાં સમજાવો.

ગુરુ શિષ્યને મુશ્કેલીમાંથી માર્ગ બતાવે છે.

★ ખોલો મનની બારી

(મિત્રો, ચાલો એક રમત રમીએ : સૌ પ્રથમ નીચે આપેલા પ્રસંગો કે ઘટનાઓ લખીને કાપલીઓ તૈયાર કરો. દરેક કાપલીઓ એક ટોપલીમાં ગડી કરીને મૂકો. દરેક વિદ્યાર્થી વારાફરતી આવશે. એક કાપલી ઊંચકશે અને તે કાપલીમાં લખેલી સૂચના પ્રમાણે પોતાના મનની વાત કહેશે.

૧) તમારા આચાર્ય તમને શાળામાં સુધારો કરવાનું કોઈ સૂચન કરવાનું કહે તો તમે કેવું સૂચન કરશો તે કહો.

૨) તમારાથી કોઈ ભૂલ થઈ જાય ત્યારે તમે અનેક બહાના ઉપજાવી કાઢો છો. શા માટે તે કહો.

૩) 'ટાઈમ-મશીન' માં બેસીને તમે ભૂતકાળ કે ભવિષ્યકાળમાં ગમે તેટલે દૂર સુધી જઈ શકતા હો તો તમે ક્યાં જવાનું પસંદ કરશો તે કહો.

૪) તમારી નાની બહેન તમને જ આદર્શ માની તમારું અનુકરણ કરતી હોય તો તમે તેની સાથે કેવું વર્તન કરો તે કહો.

૫) ઘરના કામોની વહેંચણી તમારે કરવાની હોય તો તમે પોતે ક્યા ક્યા કામ સંભાળશો તે કહો.

૬) તમારી સૌથી અપ્રિય વ્યક્તિમાં રહેલા સારા ગુણો તમને ગમતા હોય તે ક્યા તે કહો.

૭) તમને મજા આવતી હોવા છતાં પણ તમે ગમતું નથી એવો દેખાવ કરીને તમારી સાચી લાગણી શા માટે છુપાવો છો તે કહો.

૮) તમારા પિતા તમને વધારે ભેટ આપે તે ગમે કે તમારી સાથે વધારે સમય ગાળે તે ગમે તે કહો.

૯) તમને આજે જ ખબર પડે કે તમારાં માબાપે તમને દત્તક લીધા છે. તો તમે કેવી લાગણી અનુભવો તે કહો. તમારો પ્રતિસાદ કેવો હશે તે કહો.

૧૦) તમને જેની બીક લાગતી હોય તે બાબતો તમારા મિત્રને જણાવો તો મિત્ર તમને અત્યાર કરતાં વધારે ચાહશે કે ઓછો ચાહશે તે કહો.

૧૧) તમને મોટા થવાની ઉતાવળ છે અને મોટા થવું એટલે શું તે બાબત તમે શું માનો છો તે કહો.

૧૨) તમારાં માતાપિતાના સ્વભાવમાં કોઈ ફેરફાર થાય તેવી તમારી ઇચ્છા છે અને હોય તો ક્યા ફેરફારની તે કહો.

૧૩) તમે તમારા બધા જ વિચારો નિર્ભયતાથી જણાવી શકો તેવી તમારી શ્રદ્ધેય વ્યક્તિઓ કેટલી છે અને કઈ કઈ છે તે કહો.

૧૪) તમારાથી નાની વ્યક્તિ અથવા તમારો મિત્ર તમારા વિશે ખોટી વાતો ફેલાવતા હોય તો તેને વારવા તમે શું કરશો તે કહો.

૧૫) તમને કેવા શિક્ષક ગમે, કડક હોવા સાથે સારું ભણાવતા હોય તેવા, પક્ષપાત ન કરતાં હોય તેવા કે ખૂબ મજા કરાવે પણ સારું ન ભણાવે તેવા કે આનાથી પણ કોઈ અલગ તે વિશે તમારા વિચારો જણાવો.

૧૧. જ્યોતીન્દ્ર દવે

વિનોદ ભટ્ટ : અમદાવાદમાં રહેતા વિનોદ ભટ્ટનું સ્થાન જ્યોતીન્દ્ર દવે પછીના હાસ્યકારોમાં મહત્ત્વનું છે. તેમની રચનાઓમાં સમાજ, શિક્ષણ, રાજકારણ વગેરેમાં દેખાતા દંભ ઉપર તીવ્ર કટાક્ષ હોય છે. સાંપ્રત ઘટનાઓ ઉપર કટાક્ષ કરવા માટે તેમણે પુરાણ અને ઇતિહાસની સામગ્રીનો સફળ ઉપયોગ કર્યો છે. 'ઇદમ્ તૃતીયમ', 'ઇદમ ચતુર્થમ્', 'વિનોદની નજરે' જેવાં તેમનાં પુસ્તકો લોકપ્રિય બન્યાં છે, જેમાં વેધક કટાક્ષ દ્વારા હાસ્ય ઉપજાવ્યું છે. 'ગુજરાતની હાસ્યધારા' અને 'હાસ્યાયન' એમનાં ગુજરાતી હાસ્યરચનાઓનાં સંપાદનો છે. ''વિનોદની નજરે'' પુસ્તકમાંથી જ્યોતીન્દ્ર દવેનું પ્રસ્તુત રેખાચિત્ર લેવામાં આવ્યું છે.

સૂર કૃતિનો : જ્યોતીન્દ્ર દવેના પ્રસ્તુત રેખાચિત્રમાં લેખકે હળવાશ અને ગાંભીર્ય બંને સાચવીને આપણા એક વિદ્વાન અને ઉત્તમ હાસ્યકાર સ્વ. જ્યોતીન્દ્ર દવેના પ્રસન્ન, મધુર અને નિખાલસ વ્યક્તિત્વનો કલાત્મકતાથી પરિચય કરાવ્યો છે.

અમે નાના હતા ત્યારે અકબર બાદશાહ અને બીરબલની વાર્તાઓ બહુજ રસપૂર્વક વાંચતા, સાંભળતા ને કોઈ હૈયાફૂટો અડફેટે ચડી જાય તો તેને સંભળાવતા પણ ખરા. અમારે મન બીરબલ હાસ્યનો ખજાનો હતો, હાસ્યસમ્રાટ હતો. સાચો રાજા અમને બીરબલ લાગતો; અકબર નહિ. આ બીરબલે અમારા પર જબરી ભૂરકી નાખેલી. મન પર કબજો જમાવી દીધેલો. આ બીરબલ રસ્તામાં મળ્યો હોય તો કેવો લાગે એવું હું મારા નાનકડા મનને પૂછ્યા કરતો.

ને કોઈ એક સભામાં શ્રોતાઓના સવાલોના તત્ક્ષણ જવાબ આપી તેમને ખડખડાટ હસાવતા જ્યોતીન્દ્રભાઈને સાંભળ્યા એ જ ક્ષણે કલ્પનાનો પેલો બીરબલ જ્યોતીન્દ્રનો દેહ ધરવા માંડ્યો.

જ્યોતીન્દ્રને હું હાસ્યનો અવતાર ગણું છું. હાસ્યે જ્યોતીન્દ્ર બનીને આપણે ત્યાં જન્મ ધર્યો છે એમ કહેવામાં મને અતિશયોક્તિ નથી લાગતી. જ્યોતીન્દ્રનો પરિચય આપતાં એક સભામાં ઉમાશંકરે કહેલું : ''જ્યોતીન્દ્રભાઈ હવે તો હાસ્યના પર્યાય તરીકે ઓળખાય છે. મને હસવું આવે એમ કહેવાને બદલે 'મને જ્યોતીન્દ્ર આવે છે' એમ કહેવું જોઈએ.... આનો વિરોધ કરતાં જ્યોતીન્દ્રે તરત જ ઉમાશંકરના કાનમાં એ જ વખતે કહેલું : ''આ બાબત મારી પત્નીને પૂછવું પડે.''

- જ્યોતીન્દ્રને વાંચવાનો જેટલો આનંદ છે એટલો જ, બલ્કે એથીયે અદકો આનંદ તો એમને સાંભળવાનો છે. હાસ્યકાર બધું જ હસી કાઢતો હોય છે. જીવન પ્રત્યે બહુ ગંભીર તે ક્યારેય નથી હોતો એવું આપણને આ હાસ્યકારને વાંચતાં કદાચ લાગે; પણ જ્યોતીન્દ્રને મળવાથી જુદો જ અનુભવ થાય. એમની પાસે બેઠા હોઈએ ત્યારે જાણે કોઈ પાઠશાળામાં બેઠા હોઈએ, જ્ઞાનની પરબે બેઠા હોઈએ એવું જ લાગ્યા કરે. આમ તો એ પંડિત-પેઢીના લેખક છે, છતાં પોતાના જ્ઞાનથી કોઈનેય આંજી દેવાનો મિથ્યા પ્રયાસ એ ક્યારેય નથી કરતા. પંડિતાઈનો એમના માથે ખોટો ભાર નથી. હા, પંડિતાઈનો ઉપયોગ પોતાના લખાણમાં ખૂબ સરસ રીતે, પંડિતાઈને વચ્ચે લાવ્યા વગર કરી શકે છે. સંગીતથી માંડીને બંદૂક સુધીની વાત કાઢો તો એ બધા વિષયો પર તમને છક કરી દે એટલું જ્ઞાન તે ધરાવે છે.

એક આયુર્વેદ કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ જે પોતે વૈદ્ય પણ છે જ્યારે બીમાર પડી જાય છે ત્યારે ઉપચાર બાબત ક્યારેક જ્યોતીન્દ્રને પૂછવા જાય છે. એક વાર તો મારી હાજરીમાં જ તે દવા પૂછવા આવેલા. એમના ગયા પછી જ્યોતીન્દ્રને મેં પૂછ્યું, ''વૈદકનું આટલું સારું જ્ઞાન તમે કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યું? એનો કોઈ કૉર્સ-બોર્સ કરેલો?'' ત્યારે એ તરત જ બોલેલા, ''મારું શરીર જ રોગોની ધર્મશાળા જેવું છે. મારા પોતાના પર જ દવાઓના અખતરા કરતાં કરતાં હું વૈદ્ય બની ગયો છું.''

હાસ્યક્ષેત્રે એ જેટલી ઊંચી સપાટીના લેખક છે એટલા જ નમ્ર છે, અત્યંત નમ્ર. કોઈ કામ તમે સોંપો તો કરી આપે - દિલથી કરી આપે, સમયસર કરી આપે. ''શ્લીલ-અશ્લીલ'' નામના એક પુસ્તકનું મેં સંપાદન કરેલું. ગુજરાતી સાહિત્યની કેટલીક વગોવાયેલી વાર્તાઓનો એ સંગ્રહ છે. આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખવા મેં તેમને વિનંતી કરી. જરાયે આનાકાની કર્યા વગર મને તેમણે પૂછ્યું, ''તમારે કેટલા સમયમાં જોઈએ છે ને કેટલાં પાનાંની જોઈએ છે એ કહો.'' મેં સમય અને પાનાં કહ્યાં અને આપેલી તારીખ કરતાંયે બે દિવસ પહેલાં 'સાહિત્યમાં શ્લીલ શું ને અશ્લીલ શું?' એ ઉપર એક મજાનો લેખ મને મોકલી આપ્યો. હાસ્યરસનો માણસ હાસ્યેતર વિષયનેય આટલો સરસ ન્યાય આપી શકે તે જ્યોતીન્દ્ર જ કરી શકે; કેમ કે તે રસજ્ઞ છે, રસના સ્વામી છે. (આ વાક્ય જાહેરમાં બોલાય અને એ હાજર હોય તો તો વચ્ચે જ કહે : ''દ્વિપત્ની પ્રતિબંધક ધારો છે, ભાઈ....'') હાસ્યરસ ઉપર પણ તેમણે એક વિશ્લેષણાત્મક લેખ લખ્યો છે. ભરત નાટ્યશાસ્ત્ર, ભવભૂતિ, બર્ગસૉ, ઉપનિષદ, ફ્રોઈડ વગેરેની દલીલો, એ દલીલો પર પોતાનું ટિપ્પણ વગેરે દ્વારા હાસ્યરસ ખૂબજ સુંદર રીતે તેમણે સમજાવ્યો છે.

તત્ક્ષણ જવાબ આપવામાં તો જ્યોતીન્દ્રનો જોટો જડવો મુશ્કેલ છે. કેવળ ગમ્મત ખાતર મેં કેટલાક હાસ્યલેખકોના ઇન્ટરવ્યૂ લીધેલા. એમાં હું જ્યોતીન્દ્ર પાસે ગયો ત્યારે એ બીમાર હતા. પથારીમાં સૂતા'તા. શરીરે વધારે કૃશ દેખાતા હતા. મને જોઈને 'આવો' કહી એ ઊભા થઈ ગયા ને શર્ટ પર તેમણે કોટ પહેરી લીધો. મને આશ્ચર્ય થયું, કદાચ બહાર તો નહિ જવાના હોય? હું વગર એપોઇન્ટમેંન્ટે ગયેલો. મેં સંકોચથી પૂછ્યું, ''આપ ક્યાંય બહાર જાઓ છો?'' ''ના આ તો મને બરાબર જોઈ શકો એ માટે કોટ પહેરી લીધો !'' ''તમારો ઇન્ટરવ્યૂ લેવા આવ્યો છું.'' ''ભલે, લઈ લો.'' ખૂબજ સ્વાભાવિકતાથી તે બોલ્યા. મેં તેમને માટે તૈયાર કરેલો પ્રશ્નપત્ર તેમની આગળ ધર્યો.'' ''આ પ્રશ્નપત્રની બહારના પ્રશ્નો તો નહિ પૂછો ને?'' ખાતરી માગતા હોય એ રીતે - અલબત રમૂજમાં જ તેમણે પૂછ્યું. ''નહિ પૂછું'', ને મેં પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યા. મારો પ્રશ્ન થાય ન થાય, ત્યાં તો તે ફટાફટ ઉત્તર આપી દેતા. પ્રશ્ન પર વિચાર કરવા જેટલો સમય પણ લીધા વગર. એમની કેટલીક પ્રશ્નોત્તરી આ પ્રમાણે હતી, ''તમે શા માટે લખો છો?'' ''લખવા માટે..... અક્ષરો સુધરે એ માટે!'' ''તમે હાસ્યલેખક જ કેમ થયા?'' ''સાહિત્યના બીજા પ્રકારોમાં શ્રેષ્ઠ જગ્યા ખાલી નહોતી. આમાં ખાલી જગ્યા જોઈને ઘૂસી જવાનો પ્રયાસ કર્યો, ભીડ ઓછી, જગ્યા મોટી; મારું શરીર નાનું ને ચાલ ઝડપી; એટલે થોડા સમયમાં ને ઝડપથી પહોંચી જવાશે એમ વિચારી પ્રયત્ન કર્યો. હજી પહોંચી શક્યો નથી.'' ''તમે હાસ્યલેખક છો એવી ખબર પહેલવહેલી તમને ક્યારે પડી?'' ''મારા વિવેચનનો ગંભીર લેખ વાંચીને ત્રણચાર મિત્રોએ 'અમને તમારો લેખ વાંચીને બહુ હસવું આવ્યું' એમ કહ્યું ત્યારે.'' ''તમારામાંની હાસ્યવૃત્તિ એ આશીર્વાદ છે કે શાપ?'' ''બે વચ્ચેનું કંઈક. ક્યારેક મારા માટે આશીર્વાદ, વાચક માટે શાપ; અન્યથા વાચક માટે આશીર્વાદ, મારા માટે શાપ; પણ મોટે ભાગે તો વાચક તેમજ મારા માટે ન આશીર્વાદ કે નહિ શાપ, પણ પૂર્વજન્મનાં પાપ ને તેનું પ્રાયશ્ચિત.'' ''હાસ્યલેખકે લગ્ન કરવું જોઈએ એમ તમે માનો છો?'' ''હા.... કારણકે હાસ્યરસ અને કરુણરસ પાસે-પાસે છે, એ સમજાય એ માટે હાસ્યલેખકે લગ્ન તો કરવાં જ રહ્યાં.'' ''તમારા સસરાનો તમારા માટે કેવો અભિપ્રાય છે?'' ''એની

છોકરી મને પધરાવી એ પરથી જ માલૂમ પડી આવે એમ છે. મને કદાચ તેમણે 'લાયન ટેઇમર' માની લીધો હશે.'' ''ભગવાનમાં સેન્સ ઓફ હ્યૂમર હોય એમ તમે માનો છો?'' ''હા, અલબત છે. માણસોને તેણે પેદા કર્યા છે ને હજીયે પેદા કર્યે જાય છે એ એની હાસ્યવૃત્તિ જ સૂચવે છે. જોકે એમાં એની સ્વાર્થવૃત્તિ પણ દેખાઈ આવે છે. માણસ ના હોય તો ભગવાનની પૂજા કોણ કરત? પણ ખરું પૂછો તો ઈશ્વરે માણસને બનાવ્યો છે એ કરતાં માણસ ઈશ્વરને વધારે પ્રમાણમાં બનાવે છે. બંને એકબીજાને બનાવી હાસ્યવૃત્તિ ઉત્તેજતા રહે છે.'' ''તમારે ત્યાં કોઈ ઉઘરાણીવાળો આવે અને એને ખાલી હાથે પણ હસતે મોઢે, પાછો કાઢવા તમો ક્યો ઉપાય અજમાવો છો?'' ''એની પાસે પૈસા માગું છું.'' ''તમારા કોઈ ઓળખીતાના સ્વજન ગુજરી ગયા હોય તો તેના બેસણામાં જઈને તેને તમે આશ્વાસન કેવી રીતે આપશો?'' ''એ તો ગયા, પણ તમે તો રહ્યા ને? એમ કહીને – પણ કહેતા નથી.''

હસવા હસાવાની વાત થોડીવાર માટે બાજુએ મૂકીને વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો જ્યોતીન્દ્ર જેવો બીજો અવ્યવહારુ નિઃસ્પૃહી માણસ ભાગ્યે જ જડે.

ગીતાની 'કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે'ની ફિલસૂફી એમણે બરાબર પચાવી છે. તમે એમના પાસે લેખ મંગાવો, પ્રસ્તાવના મંગાવો, એ તમને મોકલી આપે. વિદ્યાર્થી લેસન કરે છે એ રીતે બસ પતી ગયું. એમનું કામ

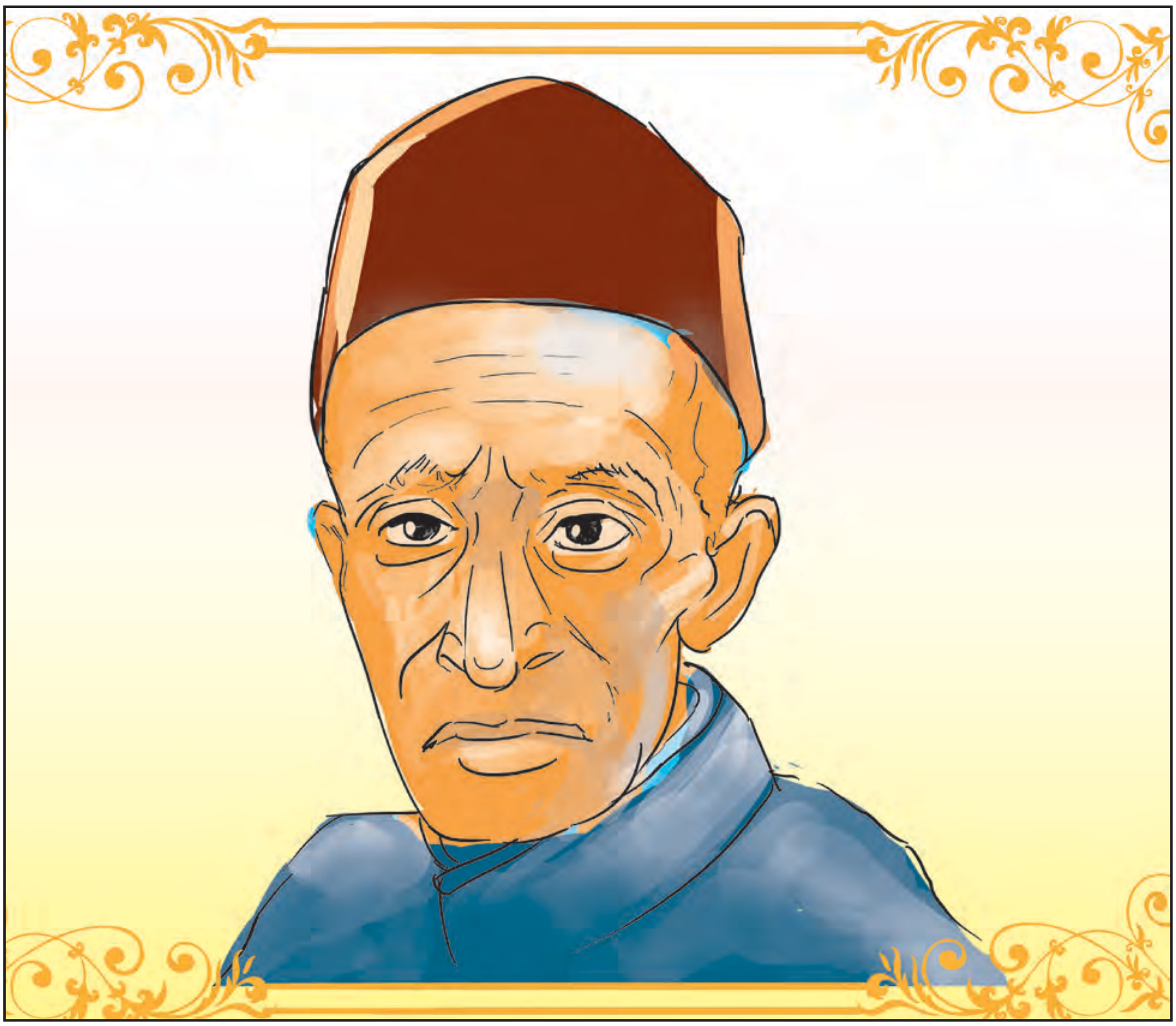

પૂરું થયું. પછી એ લેખ તમે છાપ્યો કે નહિ, એમની પ્રસ્તાવનાવાળા પુસ્તકની નકલ તમે એમને મોકલી કે નહિ, કે પુરસ્કાર કેટલો આપવાના છો એ વિશે એમના તરફથી કોઈ જ પત્ર તમને નહિ મળે. ભાષણ કરવા લઈ જનાર ટ્રેનના ફર્સ્ટ ક્લાસમાં બેસાડે છે કે સેકન્ડ ક્લાસમાં એય તેમણે જોયું નથી. કશાની જાણે પડી જ નથી, સ્પૃહા જ નથી. મને લાગે છે કે ગત જન્મના તે કોઈ શાપિત આત્મા હશે, મહર્ષિ હશે, ને એમનાથી કદાચ કોઈ ભૂલ થઈ ગઈ હશે. જ્યોતીન્દ્રનેય કોઈએ એવો શાપ આપ્યો હશે કે 'તું પૃથ્વી પર જઈને બધાને હસાવીશ, પણ તું નહિ હસી શકે' ને એ શાપને કારણે જ તે પૃથ્વી પર જન્મ્યા છે.

એકવાર જ્યોતીન્દ્ર કોઈ કૉલેજમાં ભાષણ કરવા ગયા. કૉલેજના પ્રિન્સિપાલે તેમનો પરિચય આપતા કહ્યું, ''જ્યોતીન્દ્રભાઈને કોઈ શોકસભામાં ના લઈ જવાય. ભલભલાને હસાવી પાડે. એ ભાષણ કરતા હોય ત્યારે કોઈની મગદૂર છે કે હસ્યા વગર રહી શકે?'' કૉલેજનો એક વિદ્યાર્થી જરા વધુ સ્માર્ટ હતો. તે વચ્ચે જ બોલ્યો, ''બોલો, એ મને હસાવી ના શકે.'' પ્રિન્સિપાલ જેવા પ્રિન્સિપાલ પણ એક વિદ્યાર્થીની જાહેરાતથી ચોંકી ગયા. પછી એ વિદ્યાર્થીને સ્ટેજ પર જ્યોતીન્દ્રની બાજુમાં ઊભો રાખવામાં આવ્યો. જ્યોતીન્દ્રે બોલવાનું શરૂ કર્યું. બધા જ વિદ્યાર્થીઓ હસતા' તા; નહોતો હસતો પેલો છોકરો. દાંત ભીસીને તે ઊભો રહ્યો હતો. તે નહિ હસવાની જીદ પર આવી ગયો હતો. અરધો-પોણો કલાક જ્યોતીન્દ્રે બૉલિંગ કરી. બૉલ સ્પિન કર્યા, પણ કેમેય કર્યો પેલો બૅટ ઊંચકે જ નહિ, હસે જ નહિ. ભાષણ પૂરું કરવાનો સમય પણ થઈ ગયો. છેલ્લી ઓવરના છેલ્લા બૉલની જેમ જ્યોતીન્દ્રે છેલ્લું વાક્ય કહ્યું, ''આ ભાઈ આજે તો શું, ક્યારેય નહિ હસે .... એનું સાચું કારણ હું જ જાણું છું, એમને બીક છે કે એમના પીળા દાંત કદાચ તમે બધા જોઈ જશો.'' - ને પેલો ફૂઉઉઉઉ.... કરતો હસી પડ્યો !

આગળ કહ્યું તે ફરી કહું છું કે હાસ્યલેખક થવું એ મોટો શાપ છે. અને એ ય પાછા ગુજરાતમાં. આજે જો તે ઈંગ્લેન્ડ કે અમેરિકા જેવામાં જન્મ્યા હોત ને આટલું લખ્યું હોત તો તે વિશ્વ-વિખ્યાત હોત. ચેસ્ટરટન, માર્ક ટ્વેઈન, સ્ટિફન લિકોક, ચાર્લ્સ લૅમ્બ જેટલા જ ખ્યાતનામ હોત. એમની કલમમાં એટલી બધી તાકાત છે. ઘણા-ઘણા હાસ્યલેખકો વાંચ્યા છે, માણ્યા છે; હાલમાં હાસ્યનું લખતા ઘણાખરા તો મારા મિત્રો પણ છે; પણ જ્યોતીન્દ્ર જેટલી 'હાઈટ' મને ક્યાંય દેખાઈ નથી, દેખાતી નથી. ડૉ. મધુસૂદન પારેખના શબ્દોમાં જ કહીએ તો, ''હાસ્યક્ષેત્રે આજે નાનામોટા અનેક 'જ્યોતિ' ઝબકે છે; પરંતુ 'જ્યોતીન્દ્ર' તો એક જ છે.''

- વિનોદ ભટ્ટ

માર્ગદર્શક સ્તંભ :- આ રેખાચિત્રની કૃતિનું અધ્યાપન કરાવતા પહેલાં આપણા સિદ્ધહસ્ત હાસ્યલેખક જ્યોતીન્દ્ર દવેનો અછડતો પરિચય આપવો. ખૂબી તો એ છે કે હાસ્યલેખકનું રેખાચિત્ર પ્રસ્તુત કરનાર લેખક વિનોદ ભટ્ટ પોતે પણ એક જાણીતા હાસ્યલેખક હોવાથી આ કૃતિમાં વ્યક્ત થયેલું નિર્ભેળ અને નિર્દોષ હાસ્ય વિદ્યાર્થીઓ સાચી રીતે માણી શકે તે રીતે પાઠનો વિકાસ સાધવો. હાસ્ય પાછળ છુપાયેલા વ્યંગને વિદ્યાર્થીઓની મદદથી વર્ગ સમક્ષ સ્પષ્ટ કરવો. પાઠમાં આવતા નાના નાના પ્રસંગો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના જીવનમાં બનતા કે બની ગયેલા પ્રસંગોને પણ હાસ્યરસ પ્રગટે એ રીતે વર્ણવી શકે તેવી કોઠાસૂઝ કેળવી શકે તે માટે પ્રોત્સાહન પૂરું પાડવું. 'હસે તેનું ઘર વસે'નું મહત્ત્વ સમજી આરોગ્ય માટે પણ હાસ્ય જરૂરી છે તે સ્પષ્ટ કરવું.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે કૃતિમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) પ્રયોગ (૨) વિદ્વતા (૩) સભ્ય (૪) અસત્ય
(૫) પ્રવચન (૬) દિલાસો (૭) ઇચ્છા (૮) વિવરણ

ઉદા. પંડિત – પંડિતાઈ – પંડિતયુગના લેખકોમાં ભારોભાર પંડિતાઈ જોવા મળે છે.

(૧) માણસ (૨) ઠાવકું (૩) છાપવું (૪) કમાવું (૫) ગરીબ

સ.૩. રૂઢિપ્રયોગોને તેના યોગ્ય અર્થ સાથે જોડો :

'અ'	'બ'
૧) અડફેટે ચડવું	અ) તાબામાં લેવું
૨) ભૂરકી નાંખવી	આ) પ્રભાવિત કરવું
૩) હસી કાઢવું	ઇ) હા – ના કરવી
૪) આનાકાની કરવી	ઈ) જાદુઈ અસર થવી
૫) કબજો જમાવવો	ઉ) મહત્ત્વ આપ્યા વગર ઉડાવી દેવું
૬) આંજી દેવું	ઊ) વચ્ચે આવી અથડાઈ પડવું

સ.૪. પાઠમાંથી 'હાસ્ય' સાથે સમાસરૂપે આવેલા ઓછામાં ઓછા ૬ શબ્દો શોધો. દા.ત. હાસ્યકાર.

સ.૫. ઉદાહરણ પ્રમાણે અર્થ બદલ્યા વગર વાક્યને નકારાત્મક બનાવો.
દા.ત. જ્યોતીન્દ્ર દવે હાસ્યેતર વિષયને ન્યાય આપતા.
જવાબ : જ્યોતીન્દ્ર દવે હાસ્યેતર વિષયને અન્યાય કરતા નહિ.

(૧) માતાપિતા સદાય પોતાનાં સંતાનોને આશીર્વાદ આપે છે.
(૨) સાચા સાધુસંતો સ્વભાવે જ નિ:સ્પૃહી હોય છે.
(૩) આપણી સંસ્કૃતિ શ્રેષ્ઠ છે.
(૪) નવનીત સમર્પણ સામાયિકનો સમાવેશ શ્લીલ સાહિત્યમાં થાય છે.
(૫) વિનોબા ભાવે પરમાર્થી હતા.

સ.૬. નીચેનાં વાક્યોમાં આવતાં વિરામચિહ્નો ક્યા છે તે જણાવો.

૧) હાસ્યરસનો માણસ હાસ્યેતર વિષયનેય આટલો સરસ ન્યાય આપી શકે તે જ્યોતીન્દ્ર જ કરી શકે; કેમ કે તે રસજ્ઞ છે, રસના સ્વામી છે.

૨) મેં સંકોચથી પૂછ્યું: ''આપ ક્યાંય બહાર જાઓ છો?''

૩) ''લખવા માટે.... અક્ષરો સુધરે એ માટે !''

સ.૭ નીચેના શબ્દોની જોડણી સુધારીને ફરી લખો.

૧) અસ્લીલ	૨) પ્રાયસ્ચીત	૩) નીસ્પ્રુહી	૪) સમરાટ
૫) હઈયાફુટો	૬) હયુમર	૭) પ્રીન્સીપાલ	૮) આયુરવેદ

સ.૮ યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી વિધાન પૂર્ણ કરો :

(૧) અમારે મન બીરબલ ....

અ) હાસ્યકથાકાર હતો.

આ) હાસ્યસમ્રાટ હતો

ઇ) હાસ્યનવાબ હતો.

(૨) મારા શરીર પર અખતરા કરતાં કરતાં હું............

અ) હાસ્યલેખક બની ગયો છું.

આ) વૈદ્ય બની ગયો છું.

ઇ) ટીકાકાર બની ગયો છું.

(૩) જ્યોતીન્દ્ર દવેને લેખક નિઃસ્પૃહી માણસ ગણાવે છે, કારણ કે.........

અ) તેઓ ફળની આશા રાખ્યા વિના કાર્ય કરતા રહે છે.

આ) તેઓ ફળ-ફાયદો મેળવવાની ચિંતા કર્યા વિના કામ પર ધ્યાન આપે છે.

ઇ) તેઓ બેદરકાર હોવાથી કાર્ય અને ફળ તરફ ધ્યાન આપતા નથી.

(૪) ડૉ. મધુસૂદન પારેખે કહ્યું હતું કે ....

અ) જ્યોતીન્દ્ર તો એક જ છે.

આ) જ્યોતીન્દ્ર તો અનેક છે.

ઇ) જ્યોતીન્દ્ર તો કોઈક જ છે.

સ.૯ કહો

(૧) જ્યોતીન્દ્રને હાસ્યના પર્યાય તરીકે ઓળખાવનાર ....

(૨) 'શ્લીલ-અશ્લીલ' પુસ્તકનું સંપાદન કરનાર.........

(૩) ભરતમુનિએ રચેલો નાટ્યશાસ્ત્રનો ગ્રંથ......

(૪) સંસ્કૃતના મહાન નાટ્યલેખક જેનો પ્રસ્તુત પાઠમાં ઉલ્લેખ થયો છે.

(૫) કર્મણ્યેવાધિકારસ્તેની ફિલસૂફી દર્શાવતો ધર્મગ્રંથ............

સ.૧૦. વિચારીને લખો.

(૧) લેખક બીરબલ વિશે વિચારતા

બીરબલ

(૨) વિદ્યાર્થી જ્યોતીન્દ્રના આ વાક્યથી હસી પડ્યો.

(૩) પ્રસ્તુત પાઠમાં ઉલ્લેખ થયેલા વિશ્વવિખ્યાત સાહિત્યકારો

સ.૧૧ પંડિતયુગના લેખક તરીકે જ્યોતીન્દ્ર દવે માટે લેખક વિનોદ ભટ્ટના વિચાર જણાવો.

સ.૧૨ અ) સમાસનો વિગ્રહ કરો :

(૧) હાસ્યસમ્રાટ	(૨) સત્યનિષ્ઠા	(૩) સ્વાર્થવૃત્તિ	(૪) ધર્મશ્રદ્ધા
(૫) બેચાર	(૬) દેશવિદેશ	(૭) લાલપીળું	(૮) આછુંપાતળું

★ પાઠમાંથી રમૂજ ઉત્પન્ન કરતાં વાક્યો શોધીને વર્ગમાં રજૂ કરો.

(ઇ) પ્રકલ્પ

પાઠમાં આવતા અંગ્રેજી શબ્દો અને શબ્દસમૂહની નોંધ કરી તેના અર્થ અંગ્રેજી-ગુજરાતી શબ્દકોશમાંથી શોધીને લખો. પછી એ ગુજરાતી શબ્દોને ગુજરાતી શબ્દકોશ પ્રમાણે ગોઠવીને લખો. આ ભીંતપત્રક વર્ગમાં ટીંગાડો.

(ઈ) લેખન કૌશલ્ય

જાહેરખબર લેખન

મિત્રો,

તમે વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોમાં અનેક જાહેરખબરો વાંચો છો. ટેલિવિઝનમાં પણ આકર્ષક જાહેર ખબર જુઓ છો અને સાંભળો છો. રસ્તાઓ ઉપર જાતજાતના જાહેરખબરનાં પાટિયાંઓ આપણે સૌ વાંચીએ છીએ. ટ્રેનના ડબ્બામાં, જાહેર વાહનો ઉપર, બસસ્ટોપ ઉપર વગેરે સ્થળે નિતનવી જાહેરખબર જોઈએ છીએ. આપણને પણ આવી આકર્ષક જાહેરખબર તૈયાર કરવાનું મન થાય. ખરું ને? તો જુઓ અહીં એક સામાન્ય નમૂનો આપ્યો છે. તમે તે જોઈને તમને ગમતા વિષય ઉપર જાહેરખબર તૈયાર કરી તમારી રચનાત્મક શક્તિ વિકસાવો કારણ કે તે તમારી આજીવિકાનું સાધન બનવાની પણ ક્ષમતા ધરાવે છે.

દેશનો વિકાસ - આપણો વિકાસ
સ્વવિકાસ માટે દેશનો વિકાસ જરૂરી

દેશના વિકાસ માટે આવશ્યક બાબતો.

લોકોની સાથે હસો... પરંતુ લોકો પર નહીં

૧૨. ભગવાનનો ભાગ

રમેશ પારેખ : ગુજરાત રાજ્યના સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા અમરેલી જિલ્લાના વતની રમેશ પારેખ 'ગીતસમ્રાટ'ના પર્યાય તરીકે ઓળખાય છે. કવિતાનું હાર્દ એટલે તેનો લય. આ લય જ રમેશ પારેખની કવિતાનું સૌથી આકર્ષક પાસું છે. તેમની કવિતાની દરેક પંક્તિમાં લય ઊડીને આંખે વળગે છે. પોતાની રચનામાં લયનું સરોવર સર્જવાનો જાદુ કવિને હસ્તગત છે. સુરેશ દલાલે કહ્યું છે કે, 'રમેશ પારેખની કવિતા' ખુલ્લી તલવારની જેમ જનોઈવઢ ઘા કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. આમ લયના બેતાજ બાદશાહ ગણાતા હોવા છતાં 'અછાંદસ' કવિતાના તેઓ સૌથી મોટા કવિ છે. 'ક્યાં', 'ખડિંગ', 'ત્વ', 'સનનન,' 'વરસાદ ભીંજવે' જેવા તેમના કાવ્યસંગ્રહોનું સંકલન 'છ અક્ષરનું નામ'માં કરવામાં આવ્યું છે. 'સગપણ એક ઉખાણું' એ તેમનું નાટક છે.

સૂર કૃતિનો – પ્રસ્તુત કાવ્ય ઘણું મોટું છે પરંતુ અહીં તેનો અર્ધો ભાગ જ લીધેલો છે. કવિ પોતાના બાળપણના ગોઠિયા સાથે બોર, કાતરા વગેરે વીણવા જતા ત્યારે કોઈની વાડીમાં ઘૂસીને ચીભડાં, ટેટા જેવાં ફળો પણ ચોરી લેતાં. પછી એક જગાએ ભેગા થઈ બધાં ભાગ પાડીને ખાતા ત્યારે ભગવાનનો ભાગ પણ પાડતા. કારણકે બાળસહજ ભાવના હતી કે ભગવાન છાનામાના આવીને પોતાનો ભાગ લઈ જશે. પરંતુ મોટા અર્થાત્ જવાબદાર બન્યા પછી બાળપણની ભાવના ભૂલાઈ ગઈ. જવાબદારીઓ નિભાવતા સહજ નિર્દોષતા લુપ્ત થઈ ગઈ. માલમિલક્ત, ઘરવખરી વગેરેના ભાંડરડાં વચ્ચે ભાગ પાડતી વખતે ભગવાનનો ભાગ ભૂલાઈ ગયો, પરંતુ અચાનક એક રાતે ભગવાને સામેથી આવીને પોતાનો ભાગ માગ્યો ત્યારે કવિ વ્યથિત અને ઉદાસ બની ગયા. કારણ કે ભગવાનને આપવા તેમની પાસે કંઈ જ નહોતું. તેમની આંખો ભરાઈ આવી અને એમાંથી જ અડધાં આંસુ અર્પણ કર્યાં.

નાનપણમાં બોરાં વીણવા જતા,
કાતરા પણ વીણતા,
કોકની વાડીમાં ઘૂસી ચીભડાં ચોરતાં
ટેટા પાડતા ને ખિસ્સા ભરતાં
પછી બધાં ભાઈબંધો પોતાનાં ખિસ્સામાંથી ચોરીનો માલ ઠલવીને
ઢગલી કરતા ને ભાગ પાડતા :
– આ ભાગ ટીકુનો
– આ ભાગ દીપુનો
– આ ભાગ ભનિયાનો, કનિયાનો...
છેવટે એક વધારાની ઢગલી કરી કહેતા :
– 'આ ભાગ ભગવાનનો !'
પછી સૌ પોતપોતાની ઢગલી ખિસ્સામાં ભરતા,
ને ભગવાનની ઢગલી ત્યાં જ મૂકી રમવા દોડી જતા.
ભગવાન રાતે આવે, છાનામાના
ને પોતાનો ભાગ ખાઈ જાય – એમ અમે કહેતા

પછી મોટા થયા
બે હાથે ઘણુંય ભેગું કર્યું;
ભાગ પાડ્યા, ઘરના, ઘરવખરીના,
ગાય, ભેંસ, બકરીના...
અને ભગવાનનો ભાગ જુદો કાઢ્યો?
સુખ, ઉમંગ, સપનાં, સગાઈ, પ્રેમ
હાથમાં ઘણું ઘણું આવ્યું... અને ગયું !
અચાનક ગઈકાલે ભગવાન આવ્યા;
કહે : લાવ, મારો ભાગ....
મેં પાનખરની ડાળી જેવા
મારા બે હાથ જોયા – ઉજ્જડ
એકાદ સૂકું તરણું યે નહિ,
શેના ભાગ પાડું ભગવાન સાથે?
આંખમાં ઝળઝળિયાં આવ્યાં,
તે અડધાં ઝળઝળિયાં આપ્યાં ભગવાનને.

– રમેશ પારેખ

માર્ગદર્શક સ્તંભ :- શરૂઆતમાં વિદ્યાર્થીઓને તેમના પ્રાથમિક શિક્ષણના સમયની સ્મૃતિઓ તાજી કરાવવા યોગ્ય પ્રશ્ન પૂછવા. કવિનો પરિચય આપીને આ અછાંદસ કાવ્યના હાર્દને વાર્તારૂપે કહેવું. પછી અછાંદસ કાવ્યનું ભાવવાહી પઠન કરી બતાવવું. લઘુપ્રશ્નોની મદદથી કાવ્યના વિષયવસ્તુને સ્પષ્ટ કરવું. વિદ્યાર્થીઓ પાસે પણ યોગ્ય પઠન કરાવવાનો આગ્રહ રાખવો. કાવ્યનો ઉત્તરાર્ધ શું સૂચવે છે તેની માહિતી આપવી. સ્વાધ્યાયોને નજર સમક્ષ રાખી જરૂરી હોય તે બાબતોની ચર્ચા કરવી અને કાવ્યના અંતમાં પ્રગટ થયેલી ભાવુકતા સ્પષ્ટ કરવી.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે કાવ્યમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) સક્કરટેટી (૨) ગજવું (૩) ગુપચુપ (૪) રાચરચીલું
(૫) એકાએક (૬) વેરાન (૭) ઘાસ/તણખલું (૮) આંસુ

સ.૨. નીચેના શબ્દો માટે વપરાતા ઓછામાં ઓછા બીજા ચાર શબ્દો લખો.

દા.ત. રાત – રજની, રાત્રિ, નિશા, વિભાવરી

(૧) ભગવાન (૨) હાથ (૩) ઘર
(૪) સપનું (૫) અચાનક (૬) આંખ

સ.૩. નીચેના શબ્દોનો વાક્યમાં ઉપયોગ કરો.

(૧) ઝળઝળિયાં (૨) તરણું (૩) પાનખર (૪) ઉમંગ (૫) ઘરવખરી

સ.૪. ભાગ પાડવા – શેના શેના પડે – પૈસાના, ઘરના, ઘરવખરીના, મિલકતના તેમ નીચેના ઘટકોમાં શું શું થાય તે કહો.

(૧) બોર વીણવા –
(૨) ટેટા પાડવા –
(૩) માલ ઠલવાય –
(૪) ખિસ્સાંમાં ભરાય –

સ.૫. (અ) કવિતાના આધારે લખો :

(૧) નાનપણમાં કવિ કરતાં
(૨) મોટા થઈને કરતાં
(૩) કવિના મિત્રો
(૪) આવ્યું અને ગયું

(બ) વિચારીને લખો :

(૧) છાનામાના આવીને પોતાનો ભાગ ખાઈ જાય ?
(૨) પાનખરની ડાળીની ઉપમા આપી છે?
(૩) કવિએ ભગવાનને ભાગમાં આપ્યાં

સ.૬. યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી તેનો ક્રમાંક લખો.

(અ) કવિ અને ભાઈબંધો વધારાની ઢગલી જેના માટે કરતાં તે –
૧) દીપુ ૨) કનિયો ૩) ભગવાન ૪) કવિ

(બ) ભગવાન આવીને તેનો ભાગ ખાઈ જતા –
૧) ગુપચુપ ૨) હળવેકથી ૩) છાનામાના ૪) છુપાઈને

(ક) કવિએ પોતાના હાથને ગણાવ્યા છે -

૧) મજબૂત ૨) ઉજ્જડ ૩) ખાલીખમ ૪) સોહામણા

સ.૭. નીચેની પંક્તિઓ કોણ બોલે છે તે કહો.

(૧) લાવ મારો ભાગ.

(૨) આ ભાગ ભગવાનનો !

(૩) શેના ભાગ પાડું ભગવાન સાથે ?

સ.૮. 'ભગવાનનો ભાગ' શીર્ષકની યથાર્થતા સમજાવો.

સ.૯. નીચેની ઘટનાને ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવો.

(૧) ચોરીનો માલ ઠાલવીને ઢગલી કરતા.

(૨) અચાનક ભગવાન પોતાનો ભાગ લેવા આવ્યા.

(૩) કવિએ ભગવાનને અડધા ઝળઝળિયાં આપ્યાં.

(૪) દરેક પોતાની ઢગલી ખિસ્સામાં ભરતા.

(૫) કવિ મિત્રો સાથે બોર વીણવા જતા.

સ.૧૦. કાવ્યમાં આવતા નીચેના શબ્દો ઉપરથી ક્યા ક્યા રૂઢિપ્રયોગો કે કહેવતો પ્રચલિત છે તે લખો :

દા.ત. ચીભડાં - વાડ ચીભડાં ગળે

૧) બોર ૨) ટેટાં ૩) તરણું

૪) હાથ ૫) ભેંસ ૬) ઉજ્જડ

(ક) કાળ ઓળખો

(૧) નાનપણમાં કવિમિત્રો કોઈની વાડીમાં ઘૂસી જતા.

(૨) કવિને પોતાના હાથ પાનખરની ડાળી જેવા ઉજ્જડ છે તેમ લાગ્યું.

(૩) ભગવાન છાનામાના આવી પોતાનો ભાગ ખાઈ જતા હશે.

3TGT3U

(ડ) ♦ તમે ધોરણ ૧થી ૮માં રમેશ પારેખની જે કવિતા શીખ્યા હો તે વર્ગમાં રજૂ કરો. યાદ ન હોય તો કોઈ પણ અછાંદસ કાવ્યનું વર્ગમાં પઠન કરો.

(ઇ) પ્રકલ્પ

(૧) તમે ૧૦ વર્ષના હતા ત્યાં સુધી રમતા તે રમતોની યાદી તૈયાર કરો.

(૨) તમારા પપ્પા ૧૦ વર્ષના થયા ત્યાં સુધી કેવી કેવી રમતો રમતા તે તેમને પૂછો.

(૩) તમારા દાદા ૧૦ વર્ષના થયા ત્યાં સુધી કેવી કેવી રમતો રમતા તે તેમને પૂછો. ત્યારપછી ત્રણ વિભાગ પાડી તે રમતોની યાદી બનાવો.

ક્ર.	હું	મારા પપ્પા	મારા દાદા
૧)			
૨)			
૩)			

વિશેષવાંચન

આટલી મદદ કરો !

વારાણસીના પ્રસિદ્ધ મહારાષ્ટ્રીયન વિદ્વાન નાગેશ ભટ્ટની આ વાત છે. સંસ્કૃત, સાહિત્ય, વ્યાકરણ, ધર્મ તેમજ તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રકાંડ પંડિત હતા. રાત-દિવસ બસ પઠન-પાઠન અને મનન-ચિંતનમાં જ લીન રહેતા! પાછલી ઉંમરે પાછળ ખૂંધ નીકળી આવી પણ તેથી કંઈ ખલેલ પડી નહિ. તેમણે ભીંતમાં બખોલ બનાવી તેમાં ખૂંધ બેસાડી દીધી અને તેઓ અભ્યાસમાં લીન બની જતા. ઊંઘ-આરામ અને ભૂખ-તરસ બિલકુલ ભૂલી જઈ, વિદ્યાભ્યાસમાં જ મન કેન્દ્રીત કરી દેતા.

સરસ્વતીના આ પનોતા પુત્રને વેર હતું કેવળ લક્ષ્મીદેવી સાથે. તે સમયે પેશવા બાજીરાવ કાશી પધાર્યા. તેમણે નાગેશ ભટ્ટજીની વિદ્વતાની વાતો સાંભળી હતી. આવા પ્રકાંડ વિદ્વાનની યોગ્ય કદર થવી જોઈએ તેમ તેમને થયું તેથી તેમની કદરરૂપે આર્થિક સહાય કરવાના હેતુ સાથે તેઓ ભટ્ટજીને ત્યાં પધાર્યા.

વિચારોમાં ખોવાયેલા ભટ્ટજી ઘણી વારે બહાર આવ્યા. પેશવાએ તેમને પ્રણામ કર્યાં અને ખૂબજ નમ્રતાપૂર્વક વિનંતી કરી : ''આપને હું કંઈ મદદ કરી શકીશ તો મારી જાતને હું ધન્ય માનીશ.'' થોડીવાર માટે મૌનનું સામ્રાજ્ય ફરી વળ્યું. વિચાર તંદ્રામાંથી જાગી ભટ્ટજીએ નમ્રતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો, ''હા...હા. મારે મદદની જરૂર છે. છેલ્લા એક માસથી એક વ્યાકરણસૂત્ર સિદ્ધ થતું નથી. જેમ જેમ વિચારતો જાઉં છું તેમ તેમ તે ગૂઢ થતું જાય છે. જો આ સૂત્ર સિદ્ધ કરવામાં મને કંઈક મદદ કરી શકો તો આપની મહેરબાની.''

ભટ્ટજીને આર્થિક સહાય કરવાના હેતુથી આવેલા બાજીરાવ પેશવા ભટ્ટજીની આવી નિઃસ્પૃહતા તેમજ એકાંત-સાધના જોઈ દંગ જ રહી ગયા.

- નલીન છોટાલાલ પંડ્યા

સ્વાધ્યાય

સ.૧. કહો.

(૧) વારાણસીના પ્રસિદ્ધ મહારાષ્ટ્રીયન વિદ્વાન -

(૨) વિદ્વાનની યોગ્ય કદર કરવા આર્થિક સહાય આપવા આવેલા પેશવા -

(૩) સરસ્વતીનો પનોતો પુત્ર -

સ.૨. ખાલી જગ્યામાં યોગ્ય શબ્દ મૂકો.

(૧) પાછલી ઉંમરે નાગેશ ભટ્ટને પાછળ................. નીકળી આવી.

(૨) નાગેશ ભટ્ટને કેવળ.............. સાથે વેર હતું.

(૩) મૌનના સામ્રાજ્ય પછી ભટ્ટજી..............માંથી જાગ્યા.

સ.૩. નીચેના રૂઢિપ્રયોગોના અર્થ આપો.

(૧) દંગ રહી જવું (૨) યોગ્ય કદર કરવી (૩) લીન બની જવું.

સ.૪. ભટ્ટજીની નિઃસ્પૃહતા અને એકાંત સાધનાની બાજીરાવ પેશવા ઉપર થયેલી અસર જણાવો.

શબ્દો જેટલા ઓછા તેટલી પ્રાર્થના ઉત્તમ !

★ શબ્દચોરસ

નીચેના શબ્દચોરસમાં ઈનફોર્મેશન ટેક્નોલોજીના ક્ષેત્રમાં સતત વપરાતા શબ્દો આડા, ઊભા, ત્રાંસા, ઊંધા લખેલા છે. તે શોધીને તેની ફરતે ગોળ કરો. જે જે શબ્દો શોધો તે નીચે લખતા જાઓ.

વે	બ	પૅ	જ	ઈ	એ	ર	પ્લે	પ્લી	પે	કી	ઈ
બ	મો	ન	યુ	ટ્યુ	બ	સ્ટો	ટવી	કી	બો	ન્ટ	મે
સા	રે	ડ્રા	એ	હા	ર	ટ	બ્લુ	ડ઼	ર	ટ	ઈ
ઈ	મ	ઈ	સ	ઈ	ર	ટુ	ટ	ને	ન	ટી	લ
ટ	ની	વ	બી	ક	થ	કે	ટ	ટ્રૂ	સ્કે	ગ	ઈ
રો	સ	ર્ચ	એ	ન્જિ	ન	ઓ	કો	ની	ગુ	પ્રી	મે
ચે	એ	બ્રા	ઉ	ઝ	ર	લ	ક	ટે	બ્લો	ન્ટ	સ
ટ	ર	ન્ડ	ઝે	કુ	ર	મ	બ	બુ	ગ	ર	ઈ
સી	પી	યુ	ટ	લે	પ	ટો	પ	ઍ	સ	ટ	વો
ડ	લો	ન	ઉ	ડા	શ	ટ	લીં	ક	ન	ફે	કે

....

....

....

....

....

....

....

....

....

૧૩. કન્યાવિદાય

અનિલ જોશી : તેમની જન્મભૂમિ ગોંડલ છે પરંતુ તેમની કર્મભૂમિ મુંબઈ છે. તેઓ ફક્ત કવિ જ નહીં પરંતુ એક સારા નિબંધકાર તરીકે પણ જાણીતા છે. 'કદાચ', 'બરફનાં પંખી', અને 'ઓરા આવો તો વાત કરીએ.' આ તેમના કાવ્યસંગ્રહો છે. 'સ્ટેચ્યુ' નિબંધસંગ્રહને ૧૯૯૦ના વર્ષનો સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કાર એનાયત થયો હતો. આધુનિક ગીત-કવિતાની ખૂબીઓ ભરપૂર પ્રમાણમાં તેમની રચનાઓમાં સમાયેલી છે. આ ઉપરાંત છાંદસ-અછાંદસ પ્રકારની કાવ્યરચનાઓ પણ તેમણે રચી છે. 'પવનની વ્યાસપીઠ' તેમનો લલિત નિબંધોનો સંગ્રહ છે. તેમણે કેટલીક સુંદર બાલકથાઓ પણ આપી છે. આધુનિક જીવનની અનુભૂતિને તાજગીભર્યા પ્રતીકો-કલ્પનો દ્વારા અવનવી રીતે પ્રસ્તુત કરવાની તેમની આગવી ખૂબી છે.

સૂર કૃતિનો : પ્રસ્તુત કાવ્યમાં કવિએ કન્યાવિદાયના કરુણ અને મંગલમય પ્રસંગનું અદ્ભુત નિરૂપણ કર્યું છે. દીકરી માટે લગ્ન એ એક ઘરમાંથી બીજા ઘરમાં અને એક ભૂમિકામાંથી અન્ય ભૂમિકામાં જવાનો પ્રસંગ છે. કેસરિયાળો સાફો એટલે કેસરી સાફાવાળો વરરાજા ભાતીગળ ઘરચોળામાં ઢંકાયેલી કન્યાને લઈને નીકળે છે ત્યારે જાણે કે આખું ફળિયું જ કન્યા પાછળ ચાલવા માંડ્યું હોય એવી અનુભૂતિ થાય છે. દીકરીની અવરજવર તથા હાસ્ય ઉલ્લાસે કિલ્લોલ કરતું ફળિયું જાણે હવે સાવ સૂનું લાગે છે. વિદાય થતી જાન જ્યારે છેલ્લે પાદરમાં થંભે છે ત્યારે બાળપણની મધુર સ્મૃતિઓ ગાડાનું પૈડું સીંચવાની ક્ષણે કોલાહલ બનીને પીડે છે. માતૃહૃદયની વાત્સલ્યયુક્ત વેદનાને કવિએ દીવડો લઈને પાછી વળતી માતાના શરીર અને મનને ''કંપતા દીવા''નું ઓઠું લઈને ઉત્તમ રીતે પ્રગટ કરી છે. ખરેખર જ અનિલ જોશીનું આ કન્યાવિદાયનું ગીત તાજગીસભર ભાષા અને ઉત્તમ અભિવ્યક્તિ તેમજ નાજુક સંવેદનાને કારણે અનોખી ભાત પાડે છે.

સમીસાંજનો ઢોલ ઢબૂકતો જાન ઊઘલતી મ્હાલે;
કેસરિયાળો સાફો ઘરનું ફળિયું લઈને ચાલે.
પાદર બેસી ફફડી ઊઠતી
ઘરચોળાની ભાત,
ડૂસકે ડૂસકે હડસેલાતી
બાળપણાની વાત.

પૈડું સીંચતાં રસ્તો આખો
કોલાહલમાં ખૂંપે,
શૈશવથી ચીતરેલી શેરી,
સૂનકારમાં ડૂબે.

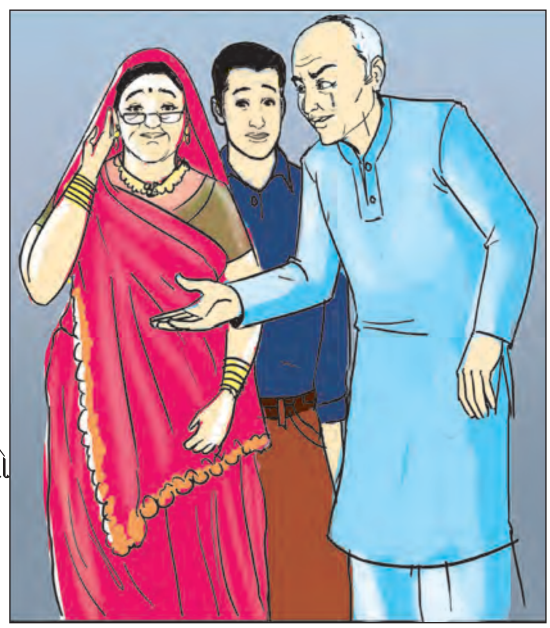

જાન વળાવી પાછો વળતો
દીવડો થર થર કંપે
ખડકી પાસે ઊભો રહીને
અજવાળાને ઝંખે

સમીસાંજનો ઢોલ ઢબૂકતો જાન ઊઘલતી મ્હાલે
કેસરિયાળો સાફો ઘરનું ફળિયું લઈને ચાલે.

– અનિલ જોશી

માર્ગદર્શક સ્તંભ : કન્યાવિદાય કાવ્યના અધ્યાપનની શરૂઆત કરતાં પહેલાં વિદ્યાર્થીઓ સાથે તેમના ઘરમાં તેમની બહેનના, ફઈબાના, માસીના કે અન્ય કોઈપણ કન્યાના લગ્નમાં માણેલા આનંદ વિષયક ચર્ચા કરવી. આ ચર્ચા કરતાં કરતાં લગ્નની દરેક વિધિઓ વિશેનું વિદ્યાર્થીઓનું પૂર્વજ્ઞાન ચકાસવું, જરૂર જણાય ત્યાં માહિતી આપવી.

કન્યાના લગ્નની વિધિમાં 'વિદાય'ની વિધિ બાબત વિગતે ચર્ચા કરીને કન્યા (દીકરી) ઘરનું આંગણું છે, ઘરની શોભા છે વગેરેનું મહત્ત્વ સ્પષ્ટ કરવું. પ્રસ્તુત કવિતા ગેયકાવ્ય હોવાથી સમૂહગાન પણ અવશ્ય કરાવવું.

કન્યાવિદાયનો પ્રસંગ કરુણ ગણાય છે. દીકરી સાસરે જાય એટલે ઘરમાં સૂનકાર છવાઈ જાય છે, તેથી માત્ર માતા-પિતા જ નહિ પરંતુ ઘરની દરેક વ્યક્તિ વ્યથા અનુભવે છે.

સ્વાધ્યાય

સ.૧ નીચેના શબ્દો માટે કાવ્યમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) ફેંટો – (૨) ભાગોળ – (૩) આંગણું – (૪) ઘોંઘાટ –
(૫) દીપક – (૬) રાહ – (૭) બાળપણ – (૮) ગલી –

સ.૨. અર્થ ન બદલાય તે રીતે વાક્યોને નકારાત્મક બનાવો.

ઉદા. (અ) વૃદ્ધ માણસ શ્રમ કરતાં થાકી જાય છે.
યુવાન માણસ શ્રમ કરતાં થાકી જતો નથી.

(૧) નાનું બાળક અંધારામાં જતા ડરે છે.
(૨) માતા-પિતાને કન્યાની વિદાય વસમી લાગે છે.
(૩) સવારે સૂરજ ઊગે છે.
(૪) બાળપણ સૌને ગમે છે.

સ.૩ શબ્દસમૂહને બદલે એક શબ્દ લખો.

(૧) લગ્ન વખતે પરણતી કન્યા પહેરે છે તે સાડી
(૨) કન્યા સાથે વરનું પરણીને વિદાય થવું
(૩) જાનની વિદાય વખતે વગાડવામાં આવતું વાજિંત્ર
(૪) વરરાજાના માથા પર બાંધેલું કેસરી રંગનું કપડું
(૫) ઘર આગળની બાંધેલી બારણાવાળી ખુલ્લી જગ્યા

સ.૪ કાવ્યમાંથી પ્રાસયુક્ત શબ્દ શોધીને લખો.

મ્હાલે............ ભાત .... ખૂંપે................ કંપે..................

સ.૫ કૌંસમાંથી યોગ્ય શબ્દ પસંદ કરીને મૂકો.

(ભમ્મરિયાળો, કેસરિયાળો, ઘમ્મરિયાળો, પૂંછડિયાળો)

(૧) .... - સાફો (૨) .... - કૂવો

(૩) .... - ઘાઘરો (૪) .... - ઉંદર

સ.૬ આપેલી કાવ્યપંક્તિને યોગ્ય રીતે જોડો.

અ	બ
૧) સમીસાંજનો	અ) કોલાહલમાં ખૂંપે
૨) પાદરે બેસી ફફડી ઊઠતી	આ) દીવડો થર-થર કંપે
૩) શૈશવથી ચીતરેલી શેરી	ઇ) સૂનકારમાં ડૂબે
૪) પૈડું સીંચતા રસ્તો આખો	ઈ) ઘરચોળાની ભાત

સ.૭ વિચારીને લખો.

(૧) કેસરિયાળો સાફો પહેરનાર ....

(૨) ઘરચોળું પહેરનાર ....

(૩) કોલાહલમાં ખૂંપેલો ....

(૪) થરથર કંપતો ....

(૫) બાળપણાની ....

(૬) ઘરચોળાની ....

સ.૮ નીચેનો અર્થ દર્શાવતી પંક્તિ લખો.

(૧) કેસરી રંગનો સાફો પહેરીને વર ચાલી રહ્યો છે.

(૨) જાન વળાવીને આવેલી માતાના હાથમાં રહેલો દીવડો થર થર કાંપે છે.

(૩) સાસરે જતી કન્યાના હૃદયમાં બાળપણની યાદથી સૂનકાર વ્યાપે છે.

સ.૯ 'કન્યા વિદાય' કાવ્યમાં પ્રગટ થતી કરુણતા તમારા શબ્દોમાં વ્યક્ત કરો.

સ.૧૦ નીચેની પંક્તિમાં કયા અલંકારનો ઉપયોગ થયો છે તે લખો.

૧) કેસરિયાળો સાફો જાણે, ઘરનું ફળિયું લઈને ચાલે છે.

૨) પાદર બેસી ફફડી ઊઠતી, ઘરચોળાની ભાત

૩) જાન વળાવી પાછો વળતો, દીવડો થર થર કંપે.

3TQP5H

સ.૧૧ આપેલી જોડણી સુધારીને શબ્દ ફરીથી લખો.

પઇડું ...... ઢબુકવું ...... સૈસવ ...... ઉઘલતિ ...... કેશરિઆળો ......

(ડ) તમને આવડતાં લગ્નગીતો વર્ગમાં ગાઈ સંભળાવો.

પ્રકલ્પ

તમારા ઘરમાં આવેલી લગ્નની કંકોત્રીઓમાંથી સુંદર કલાત્મક કવર તૈયાર કરો.

બાલમિત્રો, ધોરણ ૧થી ૮માં 'હું વાંચુ.... તમે પણ વાંચો' એ શૃંખલામાં તમે ભરપૂર માહિતી મેળવી છે. પરંતુ તે માહિતીનો માત્ર આનંદ માણ્યો છે. પરીક્ષાની દૃષ્ટિએ તેનો અભ્યાસ કર્યો નથી. પરંતુ હવે તમારે તે જ શૃંખલામાં 'વિશેષવાંચન'નો અભ્યાસ કરવાનો છે અને તે પણ પરીક્ષાલક્ષી અભ્યાસ. તો ચાલો, થઈ જાઓ તૈયાર !

ઈ) વિશેષવાંચન

માણસની મૈત્રી મોંઘી પણ પડે !

એક માણસ જંગલમાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો. સામેથી વાઘ આવી રહ્યો હતો. વાઘથી પોતાની જાતને બચાવવા માટે એ ફટાફટ એક ઝાડ પર ચઢી ગયો. ઝાડ પર ચઢ્યા પછી એને સમજાયું કે એ ઉતાવળમાં બહુ મોટી ભૂલ કરી બેઠો છે કારણ કે ઝાડ પર એક જંગલી વાંદરો બેઠેલો હતો. માણસને બંને બાજુ મોત દેખાવા લાગ્યું. નીચે વાઘ અને ઉપર આ જંગલી વાંદરો.

ડરી રહેલા માણસને જોઈને વાંદરાએ કહ્યું, '' અરે ભાઈ, ડર નહીં. હું તને હેરાન નહિ કરું. ગમે તેમ તો પણ તું મારો વંશજ છે માટે મારાથી તને કોઈ નુકસાન નહિ થાય એની ખાતરી આપું છું.'' વાઘ નીચેથી ખસવાનું નામ નહોતો લેતો અને એમને એમ રાત પણ પડી ગઈ. વાંદરા અને માણસ બંનેએ વારાફરતી સૂઈને રાત પસાર કરવાનું નક્કી કર્યું.

માણસ સૂતો હતો અને વાંદરાનો જાગવાનો વારો હતો. નીચે બેઠેલા વાઘે વાંદરાને કહ્યું, ''યાર, આપણે બંને તો પ્રાણીઓ છીએ માટે નાતભાઈ કહેવાઈએ. આ માણસ તો આપણી નાત બહારનો છે. એને નીચે ધક્કો માર એટલે મારું કામ પતે.'' વાંદરાએ કહ્યું, ''અરે વાઘભાઈ, એ મારા વિશ્વાસે ઘસઘસાટ ઊંઘી રહ્યો છે. મારા પર મૂકેલા વિશ્વાસનો હું ઘાત ન કરી શકું.''

થોડા સમય પછી વાંદરાનો સૂવાનો અને માણસનો જાગવાનો વારો આવ્યો. વાઘે હવે માણસને લાલચ આપતાં કહ્યું, ''તું આ વાંદરાને ધક્કો મારીને નીચે પાડ તો હું તને જીવતો જવા દઉં.'' માણસે તો કોઈ વિચાર કર્યા વગર જ વાંદરાને ધક્કો માર્યો. વાંદરો તો ટેવાયેલો હોવાથી નીચે પડતાની સાથે જ છલાંગ લગાવી ઉપર આવી ગયો. પછી માણસની સામે જોઈને એટલું જ કહ્યું, ''હવે ક્યારેય કોઈને એમ ન કહેતો કે અમે વાનરોના વંશજ છીએ.''

બીજા પર વિશ્વાસ મૂકતાં પહેલાં સો વાર વિચાર કરવો અને કોઈ આપણા પર વિશ્વાસ રાખીને સૂતું હોય તો એને ધક્કો મારવાનું કામ ન કરવું.

– શૈલેષ સગપરિયા

સ્વાધ્યાય

સ.૧. વિચારીને કહો :

(૧) માણસને આમાં મોત દેખાયું

(૨) વારાફરતી સૂઈને રાત પસાર કરવાનું નક્કી કર્યું

(૩) વાંદરા સાથે વિશ્વાસઘાત કરનાર

સ.૨. કહો

(૧) જંગલમાંથી પસાર થનાર

(૨) ઝાડ ઉપર બેસનાર

(૩) ઝાડ નીચે સૂનાર

સ.૩. રૂઢિપ્રયોગોના અર્થ આપી વાક્યમાં પ્રયોગ કરો :

(૧) વિશ્વાસઘાત કરવો

(૨) ખસવાનું નામ ન લેવું

(૩) છલાંગ લગાવવી

સ.૪. આજુબાજુ વસતાં પશુ-પક્ષી ઉપર પ્રેમ અને દયા રાખવી જોઈએ - આ વિષય ઉપર વિશેષવાંચનને આધારે વર્ગમાં ચર્ચા કરો.

'સ્વ'ને છોડો, 'સર્વ'નું વિચારો.

૧૪. આઝાદીની જ્યોત

ફિલિપ ક્લાર્ક : આણંદ જિલ્લાના સમરખા ગામના વતની શ્રી ફિલિપ ક્લાર્ક સરકારી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયેલા છે. સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં સતત પ્રવૃત્ત છે. ઇન્ટર આર્ટસ્‌ના અભ્યાસ સાથે તેમણે હિંદી વિનિતની પરીક્ષા આપી છે.

કવિ તરીકે તેમણે શ્રેષ્ઠ કાવ્યોની રચના કરી છે. 'ટહુકી રહ્યું ગગન', 'કલબલ કલબલ', 'રમતાં રમતાં રાત પડી', 'તનમનિયાં', 'ઝમકે ચમકે' આ બધાં તેમનાં શ્રેષ્ઠ કાવ્યસંગ્રહો છે. ૧૯૮૯માં 'રીમઝીમ રીમઝીમ' બાળકાવ્યને તેમજ બાળનાટક 'બેની લડાઈમાં ચોથો ફાવે'ને પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયા છે. તેમની ગઝલ 'ઝરી રહ્યું જીગર' તેમજ બાળવાર્તાઓ 'છીએ તે જ ઠીક' 'જાદુઈ ચશ્મા', 'જંગલમાં મંગલ', 'મમ્મી-મમ્મી મોબાઈલ' ..... વગેરે તેમના તરફથી આપણને મળેલી મૂલ્યવાન સાહિત્ય કૃતિઓ છે.

સૂર કૃતિનો : પ્રસ્તુત કૃતિમાં કવિએ આઝાદીની જ્યોત સદાય ઝળહળતી રાખવા માટેની વાત કરી છે. આપણા દેશની કુદરતી સમૃદ્ધિ, પવિત્રતા, વિવિધતામાં એકતા જેવી વિશેષતાઓ વિશ્વભરમાં અનન્ય અને અજોડ છે. આવા પવિત્ર અને મહાન દેશની આઝાદીની જ્યોત જલાવવા માટે પ્રાણની પણ આહુતિ આપવા તૈયાર રહેવાનું કવિ કહે છે.

ભારત માતાને કોટિ કોટિ વંદન કરતાં કવિ કહે છે કે પ્રત્યેક ભારતીયના હૈયાં દેશપ્રેમનાં પાણી પીવા તલસી રહેતાં હોય છે. આવા ભારતીયો મક્કમ પગલે આગળ વધતા હોય છે. સદાય હસતાં હસતાં ભારતમાતાને મહેકતી રાખવા ઉત્સાહિત રહે છે.

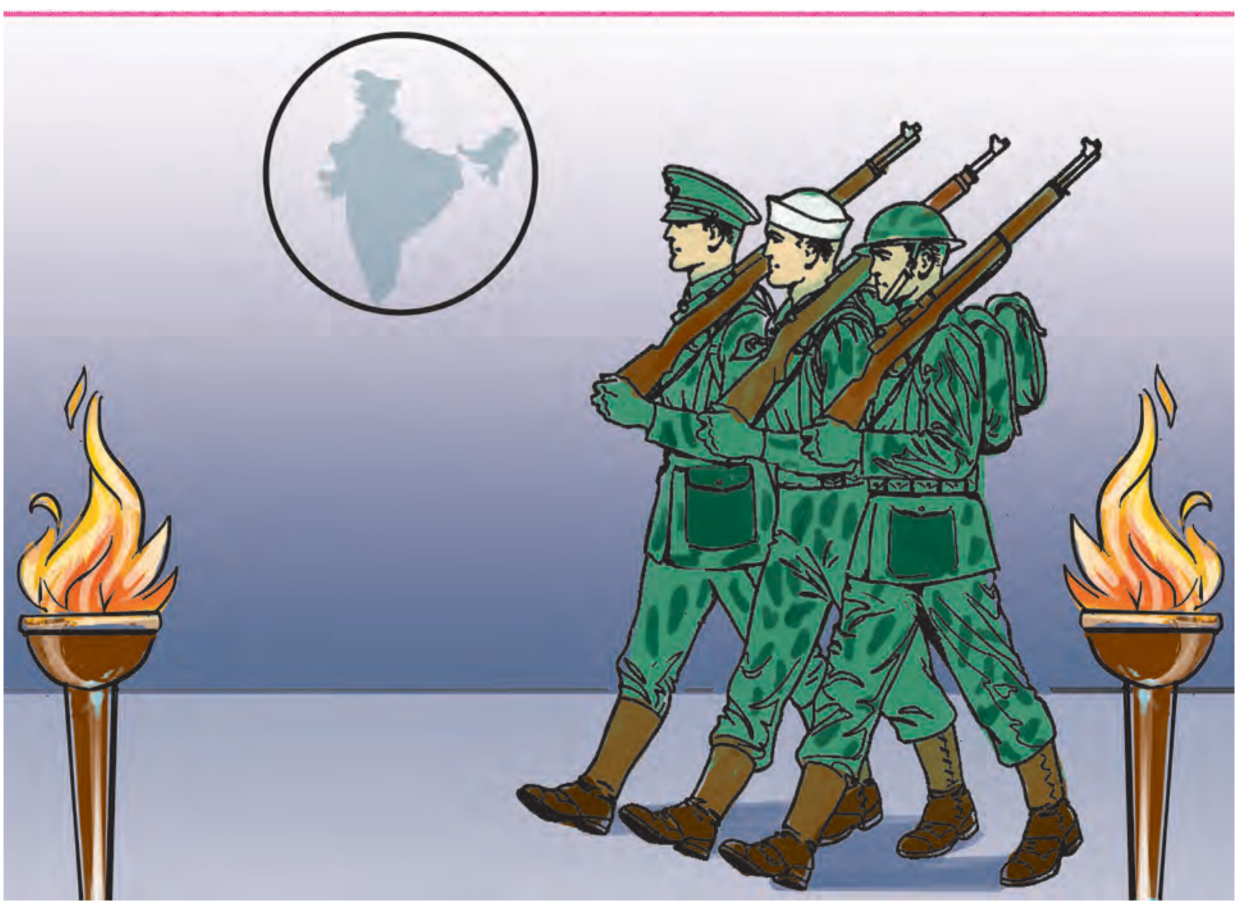

કરીએ કોટિ વંદન માતા કરીએ કોટિ વંદન
ફૂલો તારાં ફરફર ફરકે મઘમઘ મ્હેંકે ચંદન
આઝાદીની જ્યોત જલાવવા પૂરીએ પ્રાણ અમારા
ઘરઘર હોજો બાગ-બગીચા મળજો સૌને ઉતારા,
હરિયાળી ઓઢીને ઊભાં લૂમેઝૂમે ઉપવન
કરીએ કોટિ વંદન માતા કરીએ કોટિ વંદન
મન અમારાં મક્કમ રાખી પગલાં પાવન ભરીએ,
સૂરજ તારો ઝળહળ ઊગે ઝાકળ થઈને ઠરીએ.
લોહીમાં વહેતા ધ્વજના રંગો લાગી એવી લગન,
કરીએ કોટિ વંદન માતા કરીએ કોટિ વંદન
શ્વાસે શ્વાસે પ્રગટાવીશું અમે આબાદીના દીવા,
હૈયે હૈયાં તલસી રહેજો દેશ-પ્રેમનાં પાણી પીવા.
શીશ અમારાં અડગ રહેજો, હસતાં રહેજો વદન,
કરીએ કોટિ વંદન માતા કરીએ કોટિ વંદન
ફૂલો તારાં ફરફર ફરકે, મઘમઘ મ્હેંકે ચંદન

– ફિલિપ ક્લાર્ક

માર્ગદર્શક સ્તંભ :- આ કૃતિનું અધ્યાપન કરાવતા પહેલા ભારતના સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ તેમજ વિવિધતામાં એકતા ધરાવતા આપણા દેશ વિશેના પૂર્વજ્ઞાનની ખાતરી કરી લેવી જરૂરી છે. ત્યાર પછી જરૂર જણાય તેટલી માહિતીથી પરિચિત કર્યા બાદ કૃતિનું અધ્યાપન કરાવવું. સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં શહીદીને વહોરી લેનાર આપણા દેશનેતાઓની કુરબાની અને તેમણે આપેલાં બલિદાનને વ્યર્થ ન જવા દેવાની જવાબદારી આપણી છે. આપણી આઝાદીની આ જ્યોત સદાય ઝળહળતી રાખવાની જવાબદારી આપણી છે. તેના માટે અડગ મસ્તકે અને હસતા ચહેરે માતૃભૂમિની વંદના કરવા હરહંમેશ તૈયારી બતાવવી તે આપણા સૌની ફરજ છે. આપણી સ્વતંત્રતાનું જતન કરવાની નૈતિક જવાબદારીનું આપણે નિષ્ઠાપૂર્વક પાલન કરવાનું છે. તેવી સંકલ્પના વિદ્યાર્થીઓના મનમાં દૃઢ કરવાની છે.
વિશેષ નોંધ : કન્યાઓ, યુવાનો, વૃદ્ધો, ગરીબો, માટેની વર્તમાન સરકારી યોજનાઓથી વિદ્યાર્થીઓની કક્ષા પ્રમાણે તેમને વાકેફ કરવા.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે કાવ્યમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધીને લખો.

(૧) કરોડ (૨) નમન (૩) સ્વતંત્રતા (૪) દીપ
(૫) માથું (૬) ચહેરો (૭) રક્ત (૮) સુખડ

સ.૨. કાવ્યમાંથી પ્રાસયુક્ત શબ્દ શોધીને લખો.

(૧) વંદન (૨) ભરીએ (૩) દીવા (૪) અમારા

સ.૩. અર્થ બદલ્યા વગર નીચેનાં વાક્યોને નકારાત્મક બનાવો.

ઉદા : ભારત દેશ <u>સ્વતંત્ર</u> છે.
ભારત દેશ પરતંત્ર નથી.

(૧) તાજાં ફૂલોમાંથી <u>સુગંધ</u> આવે છે.
(૨) ઘરમાં ભરપૂર <u>અજવાળું</u> હતું.
(૩) તાંડવ કરતી વખતે શંકરનું <u>રૌદ્ર</u> રૂપ હતું.
(૪) મક્કમ મનોબળથી <u>પ્રગતિ</u> થાય છે.
(૫) <u>દિવસે</u> સૂરજ આકાશમાં ઝળહળતો દેખાય છે.

સ.૪. આપેલા ચોરસમાં આડા, ઊભા, ત્રાંસા, ઊંધા ૧૫ શબ્દો છૂપાયેલા છે આ શબ્દો કાવ્યમાં આવેલા છે. તે શોધીને તેની યાદી બનાવો.

ણ	ત	ક્ષ	શ	ઉ	કુ	ધ્વ	ઋ
ળ	ર	શી	જ્ઞ	પ	જ	ચ્છ	મ
હ	લો	ફૂ	તૃ	વ	ઈ	ક્ક	પ્રે
ળ	ચં	ડ	ચં	ન	મ	આ	શ
ઝ	ણી	અ	દ	સ્વ	ઝા	હ	દે
પા	સી	વં	ન	દી	રિ	ક	ચ
પ	લ	ર્થ	ઝ	યા	ત્રિ	ઠ	ળ
મ	તુ	ત્ર	ળી	ઢ	ડ	ણ	પ્રા

સ.૫. લખો જોઈએ.

(૧) આઝાદીની જ્યોત જલાવવા પૂરવાનું કહે છે -
(૨) કોટિ કોટિ વંદન કરવાના છે -
(૩) શ્વાસે શ્વાસે દીવા પ્રગટાવવાના છે -

સ.૬. કોણ તે શોધો.

(૧) હરિયાળી ઓઢીને ઊભા છે.
(૨) ફર ફર ફરકે છે.
(૩) મઘ મઘ મ્હેંકે છે.

સ.૭. યોગ્ય વિકલ્પ શોધી વાક્ય ફરીથી લખો.

(૧) .... જ્યોત જલાવવા પ્રાણ પૂરવાના છે.
(અ) સંસ્કૃતિની (આ) ક્રાંતિની (ઇ) આઝાદીની

(૨) .... આબાદીના દીવા પ્રગટાવવાના છે.
(અ) શ્વાસે-શ્વાસે (આ) ઘરે-ઘરે (ઇ) મંદિરે-મંદિરે

(૩) હૈયે હૈયાં .... પાણી પીવા તલસી રહ્યાં છે.
(અ) કુટુંબપ્રેમના (આ) દેશપ્રેમના (ઇ) ધર્મપ્રેમના

સ.૮. નીચેના અર્થ દર્શાવતી કાવ્યપંક્તિ લખો.

(૧) દરેકના ઘરમાં બાગબગીચા અને ઉતારા મળવા જોઈએ.

(૨) બગીચાઓ હરિયાળી ઓઢીને ઝૂમી રહ્યા છે.

(૩) અમારાં મસ્તક અડગ રહેજો અને મોઢા પર હાસ્ય રહેજો.

(૪) મક્કમ હૃદયે ડગલાં ભરી આગળ વધીએ.

સ.૯. આપેલાં નામો માટે વપરાયેલાં વિશેષણો કૌંસમાંથી શોધો.

(મક્કમ, ઝળહળતી, હસતું, નિર્મળ, અડગ, અખંડ)

(૧) જ્યોત (૨) પગલાં (૩) દીવા

(૪) પાણી (૫) વદન (૬) શીશ

સ.૧૦ 'વીર સાવરકર' વિશે તમારા શબ્દોમાં આઠથી દસ વાક્યો સુંદર અક્ષરે લખો.

સ.૧૧ આપેલાં વાક્યોના અલંકાર ઓળખો.

(૧) મઘમઘતા ફૂલો જાણે ચંદનની જેમ મહેકે છે.

(૨) હરિયાળી ઓઢીને ઉપવન ઝૂમી રહ્યાં છે.

(૩) સૂરજ ઝળહળતો દીવો છે.

3TZK75

(ડ) ★ પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીઓ નીચેનામાંથી કોઈપણ એક વિશે પાંચથી સાત વાક્યો કહેશે.

(૧) દેશનેતા (૨) જવાનો (૩) શહીદો

પ્રકલ્પ

★ નીચે આપેલા શબ્દોનો ઉપયોગ કરી ૮થી ૧૦ વાક્યો સુંદર અક્ષરે લખીને એક સુંદર મજાનો ચાર્ટ તૈયાર કરો.

સ્વતંત્રતા, રાષ્ટ્રધ્વજ, બલિદાન, શહીદો, ચળવળ, દેશભક્તો, વેદના, યાતના, કારાવાસ, ફાંસી, રક્ષણ, વિકાસ, પ્રગતિ, બંધારણ, લોકશાહી, પ્રજાસત્તાક, આઝાદી, અમર, ભવ્ય.

લેખન કૌશલ્ય

પત્રલેખન

'શુભ્રધવલ' કો. ઑપ.હા સોસાયટી
ઉજાસનગર, સુંદરપુર.
પીનકોડ - ૪૦૦૦૦૯
તા. ૨૪ / ૮ / ૨૦૧૬

પ્રતિ,
શ્રીયુત નગરસેવકશ્રી,
પ્રભાગ નં. : ૪૨, ઉજાસનગર,
સુંદરપુર.
પીનકોડ - ૪૦૦૦૦૯

વિષય : મુલાકાત લેવા આગ્રહભરી વિનંતી

માનનીય સાહેબશ્રી,

સાનંદ જણાવવાનું કે અમારી સોસાયટીના રહેવાસીઓએ ખૂબજ સુંદર કાર્ય કરીને 'સ્વચ્છતા અભિયાન'ને સાર્થક કરી દેશભરમાં ગૌરવપ્રદ કહી શકાય તેવું સ્થાન હાંસલ કર્યું છે.

આબાલવૃદ્ધ દરેકના સક્રિય સહયોગ દ્વારા આ યોજના સફળ થઈ છે. વૃદ્ધોના અનુભવ, યુવાનોની ક્રિયાશીલતા અને બાળકોના ઉત્સાહના ત્રિવેણીસંગમે નીચેની ઉક્તિને ચરિતાર્થ કરી છે,

''સંગઠન સફળતાની ચાવી છે.''

આકર્ષક પ્રવેશદ્વાર, ચોક્કસ અંતરે મૂકાયેલી પ્રેક્ષણીય કચરાપેટીઓ, સંદેશાત્મક ચિત્રોથી શોભતી કમ્પાઉન્ડની દીવાલો, બંને બાજુ રોપેલા નાના-નાના છોડ અને સાર્વજનિક સંપત્તિનું જતન કરવા ઉપકારક બને તેવા સ્લોગનોથી અમારી સોસાયટી શોભી રહી છે.

આપશ્રીને અમારું નમ્ર નિવેદન છે કે, આપ સ્વયં અમારી સોસાયટીની મુલાકાત લઈને અહીંના રહેવાસીઓને પ્રોત્સાહિત કરશો તો અમારા આ રચનાત્મક કાર્યમાં દ્વિગુણિત વૃદ્ધિ થશે. વળી અમારું આ અનુકરણીય કાર્ય આપણા મુખ્યમંત્રી સુધી આપ પહોંચાડો તેવી અમારી અંતરેચ્છા છે. તો અમારી સોસાયટીની મુલાકાત લેવા આપને ફરી એકવાર આગ્રહભરી વિનંતી.

લિ. ચેરમેન
શુભ્રધવલ કો.ઑપ. હા. સોસાયટી
ઉજાસનગર,
સુંદરપુર
પીનકોડ - ૪૦૦૦૦૯

વેરથી વેર શમે નહિ જગમાં,
પ્રેમથી પ્રેમ વધે જીવનમાં

૧૫. પર્વતોમાં હિમાલય

પ્રીતિ સેનગુપ્તા : અમદાવાદ જેમની જન્મભૂમિ છે તેવા લેખિકા પ્રીતિ સેનગુપ્તા પ્રવાસના અત્યંત શોખીન છે અને લેખન તેમની મનગમતી પ્રવૃત્તિ છે. લેખિકાને દરેક તત્ત્વમાં ઈશ્વરનું દર્શન થતું હોવાથી તેમના દરેક પ્રવાસ માત્ર પ્રવાસ જ નહિ પણ યાત્રા બની રહે છે. 'જૂઈનું ઝૂમખું', 'ખંડિત આકાશ' અને 'ઓ જુલિએટ' તેમના કાવ્યસંગ્રહો છે. 'ઘરથી દૂરનાં ઘર'; 'એક પંખીનાં પીંછાં સાત', 'રીઝો રે દરિયા દેવ'; 'અપરાજિતા' નિબંધો છે તો તેમના અતિપ્રિય અને જાણીતા પ્રવાસ અંતર્ગત 'નમણી વહે છે નદી', 'કિનારે કિનારે', 'ઉત્તરોત્તર', 'દેશ-દેશાવર', 'સાત ખંડ' જાણીતાં પ્રવાસવર્ણનો છે.'એક સ્વપ્નનો રંગ' તેમનો વાર્તાસંગ્રહ છે. હાલમાં તેઓ ન્યૂયોર્કમાં ટાગોર સોસાયટીમાં મંત્રી તરીકેની કામગીરી બજાવે છે.

સૂર કૃતિનો : પ્રસ્તુત કૃતિમાં લેખિકાએ હિમાલયની યાત્રા દરમ્યાન પોતાને થયેલા અલૌકિક આનંદની અનુભૂતિને વર્ણવી છે.

ઈશ્વરના અનુપમ સર્જનની પ્રદક્ષિણા મનથી, સંકલ્પથી નિરંતર ચાલુ રાખવી જોઈએ. આ સૃષ્ટિનાં જલ, સ્થળ, ચર, અચર, જડ, ચેતન દરેકમાં ઈશ્વરનો વાસ છે. તેથી પ્રવાસ કરતી વખતે જો આ બાબતનું સતત સ્મરણ રહે તો તે પ્રવાસ યાત્રા બની જાય છે. અહીં તિબેટની યાત્રા દરમ્યાન લેખિકાને હિમાલય પર્વત અને તેના ઉચ્ચતમ શિખર એવરેસ્ટની સુંદરતાની જે અનુભૂતિ થાય છે તેનું સુંદર, સરળ અને સચોટ શૈલીમાં વર્ણન કર્યું છે. તે વર્ણન વાંચતાં વાંચતાં વાચકને પોતાને પણ એ સ્થળનો પ્રવાસ કરાવે તેવું અસરકારક વર્ણન છે.

ચીની સરકારે અમને બક્ષેલી એ ખખડધજ બસમાં લગભગ પહેલેથી દરેક જણે પોતાની બેઠક નક્કી કરી લીધેલી. એની એ બેઠક પર બેસવું જરૂરી ન હતું. અંદર વહેલું ચઢી જાય તે મન ફાવે ત્યાં બેસી શકે, પણ અમારામાંનું કોઈ એવું કરતું નહિ, બીજાની જગ્યા લઈ લેતું નહિ. મારે માટે એ સારું હતું, કારણ કે હું સૌથી આગલી બેઠક પર બેસવા માંડી ગયેલી. ડ્રાઈવરની પાછળ બે બાજુ બે ઊભી બેઠકો હતી. એમાંની એક પર ગાઈડ યુ જાલ બેસતો. બીજી પર ક્યારેક એકાદ અમેરિકન બેસતો, પણ મોટે ભાગે એ ખાલી રહેતી.

એ પછી આડી બેઠકોની હરોળ ચાલુ થતી. એમાં ડાબી બાજુની પહેલી બેઠક પર મારી જગ્યા જાણે નિયત થઈ ગયેલી. ત્યાંથી બંને બાજુની બારીમાંથી પરિસર સરસ દેખાય અને સામેથી પણ જે ડ્રાઈવર જુએ તે મને દેખાય. તિબેટ જેવો અસાધારણ પ્રદેશ. એને જેટલો જોવાય તેટલો જોવાનો હોય. જો આંખ બંધ કર્યા વગર ચાલે તો એ પણ ના કરું. જે નજરસરસું થતું હતું તે બધું હૃદયસરસું થતું હતું. પ્રત્યેક ક્ષણ મૂલ્યવાન હતી ને દરેક દૃશ્ય બેનમૂન હતું. એ હવાથી ફેફસાં ભરી લેવાનાં હતાં, એ યાત્રાનાં સંવેદનોથી સ્મૃતિના ભંડાર સજાવી દેવાના હતા. મનને સતત ઉત્સુક રાખવાનું હતું ને નજરને ચકોર.

ધ્યાનને સ્વમાંથી ખેંચી કાઢીને સમષ્ટિમાં પરોવેલું રાખવામાં જ તિબેટની યાત્રાની ધન્યતા હતી, એ મારી ચેતના જાણતી હતી. તે ઉપરાંત, પ્રકૃતિ વધારે પ્રતીતિ કરાવતી રહેતી હતી. એનાં અનેકવિધ રૂપોનું પ્રમાણ અવિરત એ દર્શાવ્યે જતી હતી ને મારાથી શક્ય તેટલું પામવા હું પ્રયત્નશીલ હતી. એ સ્પષ્ટ હતું કે જ્યાં ભૂમિએ ઊંચા પર્વતોરૂપી ભુજાઓ લંબાવી આકાશના છત્રને ટેકવી રાખ્યું છે તેવા એ પ્રદેશમાં કેવળ ચર્મ-ચક્ષુ જ નહિ પણ મનની અંદરની આંખોને પણ ખુલ્લી રાખવાની હતી.

આ હમણાં તો પેલું સરકારી મકાન પસાર થઈ ગયું. હાથમાં ચોપડીઓ લઈને ઘર તરફ જતાં છોકરાં અને ઢોળાવો પર ચરતાં ઘેટાં કેવાં ગમી ગયાં હતાં. સુંદર હતાં. એ દૃશ્ય દુન્યવી હતું. ત્યાં જ સાથે સાથે જ અલૌકિક તત્ત્વની મોજૂદગી પણ હતી. પરંતુ કુદરત ના ઈચ્છે ત્યાં સુધી આપણને એ જોવા પણ ના મળે. મીઠડી, દુન્વયી છબીઓને છતી કરતી પળોની પાછળ કશુંક અપ્રતિમ, કશુંક શાશ્વત રહેતું હોવાની શક્યતા અવશ્ય હોય છે.

ને હતી જ.

બાજુ પરની બારીમાંથી નીકળેલી નજર અચાનક સામે તરફ ગઈ અને અહો, તદ્દન સામે જ હતો માઉન્ટ એવરેસ્ટ. એ વિશે ભૂલ થઈ જ ના શકે. કેટલો બધો ઊંચો ! અહો, એટલો તો ઉચ્ચતર. એ ગિરિપિંડ અન્ય કોઈ જ ના હોઈ શકે. સર્વોચ્ચ મહાગિરિના સાક્ષાત્કારની એ ક્ષણ બસના ચાલકથી પણ પહેલાં હું પામી હતી.

'સૌથી પ્રથમ એ મને મળ્યો હતો. સૌથી વધારે વખત એ મારો થઈને રહેવાનો હતો.' મનમાં નક્કી ઉન્માદનો જ્વર પ્રસરી ગયો હતો. સહન ના કરી શકાય તેવો હર્ષ ! માની ના શકાય તેવો અનુગ્રહ.

ડ્રાઈવર લાન્ગ વાન્ગ વુઇ ડોઉની નજર આખરે જેવી સામે તરફ ગઈ ને એ મહોપસ્થિતિ એણે જોઈ કે એ પણ જરા બાઘા જેવો થઈ ગયો. શ્વાસ લેવાનું ભૂલી જવાય એવી જ અહો, એ ક્ષણ હતી. એક બાજુ, શંકાને સ્થાન જ ન હતું કે એ 'એ' જ હતો ને બીજી બાજુ, માની પણ ના શકાય એવી એ વાસ્તવિકતા હતી. એની દિશામાં જતાં તો હોઈએ, પણ તેથી શું? આવો પ્રકાશોજ્જ્વળ દિવસ હોય, આવું સ્વચ્છ આકાશ હોય, વાદળોનું આવરણ સાવ દૂર રહ્યું હોય ને સાવ સામસામે અમને એ જોવા મળે. આવું શું બની શકે? આવું શું બની શકે?

આમ તો અમે આ પછીના દિવસે એને જોવાની-વધારે નજીકથી વધારે નિશ્ચિતપણે આશા રાખેલી હતી પણ આ આમનેસામને દીદારનું ઉત્તેજન અપાર હતું. બધાં બસમાંથી નીચે ઊતર્યાં. ત્યાં તરત જ રસ્તાની એક બાજુ પર બસ ઊભી રાખી દીધેલી. બીજાં વાહનોની અવરજવરની ક્યાં ચિંતા જ હતી ત્યાં? ને એક ઘડી પણ વેડફવાની ન હતી. બધાંએ ઘણા ફોટા લીધા. મારા કૅમેરાની સાથે જોડાતો મારો ટેલિસ્કોપિક લૅન્સ બહુ કામમાં આવ્યો. એના વ્યૂહચક્રમાંથી જોતાં એનો શિખર-સંપુટ જાણે હાથવગો દેખાતો હતો.

જોકે નરી આંખે પણ શ્રેષ્ઠોચ્ચ એ શૃંગો સમીપ જ હતાં.

હવાને માર્ગે કોઈ 'બસને રસ્તેથી જ, ખેતરોની પારથી જ, સર્વોચ્ચ ગિરિ-શૃંગ એવરેસ્ટનો સાક્ષાત્કાર' પંખી સીધેસીધું ઊડે તો એ અંતર વીસેક માઈલથી વધારે નહિ હોય. દૃષ્ટિનું તીર પણ સદ્ભાગ્યે એટલે સુધી પહોંચી શકતું હતું. જે નજરમાં પણ ના સમાય તેવી બૃહદ્ ઉપસ્થિતિ સાથે અકલ્પ્ય અને અનપેક્ષિત રીતે, થઈ હતી અદ્ભુત એ મુખામુખિ. અહો, થયો હતો સંમુખ સાગરમઠ. રાજાધિરાજ નગાધિરાજ !

અનોખું એનું રૂપ. એકથી વધારે એનાં નામ, પશ્ચિમી જગત એને એવરેસ્ટ તરીકે ઓળખે. તિબેટીઓ એને ચોમોલોન્ઝો કહે, તો ચીની ભાષામાં એ ચોમોન્મા બને. નેપાળની રોજિંદગી બોલીમાં એનું નામ સાગરમાથા, પણ એનું સુભાષ્ય નામ તો છે સાગરમઠ. પ્રાગૈતિહાસિક કાળમાં, અત્યારની હિમાલયની ચંદ્રાકાર પર્વત-શ્રેણીને સ્થાને એક મહાસાગર હતો, તે પુરવાર થયેલું છે. લગભગ ૨,૫૦૦ કિ.મી. લાંબી અને ૩૦૦ કિ.મી. પહોળી એ નગ પંક્તિમાં દુનિયાનાં સૌથી ઊંચાં કેટલાંક શિખરનો સમાવેશ છે. એમાંનું એક તે પૃથ્વી પરનું ઉચ્ચત્તમ-આ સાગરમઠ.

એવરેસ્ટને પણ ખરેખર પર્વત-વૃંદ તરીકે જોવાનો હોય છે. એ શૃંગની ઊંચાઈ ૮,૮૪૮ મીટર છે અને સાથેનું લ્હોત્સે શિખર ૮,૫૧૬ મીટર તથા જરા છેટેનું માકાલુ શિખર ૮,૪૬૩ મીટર છે. નેપાળ અને

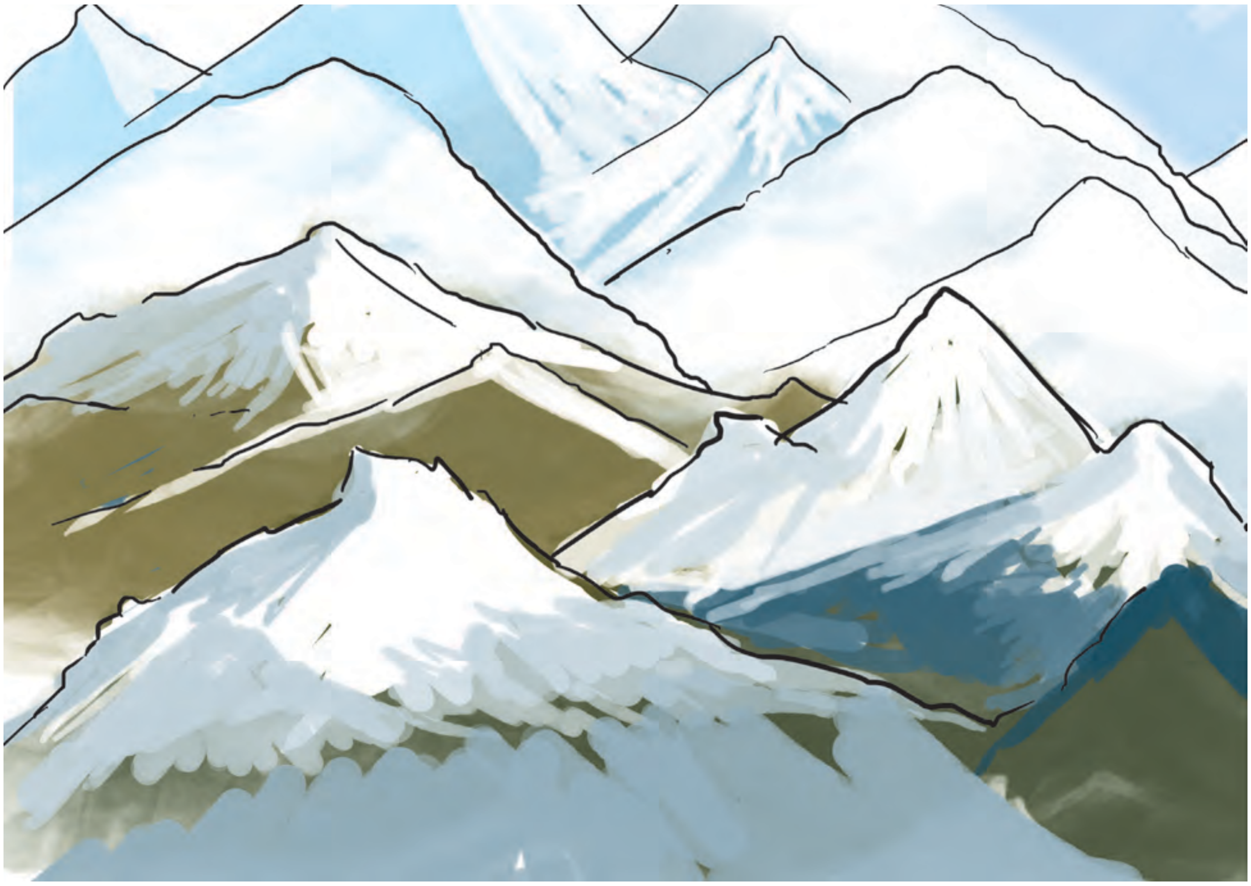

તિબેટની સરહદો પરનો આ પ્રદેશ છે. વિશ્વની વિશિષ્ટતમ, તેમ જ વિષમતમ, એ ઉત્તુંગ ભૂમિ છે.

આપણે તો હજારો વર્ષોથી હિમાલયને પવિત્ર દેવભૂમિ ગણતાં આવ્યાં છીએ. ઋગ્વેદમાં એનો ઉલ્લેખ છે; પૃથ્વીસૂક્તમાં એની સ્તુતિ છે, અને સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે કે હિમાલયના માહાત્મ્યનું પૂરું વર્ણન કરી શકાય એમ જ નથી. મહાકવિ કાલિદાસે જેને 'દેવતાત્મા' કહ્યો છે, તેના દર્શનનો અધિકાર હું પામી હતી; નિઃશંક બડભાગી બની હતી.

અમારી સમક્ષ જે હતું તે એવરેસ્ટનું 'ઉત્તરમુખ' હતું. આ દર્શન તો આરોહણકર્તાઓ પણ નથી પામતા, કારણ કે એ દિશામાં થઈને એના પર ચઢી શકાય તેમ જ નથી. તિબેટમાં એ રીતે યાત્રા કરનારાંને જ એનો આ 'પહલુ', આ પ્રભાગ જોવા મળે ને તે પણ ક્યારેક જ. અમારા સદ્‌ભાગ્યે ઋતુએ કૃપા કરી હતી. ને આ રીતે પૃથ્વી પરનું ઉત્તુંગતમ શિખર મને ચોદિકેથી જોવા મળ્યું હતું. વિમાનમાંથી એનાં પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ 'મુખ' જોયાં હતાં ને હવે આ ઉત્તર. આખી પ્રદક્ષિણા જ થઈ ગઈ ગણાય. દૈવી તત્ત્વ તરફથી કોઈ કારણે આ અદ્‌ભુત આશીર્વાદ આપવામાં આવ્યો હતો.

મન પ્રસન્ન જ નહિ, ગદ્‌ગદ્‌ થઈ ગયું. પરમ આનંદની એ સ્થિતિ. માગ્યા વગર મહામૂલ્યવાન ઘડીઓ મળી. અતિ-વિરલ એક સાક્ષાત્કાર હસતો હસતો સંમુખ થયો. યાત્રા સફળ થઈ, યાત્રીઓ ધન્ય બન્યા. તિબેટનો સ્તબ્ધ સુંદર દશ્યપટ. એમાં ભવ્યાતિભવ્ય એક ઉપસ્થિતિ. કશું માગવાની જરૂર ના રહી, કોઈ ફરિયાદ બાકી ના રહી. ધ્યાન હતું જે પ્રાપ્ત થયું તેના પર, જ્યારે હૃદય ભરીને દર્શનના આનંદની લ્હાણ થઈ ત્યારે જોયું કે કશું ખૂટતું જ નથી.

- પ્રીતિ સેનગુપ્તા

માર્ગદર્શક સ્તંભ : પ્રસ્તુત કૃતિ પ્રવાસવર્ણન છે. તેથી કૃતિનું અધ્યાપન કરાવવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં પ્રવાસ અને યાત્રા વચ્ચેનો તફાવત સમજાવવો. પ્રવાસના આનંદ અને યાત્રાના આનંદમાં પણ ઘણો મોટો તફાવત રહેલો છે. તે પ્રસ્તુત કૃતિ દ્વારા સહેલાઈથી સમજાઈ જાય છે. તિબેટની યાત્રા વખતે લેખિકાને નગાધિરાજ હિમાલયની સુંદરતા અને તેનાં ઊંચાં ઊંચા શિખરોની શોભા જોઈને યાત્રિક જે અલૌકિક આનંદની અનુભૂતિ કરે છે તે અનુભૂતિ વિદ્યાર્થીઓને કરાવવાનો સહજ પ્રયત્ન કરવાનો છે. હિમાલય, તિબેટનાં દૃશ્યોનું સુંદર, સરળ અને સચોટ શબ્દોમાં મૌખિક વર્ણન કરીને વિદ્યાર્થીઓને આ પ્રવાસની માનસયાત્રા કરાવવાથી તેઓ જરૂર યાત્રાનો આનંદ માણી શકશે. આકર્ષક રીતે સરળ ભાષામાં વર્ણન કરવા સંદર્ભગ્રંથનો ઉપયોગ અવશ્ય કરવો.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે પાઠમાં ક્યા શબ્દો વપરાયા છે.

(૧) કૃપા (૨) લાગણી (૩) હાજરી (૪) નસીબદાર
(૫) સનાતન (૬) પર્વત (૭) પંક્તિ (૮) વૈશ્વિક

સ.૨. નીચેનાં વાક્યોને અર્થ બદલ્યા વગર હકારાત્મક કે નકારાત્મકમાં રૂપાંતર કરો.

અ) તમારો જવાબ અપેક્ષિત હતો.
આ) આપણો દેહ નશ્વર છે.
ઇ) ખૂબજ દાઝી જવાથી તે કદરૂપો લાગતો હતો.
ઈ) સૂર્યની ઉપસ્થિતિમાં વનસ્પતિ ખોરાક બનાવી શકે છે.
ઉ) વિસ્મૃતિ થવાથી ઘણું ભૂલી જવાય છે.
ઊ) પુરુષાર્થ સાથે સદ્‌ભાગ્ય ભળે તો સફળતા મળે.

સ.૩. શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ લખો.

અ) ઇતિહાસ પૂર્વેનો કાળ.....................
આ) ચાર વેદોમાંનો પ્રથમ વેદ..............
ઇ) સૌથી ઊંચું હિમાલયનું શિખર...........
ઈ) વસ્તુની આરપાર જોઈ શકાય તેવું.................
ઉ) જેનો કોઈ શત્રુ નથી તે.

સ.૪. રૂઢિપ્રયોગ અને તેના અર્થની યોગ્ય જોડી બનાવો.

અ) પ્રતીતિ કરાવવી	૧) લાગણીથી હૈયું ભરાઈ આવવું
આ) નિયત કરવું	૨) ચકળવકળ થવું
ઇ) હૃદયસરસું થવું	૩) ખાતરી કરાવવી
ઈ) બાઘા જેવું થવું	૪) નક્કી કરવું
ઉ) ગદ્‌ગદ્‌ થવું	૫) દિલમાં બેસી જવું

સ.૫. નામ લખો.

૧) ચાર વેદો ૨) ભારતના પર્વતો ૩) હિમાલયનાં શિખરો
૪) પવિત્ર તીર્થસ્થળો ૫) પવિત્ર નદીઓ ૬) ભારતનાં રાજ્યો

સ.૬. એવરેસ્ટના વિવિધ નામ ઓળખો.

૧) પશ્ચિમી જગત - ૨) તિબેટીઓ -

૩) રોજીંદી બોલી - ૪) ચીની ભાષા -

સ.૭. હિમાલયના સંદર્ભે લખો.

અ) ઋગ્વેદમાં - બ) પૃથ્વીસૂક્તમાં - ક) સ્કંદપુરાણમાં -

સ.૮. પાઠનો અંતિમ ફકરો વાંચો. નીચેના શબ્દો જવાબ આવે તેવા પ્રશ્ન બનાવો. પ્રશ્ન બનાવવા કૌંસમાં આપેલા શબ્દોનો ઉપયોગ કરો. (કેવું, કેવી, શું, કોણ, કોના)

ગદ્‌ગદ્‌, મહામૂલ્યવાન, યાત્રા, ફરિયાદ, ધન્ય, દર્શન

સ.૯. યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી વિધાન પૂર્ણ કરો.

૧) એ યાત્રાના સંવેદનોથી....
 અ) સ્મૃતિના ભંડાર સજાવી દેવાના હતા.
 આ) સ્મૃતિને અંતરમાં ભંડારી દેવાની હતી.
 ઇ) સ્મૃતિને આંખોમાં અંજાવી દેવાની હતી.

૨) બારીમાંથી જોતાં જ સામે ....
 અ) પ્રકાશોજ્જ્વળ દિવસ દેખાતો હતો.
 આ) માઉન્ટ એવરેસ્ટ હતો.
 ઇ) રાજાધિરાજ હતો.

૩) પ્રાગૈતિહાસિક કાળમાં અત્યારની હિમાલયની ચંદ્રાકાર પર્વત- શ્રેણીને સ્થાને ....
 અ) એક શિખર સંપૂટ હતો.
 આ) એક ગિરિપિંડ હતો.
 ઇ) એક મહાસાગર હતો.

૪) આપણે હજારો વર્ષોથી હિમાલયને.....
 અ) પવિત્ર દેવભૂમિ ગણતા આવ્યા છીએ.
 આ) સૌથી ઊંચો પર્વત ગણતા આવ્યા છીએ.
 ઇ) દૈવી તત્ત્વ ગણતા આવ્યા છીએ.

સ.૧૦ તમે કરેલા આનંદદાયી પ્રવાસનું વર્ણન કરતો પત્ર તમારા મિત્રને લખો.

સ.૧૧ પાઠમાંથી શોધીને યોગ્ય વિશેષણો લખો.

૧) .... દૃશ્ય ૨) .... દેવભૂમિ

૩) .... શિખર ૪) .... ઉપસ્થિતિ

૫) .... પર્વતો ૬) .... તત્ત્વ

૭) .... આકાશ ૮) .... આશીર્વાદ

સ.૧૧ ખાલી જગ્યામાં યોગ્ય શબ્દ મૂકો.

વિશિષ્ટ	વિશિષ્ટતર	વિશિષ્ટતમ્
૧.	વિષમતર	....
૨.	....	ઉત્તુંગતમ
૩.	ગુરુતર	....
૪. પ્રિય	....	....

3U9G8S

(ડ) ♦ તમે માણેલા કોઈપણ પ્રવાસનું વર્ણન તમારા શબ્દોમાં મૌખિક રીતે વર્ગમાં પ્રસ્તુત કરો.

(ઇ) પ્રકલ્પ

હિમાલયનાં ગિરિમથકો, શિખરો, તીર્થસ્થળો અને તેમાંથી નીકળતી નદીઓ વિશે ઇન્ટરનેટ ઉપરથી માહિતી મેળવીને સચિત્ર માહિતી સાથે એક સુંદર પ્રકલ્પ તૈયાર કરો.

(ઈ) લેખન કૌશલ્ય

મુદ્દા ઉપરથી વાર્તા

નીચેના મુદ્દા પરથી વાર્તા લખી યોગ્ય શીર્ષક આપો.

દુકાનદાર........ગ્રાહક...........દુકાનદારનું ઓછું તોલવું......... ગ્રાહકને અસંતોષ.......... બરાબર તોલવા માગણી.......દુકાનદારનો જવાબ 'વધારે ઊંચકવું નહિ પડે.' ... ગ્રાહકે ઓછા પૈસા આપવા..... દુકાનદારની પૂરા પૈસા માટે માંગણી..........ગ્રાહકનો જવાબ વધારે પૈસા ગણવા નહિ પડે.

શેરને માથે સવાશેર

એક શહેરમાં એક વેપારી જીવન જરૂરિયાતની બધી જ વસ્તુઓ વેચતો હતો. તેની દુકાનમાં સારી એવી ઘરાકી રહેતી હતી. પણ વેપારી દુકાનદાર ખૂબજ લોભી હતો. ભાવ વધારે લેતો અને માલનું વજન ઓછું કરતો. ગ્રાહકોને બે બાજુથી માર પડતો.

એકવાર એક માણસ બે કિલો બાજરી લેવા તેની દુકાનમાં આવ્યો. ભાવ પૂછી થોડી રકઝક કરી તેણે દુકાનદારને બાજરી આપવા કહ્યું. દુકાનદારે ત્રાજવાની દાંડી રાખવામાં લુચ્ચાઈ કરીને તોલમાં ઓછી બાજરી આપી. ગ્રાહકને શંકા જતાં તેણે સરખું જોખવા દુકાનદારને આગ્રહ કર્યો. દુકાનદારે બરાબર જ જોખ્યું હોવાનું કહીને પછી હસતાં હસતાં કહ્યું કે, 'થોડું ઓછું તોલાયું હશે તો પણ ફાયદો તને જ થશે ને ! એટલું વધારે ઊંચકવું નહિ પડે.''

ગ્રાહક મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, ''લુચ્ચાઈની પણ કાંઈ હદ હોય ને?'' તે સમસમી ઊઠ્યો છતાં પણ ગમ ખાઈને બાજરી ઝોળીમાં નંખાવી. પછી બાજરીના પૈસા થતા હતા તેના કરતાં થોડા ઓછા પૈસા દુકાનદારને આપ્યા.

પૈસા ગણીને દુકાનદાર શેઠ તાડૂકી ઊઠ્યા. ''આટલા ઓછા કેમ? હિસાબ કરતાં નથી આવડતું કે?'' ત્યારે ગ્રાહકે અત્યંત ઠાવકાઈથી જવાબ આપ્યો કે,

''શેઠ ! હિસાબ કરતાં તો આવડે છે પણ થોડા ઓછા પૈસા લેશો તો ફાયદો તમને જ થવાનો છે ને? તમારે વધારે પૈસા ગણવા નહિ પડે......... બરાબર ને!'' આમ કહીને તેણે તો ચાલતી પકડી.

દુકાનદારનું મોં તો જોવા જેવું થઈ ગયું. એમણે વિચાર્યું કે, ''દુનિયામાં શેરને માથે સવાશેર હોય છે ખરાં હોં !''

ધ્યેય સિદ્ધિ માટે નિયમ અને સંયમ અનિવાર્ય છે.

૧૬. વાવવું એ જ લણવું

ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા :- ભાવનગર જિલ્લાના અમરગઢના વતની ઇનુસભાઈ કાસમભાઈ વીજળીવાળા વ્યવસાયે બાળરોગ નિષ્ણાત છે, છતાં સાહિત્યના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં તેમણે ખેડાણ કરેલું છે.

બાળસાહિત્યનાં પુસ્તકો 'હીરાનો ખજાનો' અને 'બાળ આરોગ્યશાસ્ત્ર', 'મોતીચારો', 'મનનો માળો', 'અંતરનો ઉજાસ' અને 'અમૃતનો ઓડકાર' એ તેમના ભાવાનુવાદનાં પુસ્તકો છે. 'સાયલન્સ પ્લીઝ' 'સમયને સથવારે' અને 'સાથીદારની શોધમાં' સત્યકથા આધારિત પુસ્તકો છે. તેમનાં બાળકાવ્ય 'ઉંદરભાઈને આંખો આવી' એ બાળકાવ્યને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે એવૉર્ડ આપ્યો છે.

સૂર કૃતિનો : પ્રસ્તુત પ્રાસંગિક વાર્તામાં એક વખતનો રેસ્ટોરન્ટનો મૅનેજર જેક નસીબે સાથ ન આપતાં ભિખારી જેવી હાલતમાં ઠંડીથી બચવા ટૂંટિયું વાળીને પડ્યો છે. તે વખતે મોંઘીદાટ કારમાંથી ઊતરેલી પૈસાદાર સન્નારી આ ભિખારીને ઓળખી જાય છે. તેથી પોલીસ ઑફિસરની મદદથી તેને રેસ્ટોરન્ટમાં ખાવા માટે લઈ જાય છે જ્યાં આ જેક એક વખત મૅનેજર હતો. પરંતુ નવો મૅનેજર ઉદ્ધત હોવાથી તે જેકનું અપમાન કરી, તેને હડધૂત કરી તેનું દિલ દુભાવે છે. જેકનું હૃદય કકળી ઊઠે છે અને આંખમાં આંસુ આવી જાય છે. પેલી પૈસાદાર સન્નારી જે કંપનીની માલિક હતી તે પોતાની ઓળખાણ આપે છે. મૅનેજરને કહે છે કે, 'મારી કંપનીને લીધે તારી રેસ્ટોરન્ટને ફાયદો થાય છે.' મૅનેજરની બોલતી બંધ થઈ જવાથી તે જેકને ખાવાનું આપે છે. તેનું બિલ કંપનીની માલિક ચૂકવે છે અને જેકને કહે છે કે, 'મારી લાચારીમાં તેં મને મદદ કરી હતી, તારા એ ઉપકારને હું ભૂલી નથી. તારા સત્કર્મનું ફળ ઈશ્વર આપી રહ્યો છે.' તેણે જેકને નોકરી આપી જીવતદાન આપ્યું. આમ આ વાર્તામાં સત્કર્મની ભાવના, માણસાઈ અને સદ્‌ભાવનાને ખૂબ સરસ રીતે વણી લઈને તેને માણવાલાયક બનાવી છે. આવા માનવીય સંબંધો અને વ્યવહારો દ્વારા અદ્‌ભુત સંવેદના નિષ્પન્ન થતી હોય છે.

ફેબ્રુઆરીના દિવસોમાં અત્યંત ઠંડા પ્રદેશમાં બરફવર્ષા થતી હતી તેવા સમયે મેલાંઘેલાં ચીંથરાં વીંટાળેલો એક માણસ ફૂટપાથ પર ટૂંટિયું વાળીને પડ્યો હતો.

અચાનક એની સામે એક મોંઘીદાટ કાર આવીને ઊભી રહી. તેમાંથી પૈસાદાર દેખાતી એક સન્નારી ઊતરી. તે પેલા ટૂંટિયું વાળીને સૂતેલા ભિખારી જેવા માણસ પાસે આવી અને તેને પૂછ્યું, ''ભાઈ ! તને ભૂખ લાગી છે?''

પેલો માણસ ઊંચું જોઈ એ સન્નારી તરફ ગિન્નાયો. એણે ઘસીને ના પાડી દીધી. કારણ કે પૈસાદાર લોકો માત્ર દેખાડો કરવા ખાતર ઘણીવાર આવું નાટક કરતાં હોય છે. પછી ચિલ્લર જ ફેંકતા હોય છે. એવો તેને અનુભવ હતો. એ ફરીથી ટૂંટિયું વાળી ગયો.

પરંતુ પેલી સન્નારી પોતાના નાજુક હાથો વડે એને ઊભો કરવાની કોશિશ કરવા લાગી. ભિખારી જેવા એ માણસને એનાથી વિસ્મય થયું છતાં એ ઊભો ન થયો. એટલામાં એક પોલીસ ઑફિસર ત્યાં આવ્યો. પરિસ્થિતિ પામીને તેણે પૂછ્યું, 'મૅમ ! આ માણસ કાંઈ તકલીફ તો નથી ઊભી કરી રહ્યો ને ?''

'અરે ! ના ના ! ઑફિસર ! હું તો ફક્ત આ માણસને ઊભો કરવાની કોશિશ કરી રહી છું!' એ સન્નારીએ જવાબ આપ્યો.

પોલીસ ઑફિસર નજીક આવ્યો, એ માણસને જોઈને બોલ્યો, 'ઓ ભગવાન ! આ તો જેક છે ! મૅમ ! આ ડોસો તો ઘણાં વરસથી અહીંયા પડ્યો હોય છે, તમારે વળી એનું શું કામ પડ્યું?'

'કામ તો કાંઈ નથી, ઑફિસર ! હું એને સામેના રેસ્ટોરન્ટમાં લઈ જવા માગું છું. લાગે છે કે ઘણા દિવસોથી એણે બરાબર ખાધું નથી,' પેલી સન્નારીએ કહ્યું.

એ સાંભળીને પેલો ભિખારી જેવો માણસ સળવળ્યો અને બોલ્યો, 'અરે બહેન ! તમે ગાંડાં તો નથી થઈ ગયાં ને? મારી એક વાત સાંભળી લો. હું એ રેસ્ટોરન્ટમાં નથી જ જવાનો. એ લોકો મને જોતાં જ ધક્કા મારીને કાઢી મૂકે છે. મહેરબાની કરીને મને ત્યાં લઈ જવાની જીદ ન કરતાં !'

પરંતુ પોલીસ ઑફિસરનો મજબૂત હાથ એના બાવડા પર વીંટળાતા જ તેને સમજાઈ ગયું કે હવે પોતાનું કંઈ નહિ ચાલે. એટલે ના છૂટકે એ ઊભો થયો અને બંનેની સાથે ચાલવાનું તેણે શરૂ કરી દીધું.

પોલીસ ઑફિસર અને શ્રીમંત સન્નારી જેકનો હાથ પકડીને રેસ્ટોરન્ટના એક ટેબલ સુધી લઈ આવ્યા. હજી તો તેમણે જેકને બેસાડ્યો જ હશે ત્યાં મૅનેજર દોડતો આવ્યો અને કહ્યું, 'કેમ ઑફિસર આ બધું શું ચાલી રહ્યું છે?' પોલીસ ઑફિસરે જવાબ આપ્યો કે, 'આ ઘરડા માણસ જેકને આ સન્નારી ભોજન કરાવવા અહીં લઈ આવ્યાં છે !'

મૅનેજરે તાડૂકીને કહ્યું, 'બિલકુલ નહી ! મારા રેસ્ટોરન્ટમાં તો નહીં જ ! સવાર સવારમાં આવા માણસો આવી ચડે એને હું અપશુકન ગણું છું !'

આ વાર્તાલાપ સાંભળીને જેક ભોંઠો પડી ગયો. તેની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. એ બોલ્યો, ''જોયું મૅમ, હું નહોતો કહેતો? મહેરબાની કરીને મને જવા દો. શેરીમાં ઠૂંઠવાઈને મરી જવાનું હું પસંદ કરીશ, પરંતુ અહીંયા ક્યારેય નહિ આવું.' તેના મોં ઉપર પારાવાર વેદના દેખાતી હતી.

પેલાં શ્રીમંત સન્નારીએ ચીડ સાથે મૅનેજરને પૂછ્યું, 'સર તમે ''એડી એન્ડ ઍસોસિયેટસ્'' અંગે તો સાંભળ્યું જ હશે, ખરું?'

'અરે, એ બૅન્કિંગ ફર્મ તો એમની મિટિંગો અને મોટી પાર્ટી અમારા રેસ્ટોરન્ટના હૉલમાં જ રાખે છે!'

'હંઅ..... એ પાર્ટીઓથી તમારા રેસ્ટોરન્ટને સારો એવો નફો થતો હશે, બરાબર ને?' મૅનેજર થોડોક ગૂંચવાયો. થોડા ખચકાટ સાથે એ બોલ્યો, 'એ બધું બરાબર, પણ એની સાથે તમારે શું નિસ્બત છે?'

'ખાસ કોઈ નિસ્બત નથી, હું એ કંપનીની માલિક પેનેલોપ એડી છું; પછી પોતાનું વિઝિટિંગ કાર્ડ મૅનેજરને આપતાં બોલી, 'માફ કરજો, પરંતુ મને લાગ્યું કે તમને આટલું જણાવવું જરૂરી છે!'

હવે ભોંઠા પડવાનો વારો મૅનેજરનો હતો. એ નીચું જોઈને ઊભો રહ્યો. પછી વેઈટરને બોલાવી એ લોકોનો ઑર્ડર નોંધવાનું કહીને એ જતો રહ્યો.

હવે સન્નારીએ જેકને પૂછ્યું, 'જેક ! મને ઓળખી?' જેકે ઓળખવાની કોશિશ કરતાં કહ્યું, 'મૅમ! તમારો ચહેરો તો જાણીતો લાગે છે, પરંતુ બરાબર યાદ નથી આવતું?'

પેલા સન્નારી સહેજ હસ્યા અને બોલ્યા, 'હા, મારી ઉંમર પણ વધી છે અને હું થોડી જાડી પણ થઈ ગઈ છું. ખેર ! તમે જ્યારે આ રેસ્ટોરન્ટના મૅનેજર હતા ત્યારે ફેબ્રુઆરીની આવી જ ઠંડી સવારે હું અહીં આવી હતી. ભૂખી, બેહાલ અને ઠંડીથી થરથરતી, યાદ છે?

જેક તથા પોલીસ ઑફિસર નવાઈથી તેની સામે જોઈ જ રહ્યાં. આટલી શ્રીમંત સ્ત્રી ક્યારેક ભૂખી અને દુ:ખી હતી એ વાત હજુ તેમના મનમાં ગોઠવાતી નહોતી.

પેલા સન્નારી તો પોતાના અતીતમાં ખોવાઈ ગઈ. તે બોલતી જતી હતી કે, 'મને કૉલેજમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવી હતી, કારણકે મારી પાસે ફી ભરવાની તેવડ નહોતી. હું આ શહેરમાં આવી ત્યારે એક ઓરડી ભાડે રાખી કામ શોધવા પ્રયત્ન કરવા છતાં નોકરી ન મળી. ભાડાની રકમ ચૂકવી ન શકવાથી મારે એ ઓરડી છોડવી પડી. દિવસોના દિવસો સુધી હું શેરીઓમાં ભટકતી રહેતી. એ અવસ્થામાં જ એક વખત

ભૂખ અને ટાઢથી અધમૂઈ થયેલી હું હિંમત કરીને આ રેસ્ટોરન્ટમાં પ્રવેશી ત્યારે આ જેક અહીં મૅનેજર હતા. 'અરે હા ! યાદ આવ્યું!' જેક બોલ્યો, 'તમે આવીને મને પૂછેલું કે કોઈપણ કામના બદલામાં મને ખાવાનું મળી શકે કે નહિ? અને મેં કહેલું કે, 'એ અમારી કંપનીના નિયમોની વિરુદ્ધ છે, બરાબર?'

પેલા સન્નારીએ કહ્યું કે, ''બરાબર! બિલની રકમ મળવાની કોઈ શક્યતા ન હોવા છતાં તમે મને મોટી સૅન્ડવિચ અને કૉફી આપી હતી. બિલ ચૂકવવાની બીકના કારણે હું ખાઈ પણ નહોતી શકતી. મારી બીકને પારખી જઈ તમે હસીને શાંતિથી નાસ્તો કરવાનો ઇશારો કરેલો. સૅન્ડવીચ ખાતાં ખાતાં મેં તમારી સામે જોયું ત્યારે તમે તમારા ખિસ્સામાંથી બિલની રકમ કાઢી કેશબોક્સમાં મૂકી રહ્યા હતા.

નાસ્તો કરીને હું તમારા ટેબલ સુધી આવી ત્યારે તમારો આભાર માનવાના શબ્દો પણ હું ઉચ્ચારી શકી નહોતી. પરંતુ સતત વહેતાં મારાં આંસુઓએ બધું જ કહી દીધું હશે એવું મને લાગ્યું હતું!' આ બોલતા બોલતા પણ તેમની આંખોમાંથી શ્રાવણ ભાદરવો વહેતાં હતાં.

થોડીવાર પછી જેકે કહ્યું, 'એ પછી તમને ક્યારે નોકરી મળેલી?' આંખો લૂછતાં એ સન્નારીએ જવાબ આપ્યો કે, 'હા ! તરત જ! એ જ બપોરે !' પછી તો હું આગળ વધતી જ ગઈ. વરસો પછી મારો પોતાનો જ બિઝનેસ શરૂ કર્યો, ઇશ્વરકૃપાથી આજે ઘણી મોટી બેન્કિંગ કંપનીની માલિક છું.' એટલું કહી તેણે પોતાના પર્સમાંથી એક કાર્ડ કાઢી તેના ઉપર કંઈક નોંધ કરી પોતાની સહી કરી. એ કાર્ડ અને થોડા ડૉલરની નોટ્સ જેકને આપતાં કહ્યું, 'જેક! અહીં નાસ્તો કર્યા પછી આ સરનામે જજો. મારા સેક્રેટરી તમને કામ પર રાખી લેશે. સાથે થોડા વધારે ડૉલર એડવાન્સ પેટે મળશે. એટલે સારાં કપડાં ખરીદજો અને એક એપાર્ટમેન્ટ પણ ભાડે રાખી લેજો. અને હા, કોઈપણ વસ્તુની જરૂર પડે તો કાર્ડમાં મારો નંબર છે. મને ફોન કરજો !'

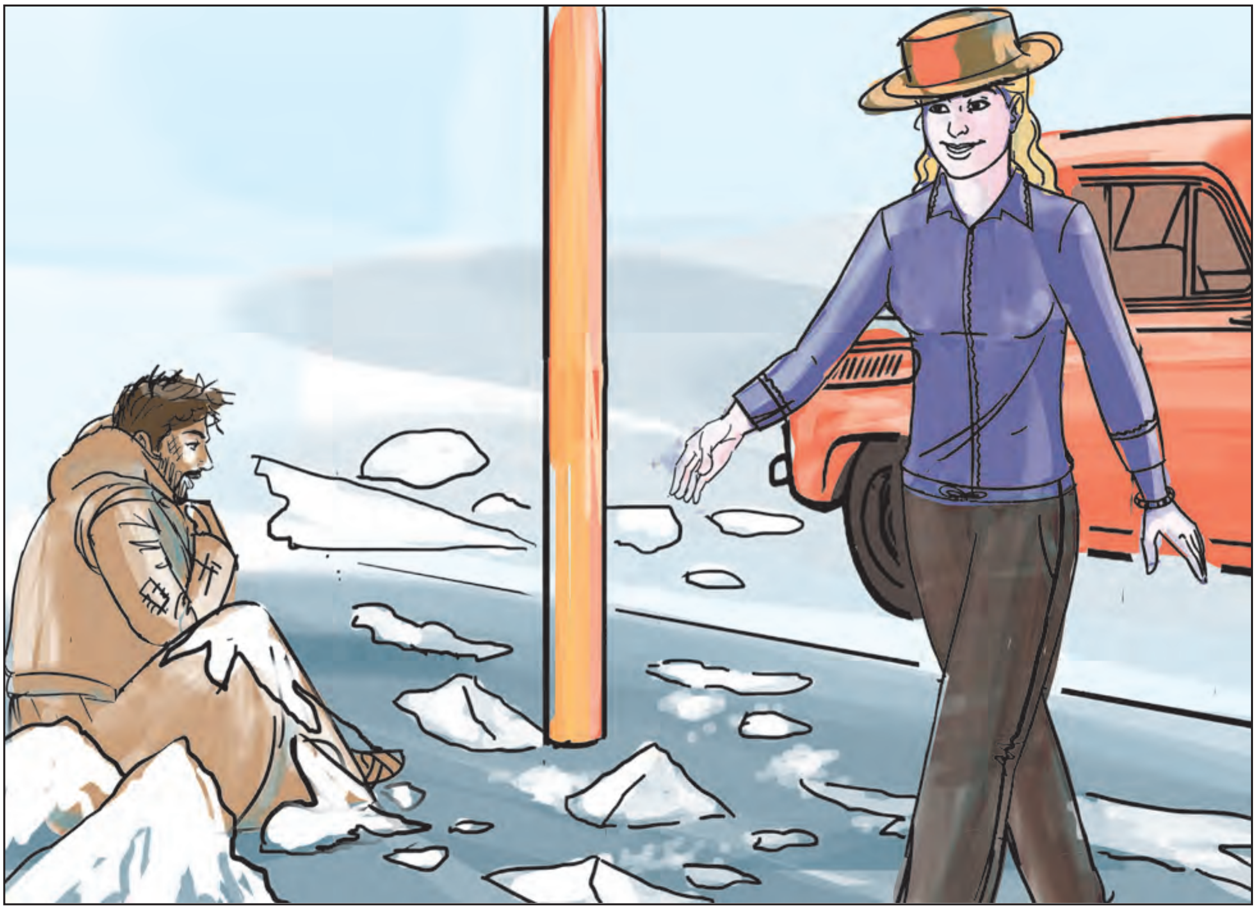

એટલું કહી એ સન્નારી બહાર જવા લાગ્યા તે સમયે જેક પોતાનું રડવું રોકી શક્યો નહિ. માંડ માંડ બોલ્યો, 'હું તમારો કઈ રીતે આભાર માનું?' 'અરે જેક ! આભાર માનવાની જરૂર નથી. ભગવાનનો આભાર માનો કે જેની કૃપાથી હું તમને ઓળખી શકી !' એટલું કહી પોલીસ ઑફિસર તરફ ફરીને બોલી, 'થેંક યુ ઑફિસર ! તમારી મદદ માટે ખૂબ આભાર !'

'નહીં લેડી !' પોલીસ ઑફિસરે કહ્યું, 'આભાર તો મારે માનવો જોઈએ આવા ઉમદા કાર્યમાં મને જોડવા બદલ! અને હા કૉફી માટે ખરેખર આભાર. આજે તમે જેક પર મોટી મહેરબાની કરી છે.'

'નહીં ઑફિસર ! જેક તો એણે જે વાવ્યું હતું એ જ લણી રહ્યો છે !' એટલું કહી, એ પ્રતિભાશાળી સન્નારી પોતાની વૈભવી કારમાં જતી રહી. જેક અને પોલીસ ઑફિસર બંને એને જતી જોઈ રહ્યા !

– ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા

માર્ગદર્શક સ્તંભ : આ કૃતિનું અધ્યાપન કરાવતા પહેલા 'જેવું કરો તેવું ભરો'; 'વાવો તેવું લણો' જેવી કહેવતો અને તેના પરની વાર્તાઓ વિશે પ્રશ્નો પૂછી વિદ્યાર્થીઓના પૂર્વજ્ઞાનની ચકાસણી કરવી. શિક્ષકે પોતે પ્રસ્તુત કૃતિને ઉપકારક એવા પ્રસંગો કહેવા. વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી પણ બે-ચાર પ્રસંગો જાણી શકાય. પછી પ્રસ્તુત કૃતિ પ્રશ્નોત્તરની મદદથી સમજાવતી વખતે વચ્ચે વારંવાર વિદ્યાર્થીઓના અંગત અભિપ્રાયો જાણતા રહેવું. શિક્ષકે નીતિના મૂલ્યને પોષક વાતો જણાવતા રહેવું. ઉપકારનો બદલો વાળવા હંમેશાં તત્પર રહેવું. કોઈએ આપણા ઉપર કરેલા ઉપકારને ક્યારેય ન ભૂલાય, તેવો બોધ પરોક્ષ રીતે વારંવાર આપવો. તે ઉપરાંત કોઈ પણ સમય સારો કે ખરાબ એ શાશ્વત હોતો નથી. જીવનમાં ચડતી અને પડતી તો આવ્યા જ કરે છે. પણ સુખમાં છકી ન જવું અને દુ:ખમાં હિંમત હારવી નહિ. સ્વાભિમાનને સદાય જાળવી રાખવું એવા માનવતાના અનેક ગુણોનું સિંચન આ કૃતિના અધ્યાપન દ્વારા કરવાનું છે.

સ્વાધ્યાય

સ.૧. નીચેના શબ્દો માટે કૃતિમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધો.

(૧) ખિજાયો (૨) ભૂતકાળ (૩) દંભ (૪) સંબંધ
(૫) હઠ (૬) દુ:ખ (૭) આલીશાન (૮) પ્રયત્ન

સ.૨. શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ આપો. દા.ત. ભીખ માગીને પેટ ભરનાર – ભિખારી

૧) ધારેલું નહિ એવું –
૨) શ્રમ કરીને જીવનાર –
૩) ભૂતકાળ માટે વપરાતો અન્ય શબ્દ –
૪) ચંદ્ર જેવું મુખ છે જેનું તે –
૫) ખરેખર ન હોય છતાં દેખાડો કે દંભ કરવો તે –

સ.૩. રૂઢિપ્રયોગ અને તેના યોગ્ય અર્થની જોડી બનાવો :

'અ'	'બ'
૧) ટૂંટિયું વાળીને પડ્યા રહેવું	અ) અડધા મરેલા જેવું થવું
૨) ભોંઠું પડવું	આ) આંખમાં આંસુ આવી જવાં
૩) અધમૂવું થવું	ઇ) ચોખ્ખી ના પાડવી
૪) ઘસીને ના પાડવી	ઈ) હાથ-પગ સંકોચીને પડ્યા રહેવું
૫) ઝળઝળિયાં આવી જવાં	ઉ) શરમાવા જેવું થવું

સ.૪. અર્થ બદલ્યા વિના વાક્યોને નકારાત્મક બનાવો.

દા.ત. એને હું અપશુકન ગણું છું.

જવાબ : એને હું શુકન ગણતો નથી.

૧) તે બિલકુલ બેધ્યાન હતો.

૨) મને અપયશ મળે છે.

૩) તે બદનસીબ છે.

૪) ઉમેશ પાસ થયો હશે.

૫) કંપનીની માલિકે તેના પર ઉપકાર કર્યો.

સ.૫. તીવ્રતાદર્શક શબ્દનો બીજો ભાગ લખી શબ્દ પૂર્ણ કરો :

૧) મોંઘી દાટ	૨) લાંબુ..............	૩) ....ડિબાંગ
૪) ....બોળ	૫) ડાહ્યું................	૬) નરમ............

સ.૬ યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી વિધાન પૂર્ણ કરો :

(૧) ઠંડા વાતાવરણમાં મેલાંઘેલાં કપડાં તેમજ ચીંથરાં વીંટાળીને એક માણસ ....

અ) ધ્રૂજતો બેઠો હતો.

આ) ટૂંટિયું વાળીને પડ્યો હતો.

ઇ) ભીખ માંગતો બેઠો હતો.

(૨) ઑફિસર, હું એને............

અ) રેસ્ટોરન્ટમાં ખાવા લઈ જવા માગું છું.

આ) અનાથાશ્રમમાં લઈ જવા માગું છું.

ઇ) મારા ઘરે લઈ જવા માગું છું.

(૩) રેસ્ટોરન્ટના મૅનેજરના અપશબ્દો સાંભળી.........

અ) જેકને ખૂબ ગુસ્સો આવ્યો.

આ) જેક ત્યાંથી નીકળી ગયો.

ઇ) જેકની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં.

(૪) કંપનીની માલિકે ઉપકારનો બદલો વાળવા......

અ) જેકને અપમાનિત કર્યો.

આ) રેસ્ટોરન્ટમાં જેકને ખાવાનું આપ્યું.

ઇ) જેકની ક્ષુધા સંતોષીને નોકરી ઉપર રાખી લીધો.

સ.૭ ક્યાં તે કહો.

(૧) જેક ટૂંટિયું વાળીને પડ્યો હતો - ....

(૨) સન્નારી ભિખારી જેવા માણસને લઈ જવા ઇચ્છતી હતી - ....

(૩) જેક એવા સ્થળે જવા કરતાં ઠુંઠવાઈને મરી જવાનું પસંદ કરશે - ......

(૪) પારાવાર વેદના દેખાતી હતી - ....

(૫) શ્રીમંત સન્નારી ક્ષણભર ખોવાઈ ગયા - ....

સ.૮. કોણ બોલે છે અને કોને કહે છે તે લખો.

૧) 'મૅમ ! આ માણસ કંઈ તકલીફ તો ઊભી નથી કરી રહ્યો ને?'

૨) ''આ તો હું એને સામેના રૅસ્ટોરન્ટમાં લઈ જવા માંગું છું.''

૩) 'સવાર સવારમાં આવા માણસો આવી ચડે એને હું અપશુકન ગણું છું.'

૪) 'હું તમારો કઈ રીતે આભાર માનું?'

સ.૯. વિધાનો પૂરા કરો.

(૧) પોલીસ ઑફિસરને સન્નારીનો આભાર માનવા જેવું લાગ્યું. કારણ કે.............

(૨) સન્નારીએ જેક ઉપર કોઈ મહેરબાની કરી નહોતી, કારણ કે....

(૩) ભૂખ્યા હોવા છતાં પેલા સન્નારી સેન્ડવીચ ખાઈ શકતા નહોતા. કારણ કે.....

(૪) મૅનેજરને ભોંઠા પડવાનો વારો આવ્યો. કારણ કે...

(૫) સન્નારીને ભાડે રાખેલી ઓરડી છોડવી પડી હતી. કારણ કે........

સ.૧૦ તમારા શબ્દોમાં જવાબ લખો.

* જેકનું પાત્રાલેખન કરો.

સ.૧૧ કૌંસમાં આપેલા સર્વનામનું યોગ્ય રૂપ ખાલી જગ્યામાં ભરો.

(૧) ભાઈ ! (તું) .... ભૂખ લાગી છે?

(૨) (હું) ....લાગ્યું કે (તમે) .... આટલું જણાવવું જરૂરી છે.

(૩) (તે) ....કોફી અને સેન્ડવીચ ખાવા આપ્યાં.

(૪) (તમે)..........(હું) .... આભાર માનવાની જરૂર નથી.

(૫) (હું) .... કોઈ જ મહેરબાની નથી કરી.

સ.૧૨ નીચેનાં વાક્યોમાંથી કૃદંતને રેખાંકિત કરો - તેના પ્રકાર જણાવો.

(૧) હું એ રૅસ્ટોરન્ટમાં નથી જવાનો.

(૨) જેકને જોઈ મૅનેજર દોડીને આવ્યો.

(૩) મારે એ જણાવવું જરૂરી છે.

(૪) તમે કરેલી મદદ હું ભૂલી નથી.

(૫) જરૂરતમંદને ધૂત્કારવું એ માણસાઈ નથી.

3UICAF

(ડ) ★ **'જેક જે રૅસ્ટોરન્ટમાં મૅનેજર હતો તે જ રૅસ્ટોરન્ટમાં જવા માગતો નહોતો.' પાઠના સંદર્ભે તમે તેના માટે જે વિચારો છો તે ત્રણથી ચાર લીટીમાં કહો.**

(ઇ) પ્રકલ્પ

ફૂટપાથ, ઉડાનપુલ, રેલ્વે સ્ટેશન કે મંદિરની બહાર બેઠેલા યાચકો અથવા દિવ્યાંગની મુલાકાત લો અને એ મુલાકાતને તમારા શબ્દોમાં વર્ણવીને તમે શો નિષ્કર્ષ તારવ્યો તે એકાદ બે વાક્યમાં લખી એક ભીંતપત્રક બનાવો.

(ઈ) વિશેષ વાંચન

ઉમદા ઉદ્યોગપતિ

મુંબઈમાં મથુરદાસ ગોકુલદાસ નામના મહાન ઉદ્યોગપતિ થઈ ગયા. તેઓ ભારે સેવાભાવી હતા. એક સાથે ચૌદ કારખાનાંની વ્યવસ્થાનો ભાર ઉપાડતા. કારખાનામાં કામ કરનાર દરેક માણસનું અંગત ધ્યાન રાખતા.

જેટલા કામદારો કામ કરતા એ બધાને તેઓ અંગત રીતે ઓળખતા હતા. દરેકનાં નામઠામ પણ જાણતા હતા. એક દિવસની વાત છે. તેમણે એક મુનીમને જોયો. દેખાવ પરથી લાગ્યું કે તબિયત બરાબર નથી, એટલે પૂછ્યું : ''મુનીમજી તબિયત બરાબર નથી?' 'શેઠજી સંગ્રહણી થઈ ગઈ છે.' 'તો રજા પર ઊતરી આરામ કરો.' 'થોડીક રજાઓ ભોગવી. હવે કહે છે કે બધી રજાઓ ખૂટી ગઈ છે.' 'નિયમ મુજબ હવે કપાતા પગારે જ રજાઓ મળી શકશે.'

''કપાતા પગારે રજા ઉપર ઊતરું તો કુટુંબ શું ખાય?'' તરત તેઓ બોલી ઊઠ્યા, ''એવું તે કદી હોતું હશે. માનવી મરવા પડે તોય નિયમને જડ રીતે વળગી રહેવાનું ? તમે ખુશીથી ઘેર જઈ આરામ કરો. તબિયત સારી થાય ત્યાં સુધી રજા ભોગવજો. એક પૈસો પણ કાપવામાં નહીં આવે. અને જુઓ, નબળી તબિયતને કારણે તમારે પગાર લેવા અહીં ધક્કો ખાવાની જરૂર નથી. દર મહિનાની પહેલી તારીખે ઘેર બેઠાં પગાર મળી જશે.'

મુનીમ આ પ્રેમાળ ઉદ્યોગપતિને વંદી રહ્યો.

– જયંતિલાલ પૂજારા

સ.૧ કહો.

(૧) મુંબઈના સેવાભાવી ઉદ્યોગપતિ [ ]

(૨) 'સંગ્રહણી' રોગનો ભોગ બનનાર [ ]

સ.૨ ખાલી જગ્યામાં યોગ્ય શબ્દ લખો.

(૧) ઉદ્યોગપતિ એક સાથે................ કારખાનાંની વ્યવસ્થાનો ભાર ઉપાડતા.

(૨) નિયમ મુજબ હવે..................... પગારે જ રજાઓ મળી શકે.

(૩) દર મહિનાની............... તારીખે ઘેર બેઠાં પગાર મળી જશે.

સ.૩ વિરોધી અર્થ દર્શાવતો શબ્દ લખો.

(૧) અંગત (૨) જડ (૩) નબળી (૪) પહેલી

સ.૪ 'માનવી મરવા પડે તોય નિયમને જડ રીતે વળગી રહેવાનું ?' વિધાન સ્પષ્ટ કરો.

સામાન્ય માણસ પ્રત્યેના આચરણથી મોટાની મોટાઈ માલુમ પડે છે.

* માર્ગદર્શક કૃતિપુસ્તિકા (પાઠ)

ટ્રેડમીલ

અજય ઓઝા : ગુજરાતના સાવરકુંડલામાં જન્મેલા અજય ઓઝા ભાવનગરમાં પ્રાથમિક શિક્ષક તરીકેની કામગીરી બજાવે છે. ગુજરાતી તેમજ હિંદી ભાષામાં રચાયેલી તેમની સાહિત્યિક કૃતિઓ નોંધપાત્ર છે.

'છીપ', 'આરામખુરશી', 'ક્રીમેટોરિયઝ' વાર્તાસંગ્રહો ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકાશિત થયેલા છે. જ્યારે 'સિતારોકી ધૂપ', 'મંથન' હિંદી ભાષામાં પ્રકાશિત થયેલા વાર્તાસંગ્રહો છે. તેઓ ગુજરાતી અને હિંદીભાષામાં સારું પ્રભુત્વ ધરાવે છે તેથી તેમની સાહિત્યિકકૃતિઓ માણવાલાયક બની છે.

બાલ્કનીમાંથી આવતા અજવાળાએ આજે સેથોનને આનંદને બદલે આંચકો આપ્યો કંઈક યાદ આવ્યું હોય એમ તેણે તરત ડાબી હથેળી પર જમણાં હાથની આંગળી જરૂર કરતા પણ વધારે બળપૂર્વક પુશ કરીને નજર સામે એક વર્ચ્યુઅલ સ્ક્રીન ક્રીએટ કરી, સ્ક્રીન પર 'સેથોન કોલીંગ જેસી.' બહુ વાર બ્લીન્કીંગ થતું રહ્યું પણ સામેથી કશો રીસ્પોન્સ મળ્યો નહિ એટલે વર્ચ્યુઅલ સ્ક્રીન બંધ કરી સેથોન ઊઠ્યો ને સીધો જ બાલ્કની તરફ ગયો.

અંદરનાં રૂમમાં ટ્રેડમીલ પર વૉક કરી રહેલા તેના દાદાજીએ બૂમ પાડી પણ સેથોને સાંભળ્યા છતાં કશો જવાબ ન આપ્યો. દાદાજીએ ટ્રેડમીલ અટકાવી પોતાના ટેબ્લેટમાં એક ડાયરી ખોલી ને એમાં લખ્યું, 'સમય ત્રેવીસમી સદીને આંબી ગયો, માણસનો ગમે એટલો વિકાસ થાય તોયે એક જનરેશનનો અવાજ બીજી જનરેશન સુધી પહોંચતા વાર તો લાગે જ છે.' પછી ટેબ્લેટ બંધ કરી મનમાં જ હસી પડ્યા.

બાલ્કનીમાં પડેલી પોતાની ઍરબાઈક ચાલુ કરવા સેથોને પાસવર્ડ નાખ્યો, પણ ડમ્પ અવાજ સાથે ઍરર મેસેજ આવ્યો. એ સમજી ગયો ને વટથી મોટે અવાજે બોલ્યો, 'દાદુ, તમે ફરી મારો પાસવર્ડ હેક કર્યો? બટ નેવર માઈન્ડ દાદુ, મેં મારી ઍરબાઈકમાં એક ઓપ્શનલ બાયોમેટ્રિક્સ ડિવાઈસ મૂકી છે, હવે જુઓ, મારા એક માત્ર ફિંગરટચથી પણ એ ચાલુ થઈ શકશે.'

દાદાજી હસતા હસતા બહાર આવ્યા, 'બાપ કરતા બેટા સવાયા એ આનું નામ. ચાલ સેથોન, મને પણ તારા આ ઉડણખટોલા પર બેસાડીને જરા સેર કરાવવા લઈ જા. ડૉક્ટરે મારા બન્ને નવા ફેફસાં ટ્રાન્સપ્લાન્ટ કર્યા પછી આજથી બહાર તાજી હવામાં ફરવા જવાનું કહ્યું છે.'

'ઓહ દાદુ, નેક્સ્ટ યર તમારા પગ ટ્રાન્સપ્લાન્ટ કરવાના છે ત્યારે મને તમારી સાથે વોકીંગમાં આવવાનું તો નહિ કહો ને ! ઈટસ સો બોરીંગ. એની વે.... ચાલો જલદી આવી જાવ.' જરા મોં મચકોડીને સેથોન બોલ્યો. બન્ને જણા ઍરબાઈક પર ગોઠવાયા ને બાલ્કનીમાંથી જ ટેકઑફ કરીને ઍરબાઈક હવામાં ઉડવા લાગી ચારેબાજુની હરિયાળી જોતા જોતા દાદાજી હરખાતા હતા. ઈમારતોમાં, બાલ્કનીઓમાં ટેરેસ પર, ચારે તરફ વૃક્ષો અને બગીચાઓ આકર્ષક જણાતા હતા. લોકોને હવે ઈકો ફ્રેન્ડલી જીવનની આદત પડી ગઈ હતી. આખુંય વિશ્વ નીટ એન્ડ ક્લીન જણાતું હતું.

દાદાજીએ ટેબ્લેટ ડાયરીમાં નોંધ્યું, 'જ્યાં સુધી જીવ પર વાત ન આવે ત્યાં સુધી પર્યાવરણની દરકાર ન કરનાર માણસ, આખીય વાત જીવ પર આવતાં જ પર્યાવરણની કેવી સરસ સંભાળ લેવા માંડે છે, માણસ ધારે તો શું ન કરી શકે?' 'બાય ધ વે, સેથુ, તું આમ સવાર સવારમાં આટલી ઉતાવળમાં કઈ બાજુ?' દાદાજીએ તાજી હવા નવાનકોર ફેફસા માંહે ભરતા કહ્યું.

'હું? અમ્મ્મ... જેસીનો આજે જન્મદિવસ છે ને હું વિશ કરવાનું ભૂલી ગયો છું, મારી વર્ચ્યુઅલ સ્ક્રીન પર વાત કરવા પણ એ તૈયાર ન થઈ એટલે રૂબરૂ જઈ આવું. બટ દાદુ, નૉ મોર ક્વેશ્ચન, ઓકે? નહિતો નેક્સ્ટ ટાઈમ તમને બહાર લાવવાને બદલે ઘેર જ તાજી હવાના પૅકેટસ્ લાવી આપીશ' સેથોન અપસેટ હતો ને તેના ચહેરા પર જેસીને મનાવવાની ચિંતા ઘેરાતી હતી એ જોઈ દાદાજી મલક્યા પણ કંઈ બોલ્યા નહિ. માત્ર ટેબ્લેટમાં ટપકાવ્યું, 'ત્રેવીસમી સદીમાં પણ સ્ત્રીની ધાક એકવીસમી સદીની સ્ત્રી કરતા સહેજ પણ ઓછી નથી !'

બીપ....બીપ.... બાઈકમાંથી અવાજ આવ્યો. સેથોન જરા અકળાયો, 'દાદુ, બૅટરી લૉ બતાવે છે, હવે નીચે રોડ પર જ ચલાવવી પડશે એટલે રોડ પર ઘર્ષણથી જ રીચાર્જ પણ થઈ જશે.' 'ઓકે બેટા.' દાદાજીએ કહ્યું ને ઍરબાઈક ચાર્જીંગમોડમાં નીચે રસ્તા પર દોડવા લાગી. થોડીવાર રહીને દાદાજી બોલ્યા, 'જેસીનો આ કેટલામો જન્મ દિવસ હશે?' 'અરે હા, એ પણ પૂછી જ શકાયું નથી દાદાજી, અમે બહુ સાથે ફર્યા છીએ પણ એને પૂછવું પણ કેમ? મને ફાવ્યું નહિ!' સેથોન ખચકાયો.

'એમાં શું? જો ગયા મહિને તેં અને તારા મિત્રોએ મારો ત્રણસો ને ઍંશીમો જન્મદિવસ ઊજવ્યો હતો ને?' 'હા તો પણ તમને જોઈને ઉંમરનો ખ્યાલ જ ન આવે એ પેઢીના તમે જ એકમાત્ર એવા નસીબદાર વડીલ હશો કે જેને આ સદીની ક્રાંતિકારી 'લાઈફવૅક્સિન'નો લાભ મળ્યો હશે. આ વૅક્સિનના કારણે આજકાલના લોકો આટલા વૃદ્ધ તો દેખાય જ નહિ ને તોયે પાંચસો-સાતસો વર્ષ આરામથી ખેંચી શકાય. આ વૅક્સિનથી એટલું તો નક્કી!'

'ભાઈ તમારા પાંચસો વરસોથી પણ અમારા એ સો વરસ બહુ સારા લાગે હો!' દાદાજી બોલ્યા ને સાથોસાથ એ પોતાનું બોલાયેલું એ વાક્ય પણ ટેબ્લેટમાં ઉતાર્યું.

'બહુ ઓલ્ડ ફેશન થઈ ગયેલો છે તમારો આ ડાયલોગ દાદુ, એવું જ હતું તો શું કામ વેક્સિન લેવા બેસી ગયેલા? ને લાસ્ટ યર શું કામ સ્ટમકમાં લીવર અને આંતરડાંનું ટ્રાન્સપ્લાન્ટેશન કરાવ્યું? બોલો? ભલું થજો આ ટ્રાન્સપ્લાન્ટેશનની નવી ટેક્નોલોજીનું કે જેને કારણે હવે સૌને નવા નવા અંગો મળી શકે છે. કપડાંની જેમ રોજ કૃત્રિમ અંગો પણ બદલાવી શકાય છે હવે તો !' સેથોન મજાકમાં જ જરા કરડાયો 'એ સાચું પણ વેક્સિનના પ્રયોગ માટે કોઈકે તો તૈયાર થવું પડે ને? જ્યારે કોઈ અખતરા માટે તૈયાર નહોતું ત્યારે વેક્સિનનો પ્રયોગ કરવા મેં જ તો મારું જીવન દાવ પર લગાવ્યું ને?' દાદાજી છાતી ફૂલાવતા બોલ્યા. 'યસ યસ, એ વાતે આખી દુનિયાને તમારા પર પ્રાઉડ છે દાદુ', કહેતા સેથોને ઍરબાઈક ઊભી રાખી, 'જેસીનું ઘર આવી ગયું. તમે અહીં જ મારી રાહ જુઓ, હું આવું છું.'

'ભલે,' કહીને દાદાજીએ સેથોન સામે અંગૂઠો ઊંચો કર્યો ને સેથોન એક બહુમાળી ઈમારતમાં ગયો થોડી વારમાં જ ધાર્યા કરતા બહુ ઝડપથી સેથોન પાછો ફર્યો. દાદાજીને પણ નવાઈ લાગી. તેનો ચહેરો બહુ નાસીપાસ થયેલો લાગતો હતો.

ચાર્જ થઈ ગયેલી ઍરબાઈક સેથોને હવામાં મારી મૂકી.

'શું થયું?' દાદાજીથી રહેવાયું નહિ.

'કંઈ નહિ, ઈટ્સ વેરી શૉકીંગ દાદુ, એ પોતાનો જન્મદિવસ નિરાકારપંથીઓ સાથે મનાવી રહી હતી!' સેથોન બહુ ગુસ્સે જણાતો હતો.

'એટલે?' દાદાજીને ફિકર થઈ.

'જેસી સાથે સંબંધો વધારી શકાય એમ જ નથી દાદુ, તમારા જમાનાની ભાષામાં કહુ તો એ પૂરેપૂરી વિધર્મી નીકળી!'

સેથોન બોલ્યો.

'વિધર્મી?' કેમ? પણ તું તો કહેતો હતો કે તમે લોકો બહુ સાથે ફર્યા છો?'

'હા, પણ એ બધી તો વર્ચ્યુઅલ રાઈડ્સ થકી કરવામાં આવેલા વર્ચ્યુઅલ ટ્રાવેલીંગ જ હતા, ઇનફેક્ટ મેં આજે જ તો એને રૂબરૂ જોઈ અને આ સચ્ચાઈ દેખાઈ!'

દાદાજી ચિડાયા, 'લ્યો, ભાબ્યા તમારા વર્ચ્યુઅલ અફેર્સ? સાવ આવા પોચટીયા? તારે એના ધર્મ સાથે શી લેવા-દેવા?'

'એ તમને નહિ સમજાય દાદુ, હું સાકારપંથમાં માનું છું ને એ નિરાકારમાં. અમારા વિચારો જ જુદા. એની રસમો જુદી ને મારી રીતો. હું પૃથ્વીની પૂજા કરું ને એ આકાશની. હું પાણીને પવિત્ર ગણું ને એ હવાને. તમારા જમાનામાં આવું બધું નહોતું એટલે તમને એ બધું નહિ સમજાય દાદુ.' સેથોન સ્પષ્ટતા કરે છે. 'નહિ સમજાય? મને નહિ સમજાય?' દાદાજી ઉકળી ઊઠે છે, 'અરે આ નહિ સમજવાના માઠાં પરિણામો અમે ભોગવી ચૂક્યા છીએ સેથોન. કેટલીયે પેઢીઓના વર્ષો ખર્ચાઈ ગયા આ ધર્મને સમજવામાં. બીજાના ધર્મને અવગણવો એ જ સૌથી મોટો અધર્મ છે એ સમજતાં કેટલીયે પેઢીઓ ડૂબી ગઈ, છેવટે બધા જાતિ અને ધર્મોને ભૂલી એક થયા ત્યાં તમે લોકોએ આ નવું શું તૂત કર્યું? કેટકેટલા પ્રયત્નો થયા ત્યારે એ આતંકમાંથી માંડ માંડ બહાર આવ્યા. આટલી શહાદતો પછી હાંસલ કરેલી સમજણને તું ફરી આમ સાકાર નિરાકારના વિકૃત ચોકઠામાં સ્વાહા કરવા કેમ જઈ રહ્યો છે?'

'દાદુ તમે સમજો છો એટલું સહેલું નથી. જેમ એક જીવ બીજા જીવનો ખોરાક છે એમ એક પંથ બીજા પંથને ખતમ કરી જ નાખે.' સેથોન બોલ્યો.

એવામાં સેથોનની બાઈક સાથે જોડાયેલ એક સ્ક્રીન પર કંઈક ઓડિયો મેસેજ આવે છે, 'એ લોકોએ આપણી સ્ટેમસેલ બૅન્ક અને આપણા એક જહાજને મધદરિયે ઉડાવી દીધું છે, ચારસોથી વધુ માણસો મર્યા છે.' ને એ સાંભળી સેથોન બૂમ પાડી ઊઠે છે, 'કીલ ધોઝ ઑલ, લેટ ધેમ નૉ કે અમારી સાથે દુશ્મની કરવી કેટલી ટફ છે!'

'સેથોન,... સેથોન..? શું કરે છે તું આ?'

દાદાજી અકળાય છે.

'તમે હવે ચૂપ રહો દાદુ, આપણા લોકો મરતા હોય ત્યારે અમે કેમ બેઠા રહીએ? અમે પણ વાદળ પાર ઉત્સવમાં જઈ રહેલા એમના એક હવાઈજહાજને અધવચ્ચે હવામાં જ ઊડાવી દેવાનું નક્કી કરી લીધું.'

'આવું તને કોણે શીખવ્યું?' દાદાજીને ભારે આઘાત લાગ્યો. એમણે ટેબ્લેટ હાથમાં લીધું પણ કશું લખી

ન શકાયું. સેથોન કશો જવાબ નથી આપતો એટલે દાદાજી ફરી બોલ્યા, 'તારી સમજમાં બહુ ખોટ જણાય છે, કદાચ તારા ડી.એન.એ.માં કોઈએ વાયરસની રાય ભરી દીધી છે કે પછી કોઈએ ટ્રાન્સપ્લાન્ટ કરી તારા ડી.એન.એ. બદલાવી જ નાખ્યા છે? જે હોય તે આ બધામાં જેસીનો શો વાંક? હું તને આમ જેસી સાથે અન્યાય નહિ કરવા દઉં.' ઘર આવી જતા ઍરબાઈક બાલ્કનીમાં ઊભી રહી. દાદાજી ઉતર્યા, સેથોન બોલ્યો, 'તમે કંઈ જ જાણતા નથી દાદુ, આ બધું તમને નહિ સમજાઈ શકે. રહી વાત જેસીની તો એને માટે આપણે ફરી નિરાંતે વાત કરીશું' પછી અટકીને જરા જુદા અંદાજે બોલ્યો, 'આફ્ટર ઑલ આ લાઈફ વેક્સિને જનરેશન ગૅપ તો મોટો કરી જ દીધો છે ને!'

દાદાજી અકળાયા, 'જનરેશન ગૅપ નહિ સેથુ પણ આને કહેવાય કે ઇતિહાસને ભૂલી જનારા લોકોને માટે ઇતિહાસ સ્વયંને પુનરાવર્તિત કરે જ છે, તમે નહિ સમજો તો દુર્દશા નક્કી, ને છેવટે તમે કરેલી આ પ્રગતિનો કોઈ મતલબ નહિ રહે. ને આપણી વચ્ચે પથરાયેલી એક આખીયે સદીના જનરેશન ગૅપનો કોઈ અર્થ પણ નહિ રહે.'

'તમને એ બધું હું સમજાવી નહિ શકું દાદુ. મારું ગ્રુપ અત્યારે આવી જ કોઈ લડાઈમાં સામેલ થવા જાય છે. મારો ધર્મ ખતરામાં હોય ત્યારે હું શાંતિથી બેસી ન શકું. હું પણ એ લડાઈમાં જોડાવા જાઉં છું.' કહેતાં દાદાજીનું કશુંય કાને ધર્યા વગર બાઈકને હવામાં જ નવી દિશા તરફ ઉડાડી મૂકી.

દાદાજીને આંખે અંધારા આવી ગયા. ઘરમાં આવી તેમણે ન્યુઝ જાણવા માટે વર્ચ્યુઅલ સ્ક્રીન ઑન કરી. એમાં દુનિયાભરમાં ચાલી રહેલા અલગ અલગ પંથના લોકોની લડાઈઓ દેખાઈ રહી હતી. એકબીજાના સ્ટેમસેલ્સને સાચવી રહેલી બેન્કોનો પણ નાશ થઈ રહ્યો હતો. એક ડી.એન.એ. ધરાવતું જૂથ અન્ય પ્રકા-રના ડી.એન.એ. જૂથના લોકો સાથે ભીષણ સંઘર્ષે ઊતર્યું હતું.

ધરતીમાતાને પૂજનારા આકાશના સમર્થકો સાથે ભીષણ યુદ્ધ કરી રહ્યાં હતાં. જળદેવતાને પૂજનારા લોકો હવે પંથીઓને મારી રહ્યાં હતાં. સાકારવાદી જૂથના લોકો નિરાકારવાદી જૂથના લોકો સાથે સંઘર્ષ કરી રહ્યાં હતાં. ...એક વાદ બીજા વાદ સામે વાદે ચડ્યો હતો ! અકળાઈને એમણે સ્ક્રીન ઑફ કરી. ટ્રેડમીલ પર જઈ દાદાજીએ પોતાની ટેબ્લેટડાયરીમાં નોંધ કરી, 'લાઈફ વેક્સિનની શોધ થાય છે પણ એનાથી લાંબું થતું જીવન સુધારવા કશી શોધ થતી નથી, એ તો માત્ર જનરેશન ગૅપ જ વધારી શકે છે ! સમય વીતે છે, જમાનો આગળ વધે છે, ડેવલપમેન્ટ દેખાય છે, બધું જ ટ્રાન્સપ્લાન્ટ થાય છે, પણ માણસની મૂળ-ભૂત પ્રકૃતિ વિકાસ પામ્યા પછી પણ કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપે યથાવત રહે છે ! કદાચ હજાર વર્ષ પછી પણ લોકો આ જ રીતે કોઈ ને કોઈ બહાને પોતપોતાનું જૂથ બનાવીએકબીજાને મ્હાત કરવામાં રચ્યા પચ્યા જોવા મળે તો મને હવે નવાઈ નહિ લાગે !

.... કેમ કે સમય પણ આ ટ્રેડમીલ જેવો જ હોય છે. પસાર જરૂર થાય છે પણ અંતર તો ક્યારેય કપાતું જ નથી !'

- અજય ઓઝા

માર્ગદર્શક કૃતિપુસ્તિકા

ફકરો : ૧ બાલ્કનીમાં પડેલી પોતાની.................. ફરવા જવાનું કહ્યું છે.

કૃતિ-૧ : નીચેના અર્થ સાથે બંધબેસતી કહેવત અને રૂઢિપ્રયોગ ફકરામાંથી શોધો.

લટાર મારવા જવું   દીકરા પિતા કરતાં ચડિયાતા

કૃતિ-૨ : નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે ફકરામાં આવેલા અંગ્રેજી શબ્દોને અંગ્રેજી લિપિમાં લખી તેનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરો.

ઉદા.: બાલ્કની - Balcony - રવેશ

કૃતિ-૩ : યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો.

૧) દાદાએ ટ્રાન્સપ્લાન્ટ કરાવ્યું હતું.
   અ) હૃદય
   આ) ફેફસાં
   ઇ) કીડની

૨) ડૉક્ટરે દાદાને ફરવા જવાનું કહ્યું હતું.
   અ) બગીચામાં
   આ) તાજી હવામાં
   ઇ) દરિયાકિનારે

૩) સેથોને એરબાઈક ચાલુ કરવા કર્યું.
   અ) પાસવર્ડ નાંખ્યો
   આ) પેટ્રોલ ભરાવ્યું
   ઇ) ચાવી ફેરવી

કૃતિ-૪ કહો.

૧) સેથોનની ઍરબાઈક પડેલી હતી. [ ]

૨) એરબાઈક ચાલુ કરવા સેથોને નાંખ્યો. [ ]

૩) પાસવર્ડ નાંખતા જ મેસેજ આવ્યો.

૪) સેથોનનો પાસવર્ડ હેક કરનાર.

૫) સેથોને એરબાઈકમાં ઓપ્શનલ ડિવાઈસ મૂકી.

૬) દાદાએ એરબાઈકને આપેલું નામ.

ફકરો : ૨

બીપ......... બીપ.......... બાઈકમાંથી....................એટલું તો નક્કી.

કૃતિ-૧. યોગ્ય વિકલ્પ શોધીને વાક્યો પૂર્ણ કરો.

૧) એરબાઈક નીચે રોડ પર ચલાવવાની ફરજ પડી. કારણ કે

અ) બેટરી લો થઈ ગઈ હતી.

આ) સેથોન હવામાં ચલાવીને થાકી ગયો હતો.

ઇ) પેટ્રોલ ખલાસ થઈ ગયું હતું.

૨) એરબાઈક રોડ પર ચલાવવાથી રીચાર્જ થઈ જશે.

અ) બેટરીને લીધે

આ) ઘર્ષણને લીધે

ઇ) ચાર્જીંગમોડને લીધે

૩) લાઈફવેક્સિનને લીધે

અ) વૃદ્ધત્વ જલ્દી દેખાય છે.

આ) આયુષ્ય ઘટી જાય છે.

ઇ) આયુષ્ય વધી જાય છે.

કૃતિ-૨. નમૂના પ્રમાણે શબ્દ લખો.

દા.ત. જન્મ - મરણ

૧) મિત્ર ૨) નસીબદાર ૩) લાભ ૪) વૃદ્ધ

કૃતિ-૩. સમજીને લખો.

૧) જન્મદિવસ હતો.

૨) દાદાજીનો જન્મદિવસ ઉજવનાર

૩) આ સદીના એકમાત્ર નસીબદાર વડીલ

૪) લાઈફવેક્સિન શોધ ગણાય છે.

કૃતિ-૪. ફકરામાંથી યોગ્ય વિશેષણ શોધો.

૧) ------------ જન્મદિવસ

૨) ------------ લાઈફવેક્સિન

૩) ------------ વડીલ

૪) ------------ બેટરી

કૃતિ-૫. તમારા વિચારોમાં દર્શાવો.

૧) સેથોનનું અકળાવાનું કારણ

૨) સેથોનથી જેસીને પૂછી શકાયું નહિ.

કૃતિ-૬. લાઈફવેક્સિનને લીધે થતો ફાયદો તમારા શબ્દોમાં જણાવો.

ફકરો નં. ૩

હું સાકારપંથમાં માનું છું ને............................ માંડ માંડ બહાર આવ્યા.

કૃતિ-૧. અર્થ લખો.

૧) ઉકળી ઊઠવું. -

૨) ભોગવી ચૂકવું -

૩) તૂત કરવું -

કૃતિ-૨. યોગ્ય રીતે જોડો.

અ	બ
૧) સાકાર	અ) અપવિત્ર
૨) પવિત્ર	આ) તરવું
૩) અવગણના	ઇ) અધર્મ
૪) ધર્મ	ઈ) નિરાકાર
૫) ડૂબવું	ઉ) ગણના

કૃતિ-૩. નીચેના મુદ્દાના આધારે સેથોન અને જેસીની માન્યતા દર્શાવો.

૧) પંથ ૨) રસમ અને રીત ૩) પવિત્ર પદાર્થ

કૃતિ-૪. સમજીને લખો.

૧) સૌથી મોટો અધર્મ

૨) દાદાજીનું અકળાવાનું કારણ

૩) આતંકમાંથી બહાર આવવા કરેલા પ્રયત્ન

કૃતિ-૫. નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ કરી વ્યાવહારિક વાક્ય બનાવો.

૧) પૃથ્વી

૨) આકાશ

૩) હવા

૪) પેઢી

૫) જાતિ

વિદ્યાર્થીમિત્રો, અહીં કેટલીક ઉપયોગી ગુજરાતી વેબસાઈટના નામ છે.
ક્યારેક તે જોજો, ખરેખર ગમશે.

1. www.gujratilexicon.com (Gujrati Dictionary)
2. www.gujrativismisadi.com
3. www.readgujrati.com
4. www.bhagradgomandal.com (Gujrati Dictionary)
5. www.gujratisahityasarita.com
6. www.tahuko.com
7. http://www.gazalgurjari.com
8. http://www.uddesh.org
9. http://readsetu.wordpress.com.
10. http://sarjansahitya.wordpress.com

* માર્ગદર્શક કૃતિપુસ્તિકા (કાવ્ય)

કેટલા વર્ષે હું આવ્યો છું ગામ !

મુકેશ જોશી : કવિની જન્મભૂમિ અને કર્મભૂમિ મુંબઈ છે. તેમણે કાવ્યક્ષેત્રે વિપુલ સર્જન કર્યું છે. તેમનાં ગીતો વધુ પ્રચલિત છે. ગુજરાતી ફિલ્મો અને સિરિયલોમાં પણ તેમણે ગીતો લખ્યાં છે. જે લોકપ્રિય બન્યાં છે.

તેઓ બેંકમાં કાર્યરત હોવા છતાં ગુજરાતી સાહિત્યના વિવિધ કાર્યક્રમમાં આગવી છટામાં સંચાલન કરે છે. અનેક કવિસંમેલનમાં કર્ણપ્રિય લાગે એવું કાવ્યપઠન કરે છે. તેમના પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ 'કાગળને પ્રથમ તિલક'ને સાહિત્ય અકાદમીનું પારિતોષિક મળ્યું છે. એસ.એન.ડી.ટી. યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમમાં તેમના પુસ્તકનો સમાવેશ થયો હતો.

લાવો રે કાચની લખોટીઓ લાવો, લાવો દૂરબીન આભ જોવા
કેટલા વર્ષે હું આવ્યો છું ગામ, મારું બળબળતું શહેર અહીં ખોવા

જાતા મેં ભમ્મરડે વીંટી'તી દોરી એ દોરીની છાપ હજી હાથમાં
કેટલા ક્યૂકાઓ શેકીને ખાવાના વાવ્યા'તા કાતરાઓ જાતમાં
ફળિયાની ધૂળમાં ઝબોળું હું જાત મારા શૈશવના હાથ પગ ધોવા....
કેટલા વર્ષે હું આવ્યો છું ગામ, મારું બળબળતું શહેર અહીં ખોવા

ગિલ્લી દંડામા અંચાઈ કરી દોસ્તને દુ:ખે છે હજી મને ઘાવ
મરણોત્તર સન્માનો આપી શકાય છે શી રીતે આપું એક દાવ
આંખો પર છાંટુ બે ખોબા ભૂતકાળ મળે સાચકલા આંસુઓ રોવા...
કેટલા વર્ષે હું આવ્યો છું ગામ, મારું બળબળતું શહેર અહીં ખોવા

– મુકેશ જોશી

(કાવ્યપંક્તિ : જાતા મેં ભમ્મરડે .... શહેર અહીં ખોવા)

કૃતિ : ૧ વિચારીને કહો.

૧) ભમ્મરડે વીંટેલી છે. ______________________

૨) દોરીની છાપ હજી પણ છે. ______________________

૩) શેકીને ખાવાની મજા છે. ______________________

૪) કવિ પોતાની જાતને અહીંની ધૂળમાં ઝબોળે છે. ______________________

કૃતિ : ૨ યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી અધૂરાં વાક્ય પૂરાં કરો.

૧) કવિ ફળિયાની ધૂળમાં જાતને ઝબોળે છે. જેથી ....

અ) હાથમાંની દોરીની છાપ ભૂંસાઇ જાય.

આ) શૈશવના હાથપગ ધોવાઈ જાય.

ઇ) ધૂળમાં આળોટવાની મજા માણી શકાય.

૨) કાતરાઓ વાવ્યા હતાં. જેથી..............

અ) આમલીનું ઝાડ વિકસાવી શકાય.

આ) એ ઝાડ વટેમાર્ગુઓને છાંયો આપે.

ઇ) તેમાંથી નીકળતા કચૂકા શેકીને ખાઈ શકાય.

૩) કવિ ઘણાં વર્ષો પછી ગામ આવ્યા છે. જેથી...........

અ) બળબળતાં શહેરને ભૂલી શકાય.

આ) પોતાના વડીલોને મળી શકાય.

ઇ) વતનમાં રહેવાની ઇચ્છા પૂરી કરી શકાય.

કૃતિ : ૩ પ્રાસયુક્ત શબ્દ લખો

અ) ધોવા -

બ) હાથમાં -

કૃતિ : ૪ નીચેના અર્થ દર્શાવતી પંક્તિ લખો.

(૧) ધમાલિયા શહેરને ભૂલી જવા કવિ થોડો સમય વતનમાં આવ્યા છે.

(૨) ફળિયાની ધૂળ કવિને પોતાના બાળપણની યાદ તાજી કરાવે છે.

કૃતિ : ૫ યોગ્ય રીતે જોડો અને નીચે લખો.

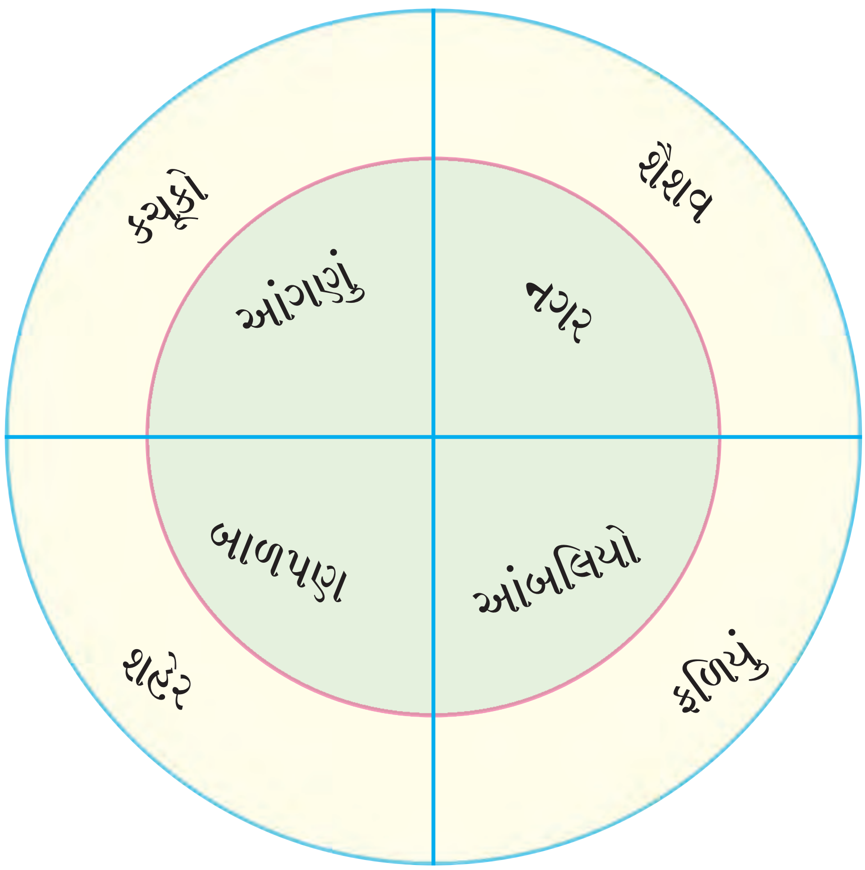

૧. ____________________

૨. ____________________

૩. ____________________

૪. ____________________

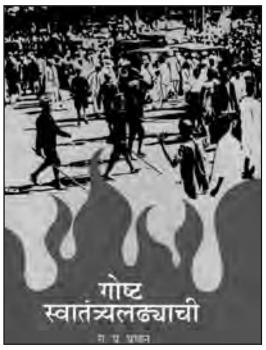

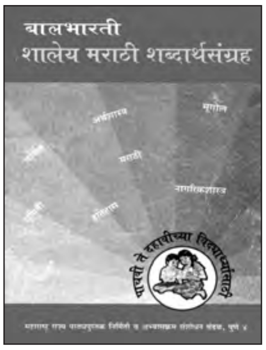

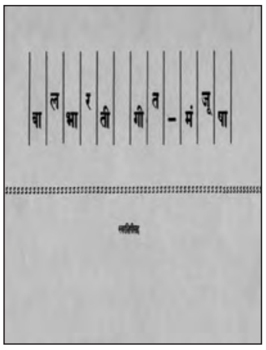

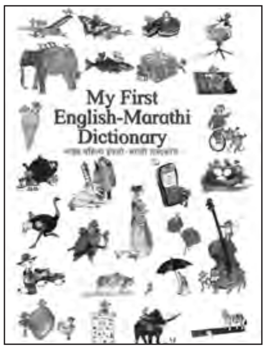

- पाठ्यपुस्तक मंडळाची वैशिष्ट्यपूर्ण पाठ्येत्तर प्रकाशने.
- नामवंत लेखक, कवी, विचारवंत यांच्या साहित्याचा समावेश.
- शालेय स्तरावर पूरक वाचनासाठी उपयुक्त.

पुस्तक मागणीसाठी www.ebalbharati.in, www.balbharati.in संकेत स्थळावर भेट द्या.

साहित्य पाठ्यपुस्तक मंडळाच्या विभागीय भांडारांमध्ये विक्रीसाठी उपलब्ध आहे.

ebalbharati

विभागीय भांडारे संपर्क क्रमांक : पुणे - ☎ २५६५९४६५, कोल्हापूर- ☎ २४६८५७६, मुंबई (गोरेगाव) - ☎ २८७७१८४२, पनवेल - ☎ २७४६२६४६५, नाशिक - ☎ २३९१५११, औरंगाबाद - ☎ २३३२१७१, नागपूर - ☎ २५४७७१६/२५२३०७८, लातूर - ☎ २२०९३०, अमरावती - ☎ २५३०९६५

મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક નિર્મિતિ અને અભ્યાસક્રમ સંશોધન મંડળ, પુણે-૪૧૧ ૦૦૪.

गुजराती कुमारभारती इयत्ता ९ वी (गुजराती माध्यम)

₹ 65.00